

METSZETEK

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

CROSS-SECTIONS
SOCIAL SCIENCES JOURNAL

Vol. 14 (2025) No. 4

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/METSZ/

METSZETEK
Társadalomtudományi Folyóirat
Vol. 14 (2025) No. 4

Főszerkesztő:

Dr. Czibere Ibolya

Szerkesztők:

Dr. Balogh László Levente, Dr. Csoba Judit, Dr. Fényes Hajnalka, Dr. Huszti Éva,
Dr. Mohácsi Márta, Dr. Molnár Éva, Dr. Nagy Levente, Dr. Rácz Andrea, Sipos Flórián

Szerkesztőbizottság:

KATZ, Katalin – The Hebrew University of Jerusalem
KOLOZSVÁRI, Orsolya – College of Coastal Georgia
NISTOR, Laura – Sapiientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Kolozsvár
PICCIONE, Vincenzo – Roma Tre University, Italy
URIZ, Maria Jesús – Public University of Navarre, Pamplona
VIRTO, Lucia Martínez – Public University of Navarre, Pamplona
WOODS, Ronald – University of Technology Sydney, Australia

Tanácsadó testület:

BOBKOV, Vyacheslav – Russian Science Academy, Moscow, Russia
FOX, Chris – Manchester Metropolitan University, United Kingdom
GEELHOED, Sandra – University of Applied Sciences Utrecht, Netherlands
HERRMANN, Peter – University of Eastern Finland, Kuopio, Finland; Corvinus University, Budapest,
Hungary
HORAKOVA HIRSCHLER, Nicole – University of Ostrava, Czech Republic
JANKY, Béla – Budapest University of Technology, Hungary
KERÜLŐ, Judit – University of Nyíregyháza, Hungary
RAZUMOVA, Tatiana – Moscow State Lomonosov University, Russia
SIK, Endre – Eötvös Loránd University, Budapest, Hungary; TÁRKI Social Research Institute,
Budapest, Hungary
SZABÓ, Márton – University of Miskolc, Hungary
SZÁNTÓ, Zoltán – Corvinus University of Budapest, Hungary
TIMÁR, Judit – Hungarian Academy of Sciences Centre for Economic and Regional Studies Research
Center; Eötvös Loránd University, Hungary
WIKTORSKA-ŚWIĘCKA, Aldona – University of Wrocław, Poland

Szerkesztőségi munkatársak:

Dr. Béres-Áfra Zsuzsa
Krabák Attila Adrián
Papp Kitti Mária

Tördelőszerkesztő:

Juhászné Marosi Edit

ISSN 2063-6415

Kiadja: Debreceni Egyetemi Kiadó
Felelős kiadó: Karácsony Gyöngyi főigazgató
Webcím: ojs.lib.unideb.hu/metszetek
E-mail: metszetek@arts.unideb.hu

Tartalomjegyzék

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

KOVÁLY KATALIN–KOHUT-FERKI JULIANNA–ERŐSS ÁGNES–TÁTRAI PATRIK: Boldogulási stratégiák a hátsországban: az orosz–ukrán háború társadalmi hatásai a kárpátaljai magyar közösségre.....	5
MARKOVICS MÁRTON: Kelet, Nyugat? A finn nemzeti azonosulás a történelmi narratívák tükrében.....	33
MIKLÓSI MÁRTA: A sportprogramok szerepe a javítóintézetben büntetésüket töltő fiatalok bünelkövetők életében, különös tekintettel hatásaira, pedagógiai és pszichoedukációs megközelítésére.....	58
FEHÉR BORÓKA–LENGYEL LEA: Hajléktalan apák – Mit hoztak, kaptak és mit adnak tovább?.....	78

RECENZÍÓ

KRABÁK ATTILA ADRIÁN: Mi fán terem a felzárkózás?.....	107
BALOGH JENIFER: A magyarországi roma szakkollégiumok tagságának országos vizsgálata.....	113
Abstracts.....	121

Contents

CLOSE-UP – STUDIES

KATALIN KOVÁLY–JULIANNA KOHUT-FERKI–ÁGNES ERŐSS–PATRIK TÁTRAI: Coping strategies in the hinterland: the social impact of the Russia-Ukraine war on the Transcarpathian Hungarian community	5
MÁRTON MARKOVICS: East or West? Finnish national identification in the light of historical narratives.....	33
MÁRTA MIKLÓSI: The role of sports programmes in the lives of juvenile offenders serving their sentences in correctional institutions, with particular reference to their impact, pedagogical and psychoeducational approaches	58
BORÓKA FEHÉR– LEA LENGYEL: Homeless Fathers. What they brought – What they received, and what they passed on	78

REVIEW

ATTILA ADRIÁN KRABÁK: What’s Social Inclusion All About?	107
JENIFER BALOGH: National Survey on the Membership of Hungarian Roma Colleges for Advanced Studies	113
Abstracts	121

Boldogulási stratégiák a hátszágban: az orosz–ukrán háború társadalmi hatásai a kárpátaljai magyar közösségre

KOVÁLY KATALIN¹ – KOHUT-FERKI JULIANNA² –
ERŐSS ÁGNES³ – TÁTRAI PATRIK⁴

ABSZTRAKT

Bár Kárpátalja területe viszonylag távol helyezkedik el az orosz–ukrán háború harci cselekményeinek gócpontjától, a régióban élők hétköznapi drasztikusan átalakultak 2022 februárja után. Miközben több százezer belső menekült érkezett és telepedett le a megyében, a hadiállapot bevezetése és a gazdasági nehézségek a kárpátaljai magyar lakosság körében számottevő emigrációs hullámot indukáltak. Azonban jelentős azok száma is, akik a háborús nehézségek ellenére szülőföldjükön maradtak. Jelen kutatás utóbbi közösség helyzetének vizsgálatát helyezi középpontjába, amelyen belül: (1) ismertetjük a megyében zajló legfontosabb társadalmi-demográfiai változásokat; (2) bemutatjuk a kárpátaljai magyar közösség boldogulási stratégiáit a háborús viszonyok között, a migrációs döntések hátterére és a szülőföldön maradás tényezőire fókuszálva; (3) elemezzük a belső menekültek érkezésének helyi társadalomra gyakorolt hatásait, az interetnikus viszonyok alakulását. Empirikus kutatásunk eredményei alapján elmondható, hogy a szülőföldön maradás kulcsa a családi boldogulási stratégiák folytonos átalakítása, formálása és a változó körülményekhez való gyors adaptálása. Bár a kárpátaljai magyarok lélekszámát a korábbi évtizedekben is elsősorban a kivándorlás apasztotta, 2022 óta a migráció mértéke és jellege megváltozott, ami új társadalmi kihívásokat jelent az otthon maradt közösség számára.

KULCSSZAVAK: Ukrajna, Kárpátalja, orosz–ukrán háború, magyar kisebbség, boldogulási stratégiák

¹ Kovály Katalin: HUN-REN CSFK Földrajztudományi Intézet; II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Beregszász. ORCID: 0000-0002-8554-6816; kovaly.katalin@csfk.org

² Kohut-Ferki Julianna: HUN-REN CSFK Földrajztudományi Intézet. ORCID: 0009-0009-6426-0120; ferki.julianna@csfk.org

³ Erőss Ágnes: MSCA Seal of Excellence ösztöndíjas kutatási asszisztens, Free University of Bozen-Bolzano. ORCID: 0000-0002-2310-1897; agnes.eross@unibz.it

⁴ Tátrai Patrik: HUN-REN CSFK Földrajztudományi Intézet. ORCID: 0000-0002-7365-1993; tatrai.patrik@csfk.org

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

ABSTRACT

Coping strategies in the hinterland: the social impact of the Russia-Ukraine war on the Transcarpathian Hungarian community

Although the territory of Transcarpathia, the westernmost county of Ukraine, is located relatively far from the focal points of the combat operations of the Russia-Ukraine war, the everyday lives of the region's inhabitants have undergone profound transformations since February 2022. While several hundred thousand internally displaced persons arrived and settled in the oblast, a substantial segment of the Hungarian population has responded to the introduction of martial law and the ensuing economic hardships by emigrating. However, a considerable number of Transcarpathian Hungarians have chosen to remain in their homeland despite the challenges of wartime conditions. The present study focuses on the situation of the latter community by: (1) outlining the most important socio-demographic changes taking place in the region; (2) examining the coping strategies of the Transcarpathian Hungarian community under wartime circumstances, the underlying factors shaping migration decisions, and the main motivations for remaining in their homeland; and (3) analyzing the effects of the influx of internally displaced persons on local society and the evolution of interethnic relations. Based on the findings of our empirical research, it can be concluded that the key to remaining in one's homeland lies in the continuous adaptation and reconfiguration of family coping strategies in response to rapidly changing circumstances. It can also be observed that, while emigration has been the primary factor reducing the number of Transcarpathian Hungarians over the past decades, since 2022 both the scale and nature of migration have shifted considerably, posing new social challenges for the community that has remained at home.

KEYWORDS: Ukraine, Transcarpathia, Russia-Ukraine war, Hungarian minority, coping strategies

Bevezetés

Léteznek olyan dátumok, amelyek örökre beégnek az emlékezetünkbe. 2022. február 24-e is egy ezek közül. Kárpátaljai beszélgetőtársaink egytől-egyig pontosan fel tudták idézni, milyen körülmények között értesültek arról, hogy kitört a háború. Kristálytisztán emlékeznek az első órák, az első napok hezitálására, a bizonytalan-ságra. Menjünk? Maradjunk? Ki menjen? Ki maradjon? Pontosan írja le sok család helyzetét, tétovázását az alábbi idézet:

„Szóval a lányom eleinte, amikor megkezdődött a háború, felhozta ezt a kérdést, hogy neki (...) felajánlották, hogy adnak neki ott [külföldön] lehetőséget, a családnak, hogy letelepüljön, meg lakás, meg mindennel ellássák, hogy ha valami, akkor menjünk. De én első perctől azt mondtam, hogy én nem megyek. Ő gondolkozott rajta, hogy ideiglenesen, de én nem hagyom itt a házat, én egyszerűen nem megyek. Na, ha csak már, nehogy adja Isten, hulljon a fejemre a bomba, hát akkor szaladni kell, mert akkor már menekülni kell, de ilyen helyzetben én nem. (...) Nekem a Jóisten olyan gondolatot adott, hogy tavasszal szoktam mindig venni egy-két malacot. Elementem, hoztam malacot.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

Azt mondta a lányom, hogy ha szaladni fogunk, mi lesz a malaccal? Nem szaladunk mi sehova, meg fogod látni, jó lesz az. Úgyhogy jól jött Karácsonyra a malacka.” (Kárpátaljai magyar nő, szórvány, falu, 2023)

Az idézet egy nyugdíjas korú nagymamától származik, aki lányával és unokáival úgy döntött, hogy marad a falujukban. Veje, a család egyetlen férfi tagja, el tudta hagyni az országot és külföldön dolgozik, ahol a feleség a gyerekekkel évente többször meglátogatják őt. Kárpátaljai magyar családok ezrei élnek hasonló szétszakítottságban, a menni vagy maradni kérdések között őrlődve.

Az orosz–ukrán háború alapvetően változtatta meg a Kárpátalján élők mindennapjait, annak ellenére, hogy a régió viszonylag távol esik a harci cselekményektől. A megye társadalmi-demográfiai viszonyait befolyásolják a teljeskörű katonai invázió első napjaitól tömegesen érkező és tartósan ott maradó belső menekültek, akikkel már 2022. február 24-én délután megteltek a kereskedelmi szálláshelyek. A megye kormányzója szerint 2022 tavaszán körülbelül 400 ezer belső menekült tartózkodhatott a hivatalosan 1,2 milliós megyében (Kovbica 2022), ez pedig jelentős terheket rótt az ott élőkre és a kárpátaljai költségvetésre egyaránt. 2025 áprilisában számukat 250–300 ezerre becsülték,⁵ a hivatalosan regisztrált számuk ekkor 124 ezer fő volt, amiből mintegy 40 ezren tartózkodtak Ungváron (ICC 2025).⁶ Mivel a belső menekültek többnyire nagyvárosokból érkeztek (Molnár D. et al. 2023),⁷ ezért elsősorban a számukra ismerős városi terekben kerestek menedéket; több mint felük (52%) az Ungvári és Munkácsi járásokban tartózkodik (NISS 2023).

A belső menekültek érkezése mellett a 2022 februárja előtt mintegy 130 ezresre becsült magyar közösségben is jelentős társadalmi és demográfiai átalakulások zajlanak Kárpátalján. A háborúval járó megélhetési problémák, az áremelkedések, a sorozások, az áramszünetek vagy a légiriadók küzdelmessé teszik a hétköznapiakat az otthon maradt kárpátaljaiak számára és sokakat sarkalltak az elvándorlásra is.

Fontos azonban rögzíteni, hogy a vándorlás különféle formái a kárpátaljaiak boldogulási stratégiáinak szerves részét képezik hosszú idő óta. Az Ukrajna és Magyarország közötti gazdasági különbségek, a munkahelyek hiánya vagy a versenyképtelen fizetések miatt a rendszeres határon átvélő mozgások (ingázás, csendesítés, kiskereskedelem stb.), a cirkuláris migráció, valamint a magyarországi ingatlan vásárlása és a kétlaki életmódra való berendezkedés meghatározó normává vált a

⁵ 2022-höz képest a menekültek számát jelentősen csökkentette, hogy keleten stabilizálódott a front, és így sokan hazatértek.

⁶ Annak, hogy a belső menekültek nem jelentkeznek be hivatalosan az illetékes katonai parancsnokságon – ahogy ezt az ukrán törvény előírná –, legfőképpen az az oka, hogy a katonai behívók elkerülése miatt szeretnének láthatatlanok maradni a hatóságok előtt.

⁷ A Beregszászi járásba menekültek jelentős része Harkivból érkezett, 20%-uk a fővárosból, míg 12,2%-uk Donyeckből jött. Emellett nagy számban érkeztek Mariupolból, Luhanszkból, Dnyipróból, Kratymorszkból és Mikolajivból is.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

kárpátaljai családok életében már az 1990-es évektől kezdve, de a végleges áttelepedés is gyakori jelenség. A kedvezőtlen megélhetési kilátások mellett a kárpátaljai magyarok esetében a kisebbségi pozíció, az ukrán állam 2014 után kibontakozó nemzetiesítő törekvései, a kisebbségeket érintő jogkorlátozó intézkedések, valamint a Magyarország és Ukrajna közötti fokozódó diplomáciai feszültség mind erősítette az elvándorlást (Csernicskó 2023; Fedinec 2025a), továbbá ezen folyamatok a régió interetnikus viszonyaira is hatással voltak (Kovály – Opióła 2024). A migráció, mint boldogulási stratégia kialakulásához a 2010-től elérhető egyszerűsített honosítási eljárás is hozzájárult, hiszen nemcsak a külföldi munkavállalást vagy tanulást könnyítette meg, hanem a kárpátaljaiak tartós magyarországi áttelepüléséhez is hozzájárult (Erőss et al. 2024). Elmondható tehát, hogy mindezen makrostrukturális körülmények, a migráció különböző formáinak családi és közösségi normává válása, hozzájárult a kárpátaljai magyar közösség erodálódásához, amit az orosz–ukrán háború kitörése és annak társadalmi-gazdasági következményei tovább erősített (Erőss et al. 2024).

A jelenlegi migrációs és demográfiai folyamatokat a háborús viszonyok közepette azonban nehéz számszerűsíteni, nyomon követni. A kárpátaljai mindennapokról, a menni vagy maradni dilemmáiról, a közösségi és egyéni boldogulási stratégiákról hasonlóképpen kevés információ vagy elemzés látott napvilágot. Éppen ezért kutatásunk elsődleges célja az volt, hogy feltárjuk, melyek azok a fő tényezők és motivációk, amelyek a szülőföldön maradást segítik elő a háborús viszonyok között, valamint hogyan változtak meg a Kárpátalján maradt magyar közösség boldogulási stratégiái. Vizsgáltuk továbbá, hogy az orosz–ukrán háború miként alakította át a kárpátaljai magyar közösség mindennapi életét, társadalmi, etnikai és interetnikus viszonyait.

Tanulmányunkban tehát a migráció különböző formáit (cirkularitás, napi ingázás, végleges áttelepedés stb.) vizsgáltuk, és ezeket a kárpátaljai családok boldogulási stratégiáinak meghatározó részének tekintjük. Hangsúlyozzuk továbbá, hogy a mobilitás és az immobilitás egymást feltételezi: egyes családtagok vándorlása szükséges ahhoz, hogy a család másik része helyben maradhasson, de fordítva is igaz, hiszen a helyben maradt családtagok gondozási és háztartási munkája teszi lehetővé a családfenntartó vándorlását (Morokvasic 2004). Ugyanakkor Kárpátalján a migráció nemcsak az egyéni/családi stratégia része, fenntartásához szükséges a helyi közösség is, amely például az információáramlással segíti a mobilitást. A multietnikus Kárpátalján – főként a szórványvidéken – a migráció is jellemzően etnikailag heterogén hálózatokban működik: magyarok is csatlakozhatnak az ukrán szomszédok, iskolatársak migrációs hálózataihoz, ahogyan a magyarok is segíthetik az ukrán ismerőseiket a magyarországi munkavállalás vagy tanulás megszervezésében. Éppen ezért az interetnikus kapcsolatok alakulása a migrációs folyamatokra, így a boldogulási stratégiákra is hatással van.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

Empirikus kutatásunkat olyan kárpátaljai településeken végeztük el, amelyek jól reprezentálják a kárpátaljai magyarok települési viszonyait (falu-város, illetve tömb-szórvány). A terepek kiválasztásánál az infrastrukturális viszonyok és a helyben elérhető szolgáltatások mellett figyelembe vettük a települések migrációs folyamatokban való érintettségét. Így a vizsgált helyszínek között találunk olyan elzártabb falvakat, amelyekben már évtizedek óta jellemző a külföldi munkamigráció, és olyan településeket is, amelyek az orosz-ukrán háború eszkalálódása előtt valamilyen szinten képesek voltak a népesség megtartására. Összesen hét településen végeztünk terepmunkát, azonban az interjúalanyok anonimitásának biztosítása érdekében nem közöljük a lakóhelyük pontos nevét, csupán azt jelöljük, hogy tömb vagy szórvány, illetve falun vagy városban készült-e a beszélgetés, emellett a beszélgetőtárs nemét és az interjú rögzítésének évszámát adjuk meg.

A kutatás eredményei elsősorban félig strukturált interjúkra épülnek. Ezenkívül elemzésünk terepi megfigyelésekre (egyházi események, városi terek, megemlékezések) is támaszkodik, melyeket közvetlenül az orosz-ukrán háború kitörésétől, 2022 februárjától kezdve dokumentáltunk. Mindezen empirikus tapasztalatok segítségével megkíséreltük beazonosítani a migrációs döntések helyben jellemző mintázatait, az elvándorlás és a szülőföldön maradás mögött meghúzódó strukturális és mikroszintű (családi/egyéni) tényezőket. Interjúk készültek a kárpátaljai magyar közösséghez köthető helyi vezetőkkel és véleményformálókkal (egyházi személyek, oktatásban dolgozók, gazdasági szakértők, vállalkozók stb.), a migrációban érintett családok tagjaival, valamint olyan családokkal is, akik a szülőföldön maradás mellett döntöttek. Az interetnikus viszonyok komplex feltárása érdekében helyi ukrán ajkúakkal és belső menekülttel is interjúztunk. Terepmunkánk során igyekeztünk úgy megválasztani beszélgetőpartnereinket, hogy azok minél szélesebb spektrumot öleljenek fel a társadalmi státuszt illetően. Azonban mivel főként saját kapcsolati hálónkon és a hálódba módszerét alkalmazva jutottunk el beszélgetőpartnereinkhez – illetve az interjúalanyok egyik célcsoportjából (egyházi személyek, döntéshozók stb.) adódóan –, a magasabb társadalmi pozícióban lévők felülreprezentáltak voltak. A terepmunkát továbbá megnehezítették az ország általános (háborús) körülményei, a nagyfokú bizonytalanság, a férfiak jelentős részének távolléte vagy bujkálása, a beszélgetőtársak bizalmatlansága. Mindezen nehézségek ellenére a kutatás során összesen 64 félig strukturált interjú készült, amelyeket 2023 novembere és 2025 júniusa között végeztünk el. Beszélgetőpartnereink között több olyan is volt, akikkel ismétlődő interjúkat tudtunk rögzíteni, amely lehetővé tette, hogy nyomon kövessük az egyéni, a családi és a közösségi élethelyzetek változásfolyamatait.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

Kárpátalja a háború árnyékában: átalakuló társadalmi-gazdasági viszonyok

Az ukrán állam részleges diszfunkcionalitása (Fedinec et al. 2016; Zhurzhenko 2010) miatt a helyi lakosság jelentős része már az orosz–ukrán háború teljeskörűvé válása előtt is alternatív megoldásokat keresett a pénzügyi boldogulásra (Borbély 2019). A határ menti kereskedelem, csencselés sokak számára jelentett fő vagy kiegészítő bevételt. A háború kiszélesedésével azonban jelentősen átalakultak a Kárpátalján élők lehetőségeinek strukturális keretei, migrációs trendjei. Míg korábban a határátlépés mindenki számára szabad volt, most csak a nők, illetve a nem katonakorú férfiak tehetik ezt meg (néhány speciális esettől eltekintve). Ennek következtében 2022 februárjától például a határhoz kötődő megélhetési formákban is egyre nagyobb szerepet vállalnak a nők, vagy a kiskereskedelmi tevékenységek áthelyeződtek a határ magyar oldalára, így alkalmazkodva a hadiállapothoz és a határátlépési korlátozásokhoz. A gyors adaptáció ellenére azonban a háborús helyzet és annak gazdasági következményei – mint az áramszünetek vagy a jelentős áremelkedések – érdemben befolyásolták a megélhetést. A tartós áramszünetek időszakában ugyanis – 2022 őszétől 2023 tavaszáig – amikor csupán pár órára biztosította a szolgáltató az áramot, a kárpátaljaiak számos kihívással találták szemben magukat. Az üzemek, üzletek, kisboltok, szalonok, éttermek stb. működtetéséhez elengedhetetlen volt akkumulátorok, aggregátorok megvásárlása, ami jelentős anyagi terhet jelentett az érintettek számára. Azok a kisvállalkozók, akik azonban nem tudták megoldani mindennapi működésüket aggregátorokkal, kénytelenek voltak csökkenteni kapacitásukat, végleg megszüntetni tevékenységüket, esetleg áthelyezni székhelyüket a határ magyar oldalára. Különösen érzékenyen érintette mindez a szolgáltatásokat nyújtó vállalkozásokat (például pékségek, szépségiparban tevékenykedők, szállodák, éttermek stb.), de az energia- és élelmiszerárak fokozatos drágulása is jelentős kihívást jelent az egyébként is nehéz helyzetben lévő kárpátaljaiak számára. Annak ellenére, hogy az orosz–ukrán háború kitörése óta a fizetések és a nyugdíjak továbbra is rendben megérkeznek – elsősorban a nyugati országok pénzügyi segítségének köszönhetően –, a magas infláció csökkenti a munkabérek vásárlóértékét. Továbbá a megyén belül több helyen felállított katonai ellenőrzőpontok miatt⁸ a legtöbb férfi, félve az igazoltatás veszélyeitől, nem mer útnak indulni, éppen ezért sokan nem tudnak/nem mernek munkát vállalni, vagy elvesztették korábbi állásukat, hiszen a munkahelyre való eljutás napi szinten jelentős kockázatot jelent. Másrészt az elvándorlás miatt munkaerőhiány alakult ki, így sok kisvállalkozó megélhetése emiatt is ellehetetlenült vagy bizonytalanra vált (Kovály 2024).

⁸ A 2022-es háború kitörését és a hadiállapot bevezetését követően Ukrajna-szerte, így Kárpátalja több pontján is katonai ellenőrzőpontokat állítottak fel. Ezeket az ellenőrzőpontokon igazoltatásra kerülnek az áthaladó autósok, ahol fennáll a veszélye a különböző katonai listákra való felkerülésnek és a frontszolgálatra való behívásnak.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

Bár Kárpátalja mind ez ideig Ukrajnán belül viszonylag békés, a közvetlen harci cselekmények által kevésbé érintett régiónak bizonyult,⁹ a tartós bizonytalanság és a félelem a kárpátaljaiak életének is szerves része. Annak ellenére, hogy a térséget az egy munkácsi esettől eltekintve (eddig) nem érték légcsapások, naponta érkeznek gázszjelentések a fronton elesett kárpátaljai áldozatokról, férfiak ezrei bujkálnak vagy kényszerültek külföldre. Mindez a tartós bizonytalansággal, a behívóktól való félelemmel, a légiriadókkal kiegészülve óriási mentális terhet jelent.

A háborús helyzet tehát olyan új társadalmi-gazdasági folyamatokat is indukált, amelyekkel korábban nem kellett szembenézniük a kárpátaljaiaknak, ez pedig jelentősen befolyásolta az otthon maradt közösség boldogulási stratégiáit, a migrációs trendeket és átalakította az etnikai viszonyokat is. A továbbiakban ezekről a változásokról nyújtunk pillanatfelvételt empirikus kutatásunk eredményei alapján, valamint az elérhető statisztikai adatok elemzésével.

Vándorlás és otthonmaradás mint boldogulási stratégia

Amint a bevezetésben is kitértünk rá, tanulmányunkban a migrációt és az otthonmaradást mint boldogulási stratégiát értelmezzük, amely a makroszintű folyamatok következtében és ezek által meghatározottan alakul. Az alábbiakban ezért azt mutatjuk be, hogy a jelenlegi háborús helyzetben mi jellemzi a kárpátaljai magyarok elvándorlását és helyben maradását, vagyis, hogy a háborús körülmények ellenére kik azok, akik szülőföldjükön maradtak és milyen tényezők húzódnak ezen immobilitási folyamatok hátterében. Arra is rávilágítunk, hogy mindezen dinamikusan változó folyamatok hogyan hatottak a kárpátaljai magyar közösség társadalmi-demográfiai viszonyaira.

A MAGYAROK ELVÁNDORLÁSA

Az orosz katonai invázió teljeskörű kibontakozásának első napjaiban a hírek a kárpátaljaiak (köztük a magyarok) tömeges elvándorlásáról szóltak, amit a terepi tapasztalatok is részben megerősítettek. A folyamatról azonban megbízható statisztikai adatok nem állnak rendelkezésre, így nyomon követése meglehetősen nehéz.

Az mindenesetre valószínűnek tűnik, hogy – hasonlóan a korábbi időszakokhoz – a magyarok túlnyomórészt Magyarországra telepedtek át, hosszabb vagy rövidebb

⁹ Az orosz–ukrán háború kitörése óta a kézirat lezárásáig (2025 július) háromszor érte támadás a megyét. 2022 tavaszán rakétatalálat érte a hegyvidéki Volóc vasútállomásának egyik infrastrukturális létesítményét, míg 2024 végén kétszer érintették rakéták és drónok Kárpátalja légterét, amelyeket a légvédelem hatástalanított. Személyi sérülés egyik esetben sem történt. A legsúlyosabb támadás a kézirat lezárása után, 2025 augusztusában érte Kárpátalját, amikor két rakéta egy ipari vállalat épületébe csapódott Munkácson, csaknem húsz személyt megsebesítve.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

időre. A Központi Statisztikai Hivatal bevándorlási adatai szerint 2022 óta mintegy 16 ezer ukrajnai születésű magyar állampolgár vándorolt be Magyarországra és közel 14 ezer fővel gyarapodott e csoport stockja, ami egy kétezer fős visszavándorlást is feltételez. Azonban figyelembe kell venni, hogy a kárpátaljai magyarok közül sokan már a 2014-es geopolitikai események után megvetették lábukat Magyarországon (pl. lakcímet létesítettek), így pedig már korábban is szerepeltek a magyarországi bevándorlási statisztikákban. A 2014 óta eltelt bő tíz évben pedig a vizsgált csoport létszáma (stock) közel 45 ezer fővel nőtt, úgyhogy a kárpátaljai magyarok vándorlási vesztesége ebben az intervallumban keresendő. A bizonytalanságot főként az jelenti, hogy ezen népesség korábban is mobilis, kétlaki volt, akik a cirkuláris és időszakos migráció különböző fázisaiban, jellemzően transznacionális életformát folytattak, semmint klasszikus kivándorlók lettek volna. Ebben a fokozott mobilitásban közrejátzott mindaz a materiális és immateriális tőke, amit a donbaszi háború 2014-es kitörése óta felhalmozott a kárpátaljai magyar családok jó része (Eröss et al. 2024).

Érdemes azonban figyelembe venni, hogy a kárpátaljai magyarok számára korábban sem csak Magyarország jelentett migrációs vonzerőt. A Summa 2017 felmérés szerint a huzamosabb ideig (egy évben legalább három hónapot) távol levőknek csak a fele választotta Magyarországot, emellett jelentős számban távoztak Csehországba és Németországba is (Tátrai et al. 2018). Feltételezhető tehát, hogy a vendégmunkásként ezen országokban korábban kapcsolati hálót kiépítő kárpátaljai magyarok közül valószínűleg több ezer fő távozhatott Magyarországon kívülre is.

A teljeskörű orosz katonai invázió kitörése után tehát a migráció tömeges jellegűvé vált, amely különösen a magyar többségű, periférikus falvakban látványos.¹⁰ Terepi kutatásaink arra világítanak rá, hogy a 2022 után kibontakozó migrációs folyamatok teljesen más jellegűek, mint a korábbiak voltak. Már nemcsak azok hagyták el a térséget, akik nem láttak más boldogulási lehetőséget, hanem a háborús helyzettől és következményeitől félve azok a személyek is, akik egyébként elégedettek voltak a kárpátaljai életükkel, stabil egzisztenciával és anyagi háttérrel rendelkeztek.

A jelenleg is zajló migrációs folyamat további új vonása, hogy korábban kevésbé érintett korosztályok is részt vesznek benne. Oktatási szakértő interjúalanyunk szerint a háború kitörése óta megfigyelhető, hogy a kárpátaljai szülők magyarországi oktatási intézménybe „menekítik át” a középiskolás, 15–17 éves fiúkat, hiszen 18 éves koruktól katonakorúvá (18–60 év) válnak, így behívhatók frontszolgálatra.

„Most mivel tanul, mentességet kap, de az iskola miatt ők ucsoton [nyilvántartásban] vannak. És amikor betöltötte a fiam a 18-at, akkor mondták, hogy

¹⁰ Terepkutatásunk során azt tapasztaltuk, hogy a korábban rendezett portákon sokszor derékgig ért a fű a házak bejáratánál, és a kapuk zárva voltak a családok távolléte miatt. Beszélgetőtársaink egybehangzóan arról számoltak be, hogy főként a kisebb zsákfalvak szinte teljesen kiürültek, a legtöbb ház eladásra vár. De hasonló tendenciákat tapasztaltunk a nagyobb, magyar többségű falvakban is.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

inkább vigyük ki, mert ebben nem lehet megbízni, hogy mikor jön egy másik törvényjavaslat. Mert be is hozták azt a törvényt, hogy már azok sem mehetnek ki [Ukrajnából], akik tanulnak.” (Kárpátaljai magyar nő, tömb, falu, 2024)

A migrációs folyamatokra befolyással voltak a fent említett tartós áramszünetek is. Ekkor ugyanis további magyar családok hagyták el Kárpátalját, főként azok, akik kisvállalkozóként szolgáltatást nyújtottak, korábban otthonról dolgoztak, és így a mindennapi megélhetésük ellehetetlenült (például fodrászok, autószerelők stb.). De olyan családok is távoztak, akik szerették volna megkímélni gyerekeiket az áramszünetek okozta nehézségektől (gyertya melletti tanulás, fűtés hiánya stb.).

„Mert az mégsem olyan tanulás. Az internet hol akadozik, hol nincs is, akkor már nem úgy megy az óra, tehát ezt nem lehet tanításnak nevezni. Ez egy kényszermegoldás csak, de nem úgy, hogy évekig.” (Kárpátaljai magyar nő, tömb, falu, 2024)

Terepi tapasztalataink alapján az rajzolódik ki, hogy a kárpátaljai magyarlakta területeket érintő migráció volumene napjainkra (2025 közepére) ugyan jelentősen csökkent, de továbbra is zajlik. Főként a 2022 februárja óta szétszakítva élő családok Kárpátalján maradt tagjai vándorolnak el családjuk újraegyesítésének céljából, továbbá a fiatalabb generációhoz tartozók döntenek a külföldi munkavállalás vagy továbbtanulás mellett.

„Sőt, még most is mennek. Folyamatosan. Mivel mindenki arra számított, hogy ez [a háború] nem fog sokáig menni. Mindenki azt várta, hogy na, már most vége, már most vége. (...) És ezt már sem az anyuka, sem az apuka nem bírja, se a gyerekek, így hát döntést kell hozniuk. És ha van olyan lehetőségük, akkor mennek. (...) És attól félünk, hogy még fognak menni. Mivel ez már nem olyan, hogy félelem, hanem az, hogy ketté van választva egy család.” (Kárpátaljai magyar nő, tömb, falu, 2024)

A KÁRPÁTALJÁN MARADÁS TÉNYEZŐI ÉS MOTIVÁCIÓI

Interjú beszélgetéseink alapján azok körében, akik a maradás mellett döntöttek, leginkább az alábbi tényezők játszottak szerepet:

1) Kárpátalja mint Ukrajna biztonságos régiója

A 2022. február 24. utáni hetekben sokan kivártak: voltak, akik átlépték a határt, mások Kárpátalján maradván figyelték az eseményeket. Az első időszakban az mutatkozott meg, hogy Kárpátalja Ukrajnán belül békés régióként számít. Egyrészt az or-

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

szághatárok közelsége gyors menekülési lehetőséget kínált Ukrajna elhagyására, ami viszonylagos nyugalommal töltötte el az ott élőket. Másrészt a háború előrehaladtával úgy tűnt, hogy Kárpátalja biztonságos terület, „hiszen ide jöttek a többi menekültek is.” (Kárpátaljai magyar férfi, tömb, város, 2023). Ezért voltak, akik Magyarországról hazatértek, mások pedig maradtak Kárpátalján. A menni vagy maradni dilemmáját és az e mögött megbújó motivációkat az alábbi idézet szemlélteti:

„(...) Csak reménykedek. Hát itt még nem lóttek. Ez a helyzet, mi még megvagyunk, reménykedünk. Meg hát itt a hazám, itt a házunk, a barátaim.” (Kárpátaljai magyar nő, szórvány, falu, 2024)

2) A család egységének megőrzése

Sok családnál, ahol nem mindenki tudott vagy akart külföldre távozni, a legfőbb visszatartó erő az jelentette, hogy együtt maradjanak, és ne szétszakítva éljenek: „Vagy mindenki jön, vagy én sem megyek” (Kárpátaljai magyar nő, szórvány, falu, 2023) – idézte fel egy nyugdíjas interjúalany hadköteles korú fia szavait. Egyrészt nem szerették volna, ha a férj-feleség, illetve a szülő-gyermek viszony meggyengül azzal, hogy a család szétszakad, másrészt sokuk esetében az idős családtagról való gondoskodás is szerepet játszott a maradásban. Több interjúalanyunk említette, hogy mivel a szülei, nagyszülei ápolásra szorulnak, nem tehetik meg azt, hogy egyedül hagyják őket. Egyik hadköteles beszélgetőtársunk tudatos döntésként vállalta a Kárpátalján maradást és bujkálást. A nehézségek idején is előbbrevalónak érezte a családja közelében maradást, mint a fizikai biztonságát.

„Az, hogy most elmenjünk, olyan nagyon nem fordult meg a fejünkben, mivel hogy itthol lakunk, a feleségem itthol dolgozik, itthol van nagymamám, akit nem tudok vinni magammal, (...) meghát hova menjünk mostan nagymamával. (...) És azt mondtam, hogy nem megyek én sehova, nem fogom őket itt hagyni, ha megyünk, akkor együtt megyünk.” (Kárpátaljai magyar férfi, tömb, falu, 2024)

Fontos azonban megjegyezni, hogy jelen példánk ellenére Kárpátalján általános problémává vált az egyedül maradt idősek helyzete. A fiatalabb családtagok külföldre távozása ugyanis gyakori jelenség, és az így magára hagyott idősekről való gondoskodás az otthon maradt közösségek/egyházak feladatává vált. Ezeknél a családoknál előfordul, hogy az egység megőrzéséért cserébe vállalják azt is, hogy a hadköteles korú családapa, ha nincs mentessége, tartósan bujkál. Ez jellemzően a keresőképeség elvesztését vagy beszűkülését is jelenti, ami együtt jár a család anyagi helyzetének romlásával, a folyamatos bujkálás miatt pedig a mentális egészség romlásával.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

3) A férfi családtagok (ideiglenes) védettség-szerzése a katonai behívó elől

Érdeemes megemlíteni, hogy a Kárpátalján maradás mellett döntő férfiak nagy része védettséggel rendelkezik, ami az – igen gyorsan változó – ukrán törvények értelmében mentesíti őket a frontszolgálat alól. Terepkutatásunk idején az aktuális törvények alapján például mentesülhettek azok, akik legalább három kiskorú gyermeket nevelnek, felsőfokú intézményben nappali tagozatos hallgatók, vagy olyan munkahelyen dolgoznak, amely védettséget biztosít számukra (például oktatási intézmények, segítségnyújtó szervezetek munkatársai, stratégiai jelentőségű üzemek/gyárak dolgozói), beteg családtag hivatalos gyámjai.

A védettség azonban csak viszonylagos nyugalmat jelent, ugyanis szinte mindenki hangsúlyozta, hogy a háborús helyzetben ezen felmentések a katonai szolgálat alól egy tollvonással bármikor módosulhatnak. Ennek tudatában a katonakorú férfiak különböző védettségek halmozásával igyekeznek javítani az esélyeiket. Gyakori stratégiának számít például, hogy felsőoktatási intézmény nappali tagozatára jelentkeznek, miközben segítségnyújtóknál, iskolában, gyárban is dolgoznak részmunkaidőben.

„Nálunk, ha szar is, meg, ha jönnek ezek a szar helyzetek, akkor azon gondolkozunk, hogy hogy kellene megoldani. (...) Volt, hogy én beültem a buszba és akkor én mentem pár liter szolárkát [üzemanyagot] tankolni, pedig előtte sose csináltam ilyet, mert a férjem épp ült a főiskolán párán [előadáson], mert ugye kellett az aláírás, hogy ne kapjon behívót.” (Kárpátaljai magyar nő, tömb, falu, 2024)

Olyan példa is említhető, amikor a beszélgetőtársunk gyermeke gyógyíthatatlan betegségében nem a tragédiát, hanem a megmenekülés lehetőségét látta, hiszen fia, ha nagykorú lesz, nem kerülhet katonai szolgálatra. Ezért a maradás mellett döntöttek. Emellett az apára átruházott gyámság révén a hadköteles apa is reménykedhet abban, hogy felmentést kap a katonai behívás alól. Mindezek ellenére a bizalmatlanság továbbra is jelen van, ezért a hadköteles apa biztonsága érdekében nem hagyja el az otthonukat.

Egy másik családban a hadköteles korú fiú munkahelye sokáig biztosított felmentést. Ezzel a felmentéssel járt munkahelyére, naponta kétszer áthaladva a katonai ellenőrzőpontra, ahol minden alkalommal bemutatta a dokumentumait. Egy esedékes orvosi felülvizsgálaton azonban rendellenes szív működést fedeztek fel nála, később más betegséget is diagnosztizáltak. Bár lehetett volna gyógyszeres kezelés is választani, a család inkább a műtét mellett döntött. Abban bíztak, hogy ezzel egészségügyileg alkalmatlanná lesz nyilvánítva a fiú. Később kiderült, hogy erre semmi garancia.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

Említést érdemel az is, hogy a katonakorú férfiak számára az (általában magyarországi) online munkavégzés lehetősége megoldást jelent a pénzkeresésre, hiszen az az otthon elhagyása nélkül is végezhető.

4) Kockázatkerülés és negatív külföldi tapasztalatok

A nemzetközi kutatások azt igazolják, hogy a migráció folyamata általában kockázatot rejt magában, és szinte mindig (időszakos) státuszvesztéssel jár (Melegh et al. 2010; Williams – Baláz 2012). Interjúalanyaink körében is felmerültek ezen dilemmák, ami miatt sokan nem vállalkoztak a költözésre. Azért döntöttek a maradás mellett, mert nem akarták újrakezdeni az életüket külföldön és/vagy nem akarták feladni a már kiépített egzisztenciájukat. Íme egy példa ezen dilemmákról:

„Én személy szerint nem szeretnék átköltözni, mert az életünk munkája van itt, ebben a házban is. Meg ott most mihez kezdjek, majdnem ötven évesen?”
(Kárpátaljai magyar nő, tömb, falu, 2023)

A kárpátaljaiak közül sokan rendelkeznek korábbi külföldi (többnyire magyarországi) munka-, oktatási vagy hétköznapi élettel kapcsolatos tapasztalatokkal. Ugyanakkor ezek a tapasztalatok egyeseknél inkább visszatartó tényezők (Kovách 2022), hiszen a korábbi magyarországi munkavállalás vagy ott tartózkodás során negatív élményeket szereztek, ami szintén a maradás oldalára billentette a mérleget a menni vagy maradni kérdésében.

„Valahogy úgy voltam vele, hogy ott sincs kolbászból a kerítés, ott is kipróbáltuk már az életet, ott is, és mégsem gondoltuk, hogy ott jobb.” (Kárpátaljai magyar nő, tömb, város, 2024)

5) Az Istenbe vetett hit és az egyház megtartó ereje

Különböző felmérésekből és kutatásokból ismert (Hires-László 2021; Hires-László – Lőrinc 2022; Papp Z. et al. 2017), hogy Kárpátalján, így a magyar közösségen belül is, rendkívül fontos a vallás, az Istenbe vetett hit. Mindez az interjú beszélgetéseinkből is kirajzolódott. Többen kiemelték, hogy a szülőföldön maradásuk mögött az isteni gondviselésbe vetett hit áll. Úgy vélik, ha tényleg el kell hagyniuk Kárpátalját, *„akkor a Jóisten úgys jelet küld majd”* (Kárpátaljai magyar férfi, tömb, falu, 2024). Erőt tudnak meríteni a hitből, amelyet a gyülekezet összetartó ereje, a közös imádások, események is erősítenek.

„(...) valamikor, vagy egy évvel ezelőtt volt egy igehirdetés, amikor a tiszteletes azt mondta, hogy körül rajokban mindenkit bombáztak, csak Kárpátalját

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

nem, mert mi vagyunk Gósán szigete. Az a sziget, amit az Isten megtart. (...) És az, hogy az anyaországban vagy nyugaton azt mondja a nyugati, hogy én megélek a két kezem után, nekem nem kell az Isten. Mi pedig azt mondjuk, hogy megélünk hit által, mert nekünk igenis az Úristentől van mindenünk, mindenünk tőle van, amit ő adott, ő adta az egészségünket, ő adta az irodánkat, és neki azért hálásnak kell lenni, mert mi így állunk hozzá.” (Kárpátaljai magyar férfi, tömb, város, 2025)

6) Lokálpatriotizmus és felelősségtudat

Sokan azért sem hagyták el szülőföldjüket, mert ragaszkodnak az ottani materiális és immateriális javaikhoz, így nem akarták hátrahagyni a családi házukat, a kiterjedt kapcsolati hálójukat, a gazdaságot vagy a vállalkozásukat. Mindez egybevág az immobilitás kutatásában feltárt nemzetközi (Debray et al. 2023; Mata-Codesal 2015) és hazai eredményekkel (Czibere – Loncsák 2025). Interjúalanyaink körében további helybentartó erő volt, hogy szeretnek Kárpátalján élni, itt érzik érzelmi biztonságban magukat.

„Mindig is úgy terveztem, hogy itt fogok élni. Ez hozzátartozik az életemhez. Nem mondom azt, hogy nem merült fel. (...) De valahogy én még mindig ide kötődöm. (...) Azt gondolom, hogy szellemileg nagyon megviselne, ha el kellene menni. Hát szeretem. Szoktunk ezzel viccelődni, hogy az autónk már ismeri ezeket a gödröket. Hát a klasszikus.” (Kárpátaljai magyar férfi, tömb, város, 2023)

A menni vagy maradni dilemmája kapcsán azoknál, akik megfelelő egzisztenciális feltételekkel rendelkeznek Kárpátalján, a maradás melletti szempontokat erősítette a küldetéstudat, a közösségért való felelősségvállalás is. Az egyik vállalkozó interjúalanyunk elmondása szerint a mások iránt érzett felelősség tartotta otthon, mivel külföldre távozása esetén beosztottjai is szorult helyzetbe kerültek volna. Másik interjúalanyunk pedig így nyilatkozott:

„Február 24-én csütörtök volt, ugye a legnagyobb elkeseredettség volt, és kiderült, hogy rengetegen lépték át a határt. Rengetegen mentek el. És körülnézünk, és nem maradt itt senki. Mármint olyan senki, aki tevélegesen is akart volna bármit is csinálni. (...) Én akkor, már pénteken este már azon gondolkodtam, hogy ezt így nem lehet. Tehát ha ez hosszú távú, akkor kellene valamit tenni. (...) Én azt éreztem, hogy hasznosabb vagyok itthon, minthogy most kimenjünk és egy új életet kezdünk el teljesen a nullától.” (Kárpátaljai magyar nő, tömb, város, 2023)

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

Amikor kitört a háború, sok idős maradt egyedül, a kárpátaljai gyerekek pedig sokáig nem jártak iskolába, közösség nélkül maradtak. Eközben a menekült ukrán gyerekek számára színes programokat szerveztek: színházi előadásokat, koncerteket, különféle mentálhigiénés eseményeket. Interjúalanyaink közül azok, akik a háború kitörését követően átmenetileg 1-2 hétre elhagyták Kárpátalját, a magyarországi létezésüket „semmittevésként” élték meg. A tudat, hogy Kárpátalján sokan maradtak segítség nélkül, fontos érv volt amellet, hogy noha a háború kirobbanását követő napokban elhagyták Ukrajnát, mégis visszatérjenek.

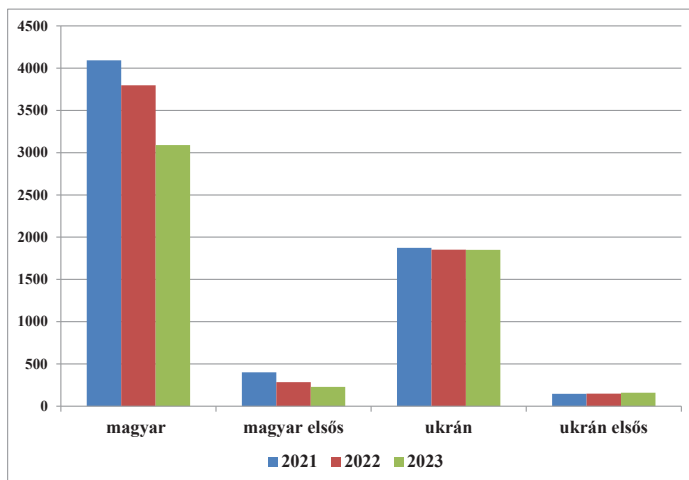
„Mindig az volt a dilemma, hogy maradjunk itt [Kárpátalján], és dekkoljunk, és várjunk valamit, és nem is tudjuk, hogy mit, vagy telepedjünk át, vagy menjünk vissza, mert hogy otthon meg azt láttuk, hogy nagyon kevesen maradtak, nagyon sok a menekült, és nem győzték az itteniek a munkát. (...) Azt láttuk, hogy nagyon szükség van bárkire is itt [Kárpátalján]. És mi pedig ott ültünk, és semmit nem csináltunk, és ez is olyan rossz érzés volt, hogy tétlenségben voltunk, és aztán én voltam az, aki mindig afelé kacsingattam, hogy jöjjünk vissza, jöjjünk vissza.” (Kárpátaljai magyar nő, tömb, város, 2024)

A MIGRÁCIÓ HATÁSA A KÁRPÁTALJAI MAGYAR TÁRSADALOMRA 2022 UTÁN

A migrációs folyamatok jelentősen átalakították Kárpátalja etnikai arányait és a lokális életvilágokat. A magyarok elvándorlása és a belső menekültek érkezése együttesen azt eredményezte, hogy Kárpátalja etnikai arányai az ukrán népesség javára tolódtak el (etnikai csere).

Az etnikai csere folyamatát kiválóan szemléltetik az esetenként hozzáférhető beiskolázási adatok. A Beregszászi kistérség vonatkozó adatai szerint 2022 szeptemberében 10%-os csökkenés volt tapasztalható, 2023 szeptemberében pedig további 10%. Fontos azonban megjegyezni, hogy a magyar tannyelvű iskolákból távoztak a legtöbben, és a magyar osztályok létszáma folyamatosan csökken, miközben az ukrán tannyelvű osztályok létszáma stabil maradt (1. ábra). Még látványosabb a különbség, ha csak az elsősök számát vizsgáljuk. Beregszászon a magyar elsősök száma 2021 és 2022 között 30%-kal, 2023-ban pedig újabb 20%-kal csökkent. Eközben az ukrán elsősöké előbb stagnált, majd 2023-ra közel 10%-kal nőtt (Kovály 2024). A magyar tanulók aránya az összes tanulón belül így 73%-ról 58%-ra csökkent. Mindez egyértelmű indikátora az etnikai cserének a városban és vonzáskörzetében.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

1. ábra. A Beregszászi kistérség beiskolázási adatai tannyelv szerinti bontásban, 2021–2023
Forrás: Kovály 2024: 145

Az etnikai csere, azaz a magyarok elvándorlása és az ukránok bevándorlása azonban a térben nem mindig fedi egymást: míg a belső menekültek érkezése elsősorban a kárpátaljai városokban eredményezte az ukránok számának növekedését, addig a magyarok elvándorlása a (főként periférikus) falvakat érintette látványosabban – bár természetesen a városi magyarok elvándorlása is jelentős mértékű volt. Összességében azonban a folyamat a magyarok arányának csökkenéséhez vezetett, amelynek komoly következményei lehetnek a magyar közösségre nézve, elsősorban a kisebbségi jogvédelem és érdekérvényesítés (nyelvhasználat, intézmények fenntartása) terén.

Habár statisztikai adatok hiányában ezekről a változásokról csak közvetett források állnak rendelkezésünkre, az interjúk alapján kirajzolódik, hogy a magyarok kivándorlása erősen szelektív volt. Leginkább a munkaképes korúak hagyták el a térséget, jellemzően családjukkal együtt. Nagy számban távoztak a hadköteles korú fiatal férfiak is. Ennek eredményeként a helyi magyar közösségek demográfiai összetétele torzult: az idősek és a nők aránya magasabb a helyben maradt népességben belül.

Mindez azt eredményezte, hogy a nők szerepe felértékelődött a családi és közösségi élet megszervezésében, egyre több feladat hárul a nőkre. Hangsúlyoznunk kell, hogy a nők megszokásos feladatai, szerepei nem 2022-ben kezdődtek, hiszen Kárpátalján a munkamigráció évek óta jellemző megélhetési stratégia, amelyben jellemzően férfiak vesznek részt. Ezért a férfiak távollétében a nőkre már a háború kitörése előtt is számos feladat hárult (Erőss 2020; Erőss et al. 2020). Most azonban – függetlenül attól, hogy otthon vannak-e a család férfitagjai, vagy épp elmenekültek a háború elől – a munkahelyen való helytállás és a gyerekek nevelése mellett a min-

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

dennapi ügyintéзések, házkörűli teendők ellátása is rájuk hárul, továbbá a tipikusan férfiakhoz társított feladatokat (például generátor beüzemelése, szerelés, kaszálás, autómosás stb.) is meg kellett tanulniuk elvégezni.

„Most, ebben a háborús időszakban mindenféle szerepünk van: az is, amit eddig nem csináltunk, ha kell, fát kell vágni, ha kell, generátort beüzemelni, villanyórát lekapcsolni, mindent tudnunk kell.” (Kárpátaljai magyar nő, tömb, falu, 2023)

Azok a nők, akiknek a férje ugyan otthon van, de a katonai behívók miatt nem merik elhagyni szűk környezetüket, szintén többletterheket viselnek. Gyakran egyedül ők folytatnak kereső tevékenységet, de emellett ellátják a családi élet koordinációját (például gyerekek iskolába, óvodába juttatását), és az ügyintéзést (például számlák befizetése, bevásárlás) is. Emellett az idős szülők és rokonok gondozása is rájuk hárul, ami a férfiak távollétében vagy korlátozott lehetőségei miatt különösen megterhelő.

„Például én sem engedem a férjemet, hogy menjen most Beregszászba, vagy Ungvárra. (...) Hát a behívások miatt félünk. Mi, akik itt maradtunk, feleségek, nők, mi ezt vállaljuk, hogy elintéзünk mindent, csak ők [a férfiak] biztonságban legyenek. (...) Átvettem a férjemtől az ilyen kisebb intéзkedéseket. Postára elmegyek, bevásárolok, autót mosok, tankolok, viszem a gyereket az iskolába, szóval ilyeneket.” (Kárpátaljai magyar nő, tömb, falu, 2023)

Nem feledkezhetünk meg a kárpátaljai életében mindig is fontos szerepet játszó határon átnyúló mozgásokról sem, ahol a hadiállapot miatti határátlépési korlátozások következtében a nők egyre nagyobb szerepet vállalnak. Továbbá, ha a férfi családtag külföldön él, a nők azok, akik a gyerekekkel átkelnek a határon a személyes találkozók érdekében, miközben az otthonmaradt családtagok ellátásának logisztikáját is megszervezik.

A kivándorlás nemcsak demográfiai összetétel, hanem társadalmi státusz szerint is szelektív volt. Ahogy korábbi történelmi kataklizmák idején, úgy most is viszonylag magas volt az értelmiség és a magyar elit aránya a kivándorlók között. Ez komoly kihívást jelent a közösségi élet fenntartása és az intézmények működtetése szempontjából.

Interetnikus kapcsolatok és adaptáció

A háború sújtotta belső-ukrajnai régiókból már a bombázások legelső napjaitól több tízezer belső menekült áramlott be Kárpátaljára, így a megye társadalmi-etnikai szerkezetének átalakulására nemcsak a magyarok elvándorlása, de a belső menekül-

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

tek érkezése is jelentős hatással volt (Koroutchev 2024), megváltoztatva az őslakosok életét és a helyi viszonyokat is. Éppen ezért fontos megvizsgálni ezen belső migrációs folyamatok jellemzőit és az új lakók érkezésének társadalmi hatását a kárpátaljai hétköznapokra, az interetnikus kapcsolatok alakulására.

AZ INTERETNIKUS KAPCSOLATOK ALAKULÁSA

Az ukrán állam főként a 2014-es geopolitikai eseményeket követően kezdett erőltetett nemzetépítésbe, amely elsősorban az orosz nyelv visszaszorítására irányult, azonban ezen intézkedések a magyar közösséget is hátrányosan érintették (Cserniczkó – Kontra 2023). Interjúalanyaink elmondása szerint az etnonacionalista törekvések 2022 után még inkább felerősödtek, továbbá Kijev és Budapest feszült diplomáciai viszonya is hatást gyakorolt az ukrán–magyar interetnikus viszonyokra (Fedinec 2025b). Tereptapasztalataink és interjúk beszélgetéseink alapján főként a nyelvi kérdések, valamint a Budapest és Kijev közötti ellentétek kerültek felszínre, mint a belső menekült ukránok és a helyi magyarok közötti viszony konfliktusainak a fő forrásai. Empirikus kutatásunk alapján azonban az látszik körvonalazódni, hogy az ukrán–magyar interetnikus viszonyokat érintő negatív hatások inkább közösségi szinten érzékelhetők (Balogh 2024; Balogh – Kovály 2024). Ugyanakkor a politikai diskurzusok negatív hatásai az egyének szintjére is leszivárognak. Ettől függetlenül interjúalanyaink szerint a kárpátaljaiak között nem változott számottevően a viszony, leginkább a belső menekültek érkezése – és idegensége – okoz feszültséget.

A magyar tömb területén beszélgetőpartnereink jelentős része meglehetősen negatívan viszonyult a belső menekültek érkezéséhez. Úgy érzik, hogy a mindennapokban, az utcákon, az üzletekben, az ukrán nyelv egyre inkább háttérbe szorítja a magyart. Emellett attól is tartanak, hogy a nagyszámú belső-ukrajnai menekült megjelenése veszélyeztetheti a magyar nyelvű oktatás jövőjét Kárpátalján. Ugyanakkor a 2022 után a megyébe érkező belső menekültekkel kapcsolatban számos pozitív példával is szembesültek, úgy vélik, hogy sokan közülük igyekeznek integrálódni a számukra sajátos nyelvi-kulturális közegben. Mások azonban arról számoltak be, hogy a belső menekültek részéről találtak szélsőséges nacionalista megnyilvánulásokkal, főként a nyelvhasználatot illetően.¹¹

„Nagyon sok belső-Ukrajnából érkező személy van jelenleg Kárpátalján. A város főterén sétálva szinte csak ukrán szót hallani. Nagyon ritkán hallok ma-

¹¹ Érdekes az a jelenség, amelyet több interjúalanyunk is említett a nyelvhasználati feszültségek kapcsán. Mivel a Kárpátalján tartózkodó menekültek jelentős többsége azon kelet-ukrajnai megyékből érkezett, ahol az orosz nyelv dominál, a legtöbben orosz anyanyelvűek, ám 2022 után sokan igyekeztek átállni az ukrán nyelv mindennapi használatára. Azonban több olyan esetet is említettek interjúalanyaink, amikor a magyar kisebbség tagjait oroszul kérték számon, hogy miért nem beszélnek ukránul.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

gyart. És ez számomra nagyon-nagyon furcsa. (...) Számomra ez nagyon nagy változás. Illetve az is, hogy már az üzletekben is nagyon sokszor csak ukránul szólalnak meg, nem is szolgálnak ki másképp. És rosszallóan néznek rád, hogy miért magyarul kérsz.” (Kárpátaljai magyar nő, tömb, város, 2024)

Az alábbi interjúrészlet – amely az egyik belső menekülttel készített beszélgetésből származik – mindkét nemzet irányából jól szemlélteti a nyelvhasználatból adódó feszültségeket:

„Volt először, amikor megnyitottunk, volt néhány eset, amikor bejöttek hozzánk a kávézóba és megkértük őket, hogy ne beszéljenek magyarul, mert mi semmit nem értünk. És volt néhány eset, amikor azt mondták, hogy akkor miért állsz te itt [a pultban]? De én gyorsan elmagyarázom, hogy én Ukrajnában vagyok, ezért ukránul beszélek. Nagyon gyorsan.” (Kárpátaljára áttelepült belső menekült ukrán nő, tömb, város, 2023)

A magyar nemzetiségű interjúalanyaink szerint a feszültségek kialakulásában szerepet játszanak a sajtóban megjelenő negatív magyarellenes tartalmak is, valamint az, hogy a megérkező belső menekültek általában nincsenek tisztában Kárpátalja szociokulturális viszonyaival és többnyelvű hagyományaival; sokan Beregszászban (vagy Kárpátalja más magyarlakta térségében) szembesültek először azzal, hogy Ukrajnában magyar kisebbség is él.

A belső menekültekkel kapcsolatos vélemények azonban nem kizárólag a nemzeti narratívával keretezve fogalmazódnak meg, hanem más nézőpontok is érvényesülnek, például az „értékes emberek” perspektívája, amelyet főként a városi terekben láttak árnyaltan. Beszélgetőtársaink egy része szerint ugyanis a belső menekültek érkezése és az Ukrajna más régióiból áttelepült vállalkozások megjelenése¹² pozitív lendületet hozott Kárpátalja gazdasági életébe (Chubar et al. 2023; Kovály 2025).

„És egyébként úgy érzem, hogy az is jó, hogy jöttek a menekültek. Mert nagyon sok új dolgot hoznak egyébként magukkal. (...) Szóval van ennek is egy pozitív oldala, hogy ők hozták magukkal ezt a lazaságot, hogy úgy lazítottak rajtunk is. Vagy ugyan ezt a szépségiparban is, az éttermeknél is tapasztalom, hogy hogy nézzenek ki, hogy kicsit más stílust is hoztak magukkal. Szóval van ennek pozitív hozadéka is. Hogy egy kicsit szebb a város, korszerűbb, innovatívabb, modernebb. (...) Vagy például Munkácson két menekült srác, Harkivból jöttek és egy régi raktárhelyiséget újítottak fel, dehogyan úgy néz ki, jöttek és beren-

¹² 2025 elejéig csaknem 400 vállalkozás települt át Ukrajna háború sújtotta területeiről Kárpátaljára. Ezek közül 47% az IT-szektorban, 27% a szolgáltatási szektorban, 19% a feldolgozóiparban, 4% az építőiparban és 0,5-0,5% az áruszállítás és mezőgazdaság ágazatában tevékenykedik.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

dezték egy olyan profi fotóstúdiót, óriási ventilátorokkal meg olyan berendezéssel, hogy itt nem nagyon látsz ilyet. És ezek amúgy piaci rések, amiket ők betöltenek. És megvan rá a fogyasztói igény.” (Kárpátaljai magyar nő, tömb, város, 2023)

Egyrészt mivel a belső menekültek főként nagyvárosokból érkeztek, új, magasabb minőségű szolgáltatásokat kínáló vállalkozások, kávézók, üzletek jelentek meg Kárpátalja-szerte, amelyek növelik a versenyszellemet és a kreativitást a helyi vállalkozók körében is. Másrészt, mivel a legtöbb áttelepült vállalkozás az IT-szektorban tevékenykedik Kárpátalján (főként Ungváron), egy magasabb státuszú, nagyobb vásárlóerővel rendelkező réteg is megjelent a megyében, ami a lokális közösségekre is hatással van.

„És például Ungváron. Teljes lakónegyedek épülnek nekik [a belső menekülteknek]. (...) Sem Ungváron, sem Munkácson, sem más városokban nem volt meg az infrastruktúra ahhoz, hogy kiszolgálják ezeket az embereket, akik egy bizonyos szinthez, egy bizonyos színvonalhoz voltak szokva, és nem volt meg az infrastruktúra ahhoz, hogy kiszolgálják őket. Ők hoztak magukkal amúgy kutyaszállodákat, szépségszalonokat. (...) Két év alatt 12 magánóvoda nyílt Ungváron. Magániskolákat hoztak létre maguknak. És olyan szolgáltatási színvonalat teremtettek, amely kielégíti őket.” (Kárpátaljai magyar férfi, szórvány, város, 2025)

Interjúalanyaink egy része szerint a belső menekültek kapcsolatot teremtenek a kárpátaljaiak és a Kárpátokon túlról érkező ukránok között, ugyanakkor a belső menekültek érkezése anyagi feszültségeket is okoz. Az ingatlan bérleti díjak hirtelen emelkedése¹³ vagy egyes belső menekültek magasabb életszínvonala a kárpátaljaiakhoz képest látens konfliktusok forrása lehet, amelyek tovább fokozódhatnak a helyiek és a belső menekültek közötti interakciók hiánya miatt (IOM 2023). A periférikus régióban szembeutó különbségeket eredményez, hogy a belső menekültek egy része a tehetősebb rétegekből érkezett. Mindez nemcsak a helyi tájképben, de a kárpátaljaiak észleléseiben is markánsan megjelenik:

¹³ A LUN (2025) ingatlanügynökség becslései szerint Ungvár lett a legdrágább város Ukrajnában a bérleti díjak tekintetében. Jelentésük szerint 2024 júliusában egy egyszobás lakás bérleti díja Kárpátalja megyeközpontjában átlagosan 17,700 UAH (423 USD). Ezek az árak magasabbak voltak, mint Lembergben (16,500 UAH = 394 USD) és Kijevben (15,000 UAH = 359 USD). 2025. április elején Ungvár továbbra is vezető helyen állt az ukránai városok között a lakásárak tekintetében: egy egyszobás lakás átlagos ára hat hónap alatt 16%-kal nőtt, és 2025. április elején elérte a 64,000 USD-t. A fővárosban ez az érték 63,000 USD, Lembergben pedig 65,000 USD volt.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

„Jönnek a sok bambák, jönnek itt a nagy olyan autók, hogy én nem tudom, hogyha egy életen keresztül spórolnánk, szerintem akkor nem tudnánk venni ilyen terepjárókat, meg várjál, melyiket, ami villanyos, az az elektromos autó, nem jut az eszembe valami nagy puffulós márka egy szaros Beregszászba, ahol még utca, utca sincs, mert olyanok az útviszonyok, hogy már itt így kell szlalomozni, hogy eljuss A-ból B-be, és akkor az ő gyerekeik jönnek ide, meg ők beülnek itt saslikozni, meg mit tudom én, mert a turizmus az virágzik. Biztos nekik is van kiesésük, de az meg, hogy itt látod te is. Sokan vannak.” (Kárpátaljai magyar nő, tömb, város, 2024)

A HÉTKÖZNAPOK ÁTALAKULÁSA A MAGYARLAKTA TÉRSÉGEKBE 2022 UTÁN

A magyar közösség tagjainak nagyszámú elvándorlásával a magyar szociális és kulturális terek is beszűkültek, fellazultak a régi kapcsolatrendszerek (Kovály 2024). A maradásról vagy elköltözésről hozott családi döntések közvetlen hatással vannak a közösség fennmaradására, legyen szó munkáról, beiskolázásról, a kulturális vagy egyházi intézmények létéről, míg a közösség is visszahat a családi döntésekre. Az alábbiakban néhány életvilág formálódásán keresztül igyekszünk közelebb hozni a hétköznapi dilemmákat és stratégiákat.

Amint korábban bemutattuk, számos család döntött úgy, hogy a férj/apa külföldre távozik. Az ily módon szétszakított családok esetén a család akár hónapokig nem tud személyesen találkozni, ez pedig egyre lazuló apa-gyerek és/vagy férj-feleség kapcsolatokat eredményez. A külföldi munkavállalásból adódó szétszakítottság az orosz–ukrán háború kitörése előtt is sok kárpátaljai családot érintett, 2022 után azonban olyan családok is ezt a megoldást választották, akik korábban Kárpátalján éltek és dolgoztak. A helyzetet tovább nehezíti, hogy a hadköteles férj/apa már nem tud hazalátogatni, így a nőkre és a gyerekekre hárul a találkozás lehetőségének megszervezése és maga az utazás. Mindezek miatt sokan borúsan látják a maguk, családjuk vagy a kárpátaljai magyarság helyzetét: *„2014-től csak lefelé megyünk”* (Kárpátaljai magyar nő, tömb, város, 2024).

Interjúpartnereink szerint pozitív következmény azonban, hogy a helyben maradtak között megerősödtek a lokális kapcsolatok. A férfi vagy a fiatalabb családtagok távollétében a szomszédság, a rokonság többi tagja nyitottabb a másik megsegítésére, érzékenyebbek lettek egymás problémái iránt.

„Akik itt maradtak, azok még jobban összetartanak. Úgy is lehet gondolni, hogy tehát akik itt maradtak, mi, akik itt maradtunk, még jobban össze kell fogjunk. Tehát azokért is, akik elmentek, de gondoljuk, hogy visszajönnek, mivel vissza akarnak jönni. Meg hát egymásért is. Nekünk is itt a szomszédba’

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

van egy anyuka kisgyerekkel, hát a férjemet sokszor hívja, hogy na, gyere cseréld már ki ezt vagy azt.” (Kárpátaljai magyar nő, tömb, falu, 2024)

Kárpátalja-szerre megfigyelhető, hogy az egyház, az egyes gyülekezetek vagy civil szervezetek többletfeladatot vállalnak, például az idősek gondozása terén, rászorulóknak segélyezésében, gyermekek számára programok szervezésében. Ezek a tevékenységek – amellet, hogy célzott támogatást nyújtanak – növelik a közösségi összetartozás érzését és sokakat megerősítenek a maradás melletti döntésükben.

Megemlíthető az is, hogy a kárpátaljai magyar oktatási intézményhálózat kulcsfontosságú a közösség megtartása szempontjából. Ahogyan fentebb is utaltunk erre, a magyar osztályok beiskolázási számai csökkentek 2022 után. Interjúink alapján a beiskolázásról hozott szülői döntéseket általában hónapokig tartó vita és gondolkodás előzi meg. Ugyanis az iskoláskorú gyereket nevelő családokban még szeptember 1. előtt el kell(ett) dönteni, hogy hol kezd a gyerek a tanévet. Azokban a családokban, akiknek tagjai a háború kitörését követően hagyták el az országot, a gyerekek célországban történő beiskolázása megnehezítette a hazatérést. Másrészt a még Kárpátalján tartózkodók közül is sokan döntöttek a (végleges) kitelepedés mellett. Ennek egyik oka az volt, hogy bár néhány családtag még Kárpátalján élt, a család egységének megőrzése érdekében a külföldön tartózkodó, jellemzően férfi családtag után költöztek és már a célországban iskolázták be a gyerekeiket. Másrészt a bizonytalan jövőtől tartva sokan a külföldi iskolakezdet választották és ezzel is előkészítették a család teljes áttelepülését.

Az iskolarendszer felsőbb szintjén, a felsőoktatás kapcsán is felmerülnek a dilemmák, pontosabban a felsőoktatás egyfajta megoldást kínál a fiúgyermek szülőföldön tartására. Akkor is így van ez, ha mások épp ebben a helyzetben döntenek úgy, hogy magyarországi felsőoktatási intézménybe próbálnak meg felvételt nyerni, amint ezt fentebb bemutattuk. A felsőoktatást előnyös helyzetbe hozta annak lehetősége, hogy a nappali szakon tanulmányaikat folytató hadkötelesek felmentést kapnak. Ezt a lehetőséget sokan kihasználva, bízva a katonai behívó elkerülésében, kezdték el a felsőfokú tanulmányaikat, akár idősebb korban is.

„Mindenki fél, 16 évesen már beregisztrálják őket a vojenkomátra [hadkiegészítő parancsnokság]. (...) Tehát most sokan, ez még megoldás, mert akinek még nincs diplomája, főiskoláról is sokan azért is mentek tanulni idősebbek is, ha nem volt még diplomája, mert akkor felmentést ad a főiskola. (...) De ez is egy olyan dolog, hogy ma ezt mondják, holnap ezt mondják, itt senki nincs biztonságban, érted? Lehet, hogy most ez a törvény lép életbe, lehet holnap hoznak egy másikat. Tehát itt teljes a káosz. Nincs egyszerűen egy biztos érzéked, hogy bármikor kihúzzák a lábad alól a szőnyeget.” (Kárpátaljai magyar nő, tömb, város, 2023)

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

Amint a fentiekből is kiderül, hasonló élethelyzetben a kárpátaljai magyar családok más és más boldogulási stratégiát választanak. A hétköznapi életvilágok átalakulását, a migrációs döntéseknek a boldogulásban (túlélésben) játszott szerepét, hatalmas tétjét jól mutatja, hogy az ukrainai magyar közösségen belül is kialakult egyfajta törésvonal az országot elhagyók és a maradók között. A negatív vélekedés főként azok ellen a kárpátaljai magyar érdekképviseleti személyek ellen irányul, akik a háború legelső napjaiban Magyarországra menekültek. Több interjúalanyunk is hangot adott csalódottságának, mert úgy érzik, a Kárpátalját elhagyó vezetők cserbenhagyták a magyar közösséget.

„Ha te elmentél, és egyébként ez neked abszolút egy szuverén jogod, hogy eldöntsd, hogy te hol érzed magad biztonságban, vagy kevésbé veszélyben, vagy, hogy te hogyan alakítod az életed, ehhez mindenkinek joga van, hogy ezt eldöntse. Azt, hogy valaki kintről próbálja elmondani, hogy te otthon mit csinálj, ahhoz viszont már kevésbé van joga. Tehát joga mindenkinek van megszólalni, csak én nem feltétlenül kell, hogy elfogadjam azt, hogy valaki olyan mondja el nekem, aki egyébként nem vállalta be azt, hogy ő itthon marad, és hogy itthon hogyan kell csinálni.” (Kárpátaljai magyar férfi, tömb, város, 2024)

Terepkutatásunk során az is kirajzolódott, hogy a háborúhoz való viszonyulásban különbségek mutatkoztak a magyar és az ukrán interjúalanyaink között. Mint ahogyan az a vonatkozó kutatásokból is kiderült (Kulyk 2023), a többségi társadalom tagjait az elmúlt évek geopolitikai eseményei nemcsak nemzeti identitásukban erősítették meg, de az Ukrajnához, mint szülőföldhöz való lojalitásukat is fokozták, ami az ukrán nemzetiségű beszélgetőpartnereink hozzáállását is jellemezte, a jelenlegi háborúra sajtójukként tekintenek. Ezzel szemben a magyar közösség tagjai, elsősorban a tömbben élők, inkább elhatárolódnak a háborútól, és lojalitásuk a régióhoz kötődik.

„Mi abszolút lokálpatrióták vagyunk, de úgy gondoljuk, hogy ez nem a mi harcunk. (...) És én ezt merem kimondani, hogy ezért nem érdemes meghalni. Van olyan, amiért igen, de ennek a háborúnak az okáért, vagy amit mondanak oknak, azért nem. Tehát területek jönnek-mennek és ezt a történelemben mi éljük meg talán a leginkább. Tehát, hogy minden átalakul. És 100 év múlva nem lesz tét az, amiért most harcolunk. És én nem gondolom, hogy ezért harcolni kell. (...) Mi Kárpátalját otthonunknak érezzük, de Ukrajnával kapcsolatosan van egy (...) Kárpátalja nem Ukrajna. Mentális, vagy lelki értelemben.” (Kárpátaljai magyar nő, tömb, város, 2024)

Az erős lokális-regionális identitás tükröződik az alábbi interjúrészletben is:

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

„(...) ha Kárpátalját is érintené, ha itt is lőnének, akkor igen, akkor harcolnék. Mert ez az én szülőföldem is. De így, ezt nem érzem magaménak.” (Kárpátaljai magyar férfi, tömb, város, 2023)

A fenti, a magyar tömb területén élők részéről megfogalmazott véleményekhez képest némi eltérés figyelhető meg a szórványban élő magyarokkal készült beszélgetésekben. Utóbbiak támogatottabbak Ukrajna katonai céljai és a harcokban résztvevők iránt. Úgy véljük, hogy ennek oka elsősorban az, hogy a szórványban a társadalmi kapcsolatok nagy(obb) arányban kötődnek a többségi nemzet tagjaihoz és tereptasztalataink alapján a médiafogyasztási szokások is eltérőek.

Összegzés

Kutatásunk során azt vizsgáltuk, hogy az orosz–ukrán háború kitörése hogyan alakította a helyben maradt kárpátaljai magyarok helyzetét és boldogulási stratégiáit, miként befolyásolta a megye társadalmi-demográfiai viszonyait, különös tekintettel az etnikai összetételre. Elemzésünkben részletesen kitértünk arra, hogy a magyar közösség tagjai milyen tényezők mentén döntenek a szülőföldön maradás mellett, illetve milyen dilemmákkal küzdenek a migrációs döntések során a háborús körülmények közepette. A háború és annak társadalmi-gazdasági következményei alapvetően alakították át a megye etnikai-demográfiai képét és a szülőföldön való boldogulás lehetőségeit. Az alábbiakban összefoglaljuk ezeket a változásokat.

A szülőföldön maradó családok komplex és gyorsan változó boldogulási stratégiákat követnek. Rendkívül fontos tényező számukra a család egybentartása. Ha a család hadköteles korú férfi tagja(i) mentességet kapnak a katonai behívások alól, akkor ők is részt tudnak vállalni a család fenntartásában. Sok férfi azonban bujkál, ami jelentős anyagi áldozatot követel és pszichés megterhelést jelent az egész családnak. Másokat a migrációval járó kockázat és státuszvesztés tántorít el attól, hogy elinduljanak. Nem szeretnék hátrahagyni házaikat, vállalkozásukat, cserbenhagyni alkalmazottaikat vagy közösségüket, és sokan negatív tapasztalatokat gyűjtöttek korábban külföldön, ezért sem vágnának bele az országváltásba. Azok a családok, akik jelenleg szétszakítva élnek – többnyire a férj távollétében – a háború minél hamarabbi lezárásában reménykednek, hogy a család ismét együtt lehessen, lehetőleg Kárpátalján. Addig is a találkozást online, illetve időszakosan oldják meg, a feleség és a gyerekek heti vagy havi rendszerességű utazásával.

A kárpátaljai magyarok számát korábban is főként az elvándorlás csökkentette, de a migrációs folyamatok volumene és az érintett társadalmi csoportok, korosztályok is bővültek. Bár konkrét adatok hiányában a folyamat pontos nyomon követése nem lehetséges, elmondható, hogy a gazdaságilag aktív korúak, a családosok és a katonakorú férfiak nagy arányban hagyták el Kárpátalját. E szelektív migráció ered-

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

ményeként az otthon maradtak demográfiai összetétele torzult, a nők és az idősek felülreprezentáltak a magyar közösségen belül. A 2022 utáni migrációs veszteség nagyobbak tűnik a tömbben, mint a szórványban, és a vidéki térségek (különösen a kisebb falvak) kiürülése látványosabb, mint a városoké. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a városi magyarság elvándorlása arányaiban elmaradt volna a rurális térségektől.

A magyarok elvándorlásával párhuzamosan jelenleg hozzávetőleg 250-300 ezer belső menekült tartózkodik Kárpátalján. Bár a menekültek főként a nagyobb városokat részesítik előnyben, a perspektivikusabb magyar falvakban is megjelentek. Ennek eredményeként elsősorban a városokban, de a magyar településterület egészén is tapasztalható az etnikai csere, azaz a magyarok arányának csökkenése és az ukránok arányának növekedése. A belső menekültekkel való viszony ambivalens: egyrészt új impulzust hoztak a megyébe, fontos szerepet játszanak a társadalmi-gazdasági életben, másrészt viszont a helyi szociokulturális ismeretek hiánya esetenként feszültséghez vezet. Az interetnikus viszonyok az egyének szintjén jellemzően nem terheltek konfliktusokkal. Kijev és Budapest diplomáciai feszültségének hatása azonban beszivárog a mindennapokba is.

Az is elmondható, hogy az aktív korúak és a gyerekek nagyarányú kivándorlása kihívások elé állítja a magyar oktatási és kulturális intézményhálózat megőrzését és fenntartását. A magyarok számának és arányának csökkenése gyengítheti a magyarság érdekérvényesítő képességét és a kisebbségi jogok gyakorlásának lehetőségét. Ezt a helyzetet tovább súlyosbíthatja a magyar elitek távozása, akiknek kiemelt szerepe van a kisebbségi jogok betartatásában, megőrzésében, a kisebbségi élet megszervezésében és a kisebbségi érdekérvényesítésben.

A jelenlegi háborús viszonyok között a családon kívül a kisebb közösségeknek, különösen az egyházhoz kapcsolódó tevékenységeknek és a hitéletnek van fontos szerepe a családok és a helyi közösség megerősítésében. Ugyanígy fontosak a kulturális alkalmak és összejövetelek a közösségi érzés megélésében. Az egyház képviselői, a magyar kultúra és közösségi élet szervezői kiemelt szerepet játszanak a magyarok összetartásában és segítésében.

Mindazonáltal interjúalanyaink többsége reménykedve tekint a jövőre a kárpátaljai magyar közösséget illetően, ahogyan fogalmaztak:

„Voltak már nagy sebek, de regenerálódtunk. (...) Most is megcsináljuk. És hány hullám volt, amikor mentek már ki. És akkor azt mondták, hogy vége, az utolsó magyar. És akkor itt vagyunk.” (Kárpátaljai magyar nő, tömb, város, 2023)

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

Köszönetnyilvánítás

A kutatás a K139127 számú projekt (Időskorúak migrációja és lehetséges fejlesztési hatásai a vidéki Magyarországon) a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, az OTKA pályázati program finanszírozásában valósult meg.

Kovály Katalint a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíja támogatta. Erőss Ágnes a FemMinImm nevű Marie Skłodowska Curie Actions (MSCA) Seal of Excellence projekt keretében végzi kárpátaljai kutatását. A FemMinImm projekt támogatója Bolzano/Bozen autonóm tartomány – Dél-Tirol, Olaszország).

Irodalom

- Balogh, P. (2024): Competing Visions at the EU's Edge: Liberal vs. Conservative-Christian Notions of Europe in the Ukrainian–Hungarian Borderland. *Journal of Borderlands Studies*: 1–19. <https://doi.org/10.1080/08865655.2024.2382680>
- Balogh, P. – Kovály, K. (2024): Small but Salient: The Securitization of Ukraine's Ethnic Hungarian Minority. *Nationalities Papers*: 1–24. <https://doi.org/10.1017/nps.2024.51>
- Borbély S. (2019): A diszfunkcionális ukrán nemzetállam informális alapjai – globális életvezetési stratégiák Kárpátalján a rendszerváltás után. *ETHNO-LORE*, 36: 191–226.
- Chubar, O. – Hapak, N. – Bojko, Y. – Chervak, O. (2023): Business relocation to Zakarpattia as a result of the war: territory and industry aspects. *Naukovi Perspektivy*, 5(35): 512–525. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-512-525](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-512-525)
- Czibere, I. – Loncsák, N. (2025): Why Don't They Leave? Reasons for the Immobility of Young Adults Remaining in Villages in Deprived Areas. *EUROPEAN COUNTRY-SIDE*, 17(1): 27–46. <https://doi.org/10.2478/euco-2025-0002>
- Csernicskó I. (2023): Nyelvi jogok, jogszűkítések és jogsértések Kárpátalján (1944–2023). In: Molnár D. E. – Váradai N. – Darcsi K. – Orosz I. – Csernicskó, I. (szerk): *Küzdelem a megmaradásért: a kárpátaljai magyar közösség (1944–2022)*. Nemzeti Emlékezet Bizottsága: Budapest: 203–258.
- Csernicskó, I. – Kontra, M. (2023): The Linguistic Human Rights Plight of Hungarians in Ukraine. In: Skutnabb-Kangas, T., Phillipson, R. (eds.): *The Handbook of Linguistic Human Rights*, Wiley: Oxford and Malden: 373–382. <https://doi.org/10.1002/9781119753926.ch26>
- Debray, A. – Ruysen, I. – Schewel, K. (2023): The Aspiration to Stay: A Global Analysis. *International Migration Review*. <https://doi.org/10.1177/01979183231216087>

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

- Erőss Á. (2020): Akik maradtak: pillanatfelvétel az otthon maradt közösségekről a kárpátaljai magyar szórványban. *Regio. Kisebbség, kultúra, politika, társadalom*, 28(1): 138–170. <http://dx.doi.org/10.17355/rkkpt.v28i1.301>
- Erőss, Á. – Kovály, K. – Tátrai, P. (2024): Exodus of the Hungarian minority from Ukraine? War-induced ethnic dynamics in the Ukrainian-Hungarian border region. In: Muratova, E. – Zasanska, N. (eds.): *Minorities at war: cultural identity and resilience in Ukraine*. Routledge: London: 221–238. <https://doi.org/10.4324/9781003470601-15>
- Erőss, Á. – Váradi, M. – Wastl-Walter, D. (2020): Cross-border migration and gender boundaries in Central Eastern Europe – female perspectives. *Migration Letters*, 17(4): 499–509. <https://doi.org/10.33182/ml.v17i4.700>
- Fedinec Cs. (2025a): *Ukrajna, nacionalizmus, kisebbségek*. Gondolat Kiadó: Budapest.
- Fedinec Cs. (2025b): Реалізовані та втрачені можливості в угорсько-українських відносинах у питанні національних меншин: історичний огляд (Realized and lost opportunities in Hungarian – Ukrainian relations in the issue of national minorities: historical overview). In: Rafalskyi, O. O. – Kotygorenko, V. O. (eds.): *Україна – Угорщина: сучасний стан та перспективи міждержавних відносин (Ukraine – Hungary: current state and prospects of interstate relations)*: Instytut politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen' imeni I. F. Kurasa NAN Ukrayini: Kyiv: 20–29.
- Fedinec Cs. – Halász I. – Tóth M. (2016): *A független Ukrajna. Államépítés, alkotmányozás és elsüllyesztett kincsek*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Kaligram: Budapest.
- Hires-László K. (2021): Hétköznapi etnicitás. Beregszászi magyarok az etnikai kategóriák szerepéről. Doktori disszertáció. Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia- és Kommunikációtudományi Doktori Iskola.
- Hires-László K. – Lőrinc I. (2022): A helyben maradás többgenerációs kérdés? Gondolatok és adatok a kárpátaljai magyar fiatalok lokális identitásáról. *Y. Z. A Fiatalok Legfrissebb Folyóirata*. 2022/4. Nemzeti Ifjúsági Tanács – Doktoranduszok Országos Szövetsége: 29–35. https://ifjusagitanacs.hu/wp-content/uploads/2023/01/NIT_Folyoirat_A4_2023_jan_WEB_01.pdf (Letöltve: 2025. 05. 11.).
- ICC: State Enterprise 'Information and Computing Center of the Ministry of Social Policy of Ukraine'. *Internally displaced persons*. (2025). <https://www.ioc.gov.ua/en/analytics/dashboard-vpo> (Letöltve: 2025. 06. 27.).
- IOM: *Mapping the Situation and Needs of Displaced People in Zakarpatska Oblast (9–27 Nov 2022) Displacement Tracking Matrix*. (2023): Elérhető: <https://dtm.iom.int/reports/mapping-situation-and-needs-displaced-people-zakarpatska-oblast-9-27-nov-2022?close=true> (Letöltve: 2025. 04. 03.).

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

- Koroutchev, R. (2024): Migration and challenges arising from the Russian armed conflict in 2022: The case of Zakarpattia. *Journal of the Bulgarian Geographical Society*, 50: 21–34. <https://doi.org/10.3897/jbgs.e115315>
- Kovács D. (2022): “Én hiszek abban, hogy nekünk itt van dolgunk” – Helyben maradó kárpátaljai magyarok migrációs döntéshozatala a háború előtt és után. *Kisebbségi Szemle*, 7(3): 53–73.
- Kovály K. (2024): *Az etnikai kapcsolati tőke földrajza: Ukrajnai vállalkozók a transznacionalitás útján*. Gondolat Kiadó: Budapest.
- Kovály K. (2025): Соціально-економічна трансформація Закарпаття в умовах війни: міграція, переміщення бізнесу й етнічна динаміка (Socio-economic transformation of Transcarpathia during the war: migration, business relocation and ethnic dynamics). *Acta Academiae Beregsasiensis: Geographica et Recreatio*, 2: 45–56. <https://orcid.org/0000-0002-8554-6816>
- Kovály, K. – Opiola, W. (2024): In the grip of the crisis: vulnerability and resilience of the Hungarian minority in Transcarpathia, Ukraine. In: Tarvet, R. (ed.): *European minorities in times of crisis: negotiating identities*. Routledge: London: 98–119. 10.4324/9781003426486-6
- Kovbica, S. (2022): Знайти роботу на Закарпатті стало простіше (Finding a job in Transcarpathia has become easier). 2022. <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20220511-znajty-robotu-stalo-prostishe-na-zakarpatti-zapustyty-speczialnyj-chat-bot/> (Letöltve: 2025. 05. 20.).
- Kulyk, V. (2023): National Identity in Time of War: Ukraine after the Russian Aggressions of 2014 and 2022: *Problems of Post-Communism*: 296–308. 10.1080/10758216.2023.2224571
- LUN (2025): Quarterly real estate market report for the first quarter of 2025. https://lun.ua/misto/report-1-2025.pdf?utm_source=lun&utm_medium=banner&utm_campaign=quarterly-report&utm_content=q1-2025 (Letöltve: 2025. 06. 27.).
- Mata-Codesal, D. (2015): Ways of Staying Put in Ecuador: Social and Embodied Experiences of Mobility–Immobility Interactions. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 41(14): 2274–2290. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2015.1053850>
- Melegh A. – Kovács É. – Gödri I. (2010): „Azt hittem célt tévesztettem” - A bevándorlók élettörténeti perspektívái, integrációja és a bevándorlókkal kapcsolatos attitűdök nyolc európai országban. *Központi Statisztikai Hivatal Népeségstudományi Kutatóintézetének Kutatási Jelentései*: 88. <https://demografia.hu/kiadvanyokon-line/index.php/kutatasijelentesek/article/view/382/130>. (Letöltve: 2025. 07. 08.).
- Molnár D. E. – Pallay K. – Molnár D. I. – Darcsi K. (2023): Ukrajnai menekültválság és a belső menekültek helyzete a Beregszászi járás határ menti településein 2022-ben. *Tér és Társadalom*, 37(4): 82–99. <https://doi.org/10.17649/TET.37.4.3497>

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

- Morokvasic, M. (2004). Settled in Mobility: Engendering Post-wall Migration in Europe. *Feminist Review*, 77(1): 7–25. <https://www.jstor.org/stable/1395897>
- NISS (2023): Нові мешканці Закарпаття: ситуація та потреби переміщеного населення (New residents of Transcarpathia: the situation and needs of the displaced population): <https://niss.gov.ua/news/statti/novi-meshkantsi-zakarpattya-sytuatsiya-ta-potreby-peremishchenoho-naseleण्या> (Letöltve: 2025. 06. 20.).
- Papp Z. A. – Ferenc V. – Márton J. – Morvai T. – Szerbhorváth Gy. – Zsigmond Cs. (2017): GeneZYs 2015: Külhoni magyar fiatalok a Kárpát-medencében. In: Papp Z. A. (szerk.): *Változó kisebbség: Kárpát-medencei magyar fiatalok. A GeneZYs 2015 kutatás eredményei*. Mathias Corvinus Collegium, Tihanyi Alapítvány, MTA TK Kisebbségkutató Intézet: Budapest: 193–237.
- Tátrai P. – Molnár J. – Kovály K. – Erőss Á. (2018): A kárpátaljai magyarok lélekszáma és a népesedésüket befolyásoló tényezők a SUMMA 2017 felmérés alapján. *Kisebbségi Szemle*, 3(3): 7–31.
- Urbán, F. (2023): Characteristics of Migration from Ukraine to Hungary in the Last Decade. *Hungarian Law Enforcement*, 23(1): 205–217. <http://dx.doi.org/10.32577/mr.2023.1.13>
- Williams, A. – Baláž, V. (2012): Migration, risk, and uncertainty: Theoretical perspectives. *Population, Space and Place*, 18(2): 167–180. <https://doi.org/10.1002/psp.663>
- Zhurzhenko, T. (2010): *Borderlands into Bordered Lands. Geopolitics of Identity in Post-Soviet Ukraine*. Ibidem – Verlag: Stuttgart.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

Kelet, Nyugat? A finn nemzeti azonosulás a történelmi narratívák tükrében

MARKOVICS MÁRTON¹

„Nem hiszek a történelemben százsázalékos szükség-szerűségekben, hanem hiszek bizonyos nagy vonalakon belül több-kevesebb lehetőségben, melyet lehet elpuskázni és lehet szerencsés vágányokra irányítani.”

Bibó István, idézi: Szűcs (1981)

ABSZTRAKT

A tanulmány Szűcs Jenő történész és Antonsich kutató területi archetípusainak mentén mutatja be a finn nemzeti és állami identitás kialakításának főbb mérföldköveit, a finn nemzetállam kiépítésének folyamatát. A szakirodalmak elemzése során Finnország négy fő identitás narratívájának ismertetése történik meg. Ezek a narratívák időben nem egymást követik, hanem történelmi koronként, valamint történelmi fordulópontok alkalmával újra és újra megerősödnek majd eltűnnek, Ezek közül a narratívák közül: a „Finnország mindig is a nyugati világ része volt”, „Se nem Kelet, se nem Nyugat”, „Finnország, mint Kompország Kelet és Nyugat között”, „Finnország, mint északi ország” kiemelkedik a Szűcs által leírt keleti típusú és nyugati típusú európai történelmi fejlődés hatása Finnország történelmi önidentifikációjára, amely mind keleti, bizánci (Orosz Birodalom), mind nyugati (Svéd Birodalom) elemeket és szimbólumokat is magában hordoz. A különböző megközelítések során az állam által közvetített identítására olyan konstrukcióként tekintünk, amely a mindenkor uralkodó elitek hatására, de a nemzeti identitás kialakításának és megerősítésének érdekében történt meg. Felhasználva azokat a népi motívumokat, valamint társas identításokat, amik a finn döntően agrár jellegű népesség számára erősítették a nemzethez való tartozás érzését. Hiszen az állampolgárok által megnyilatkozó nemzeti identitás és az állam által közvetített identitás narratíva egymáson belül, egymásra kölcsönösen hatva is elősegítheti az azonosság és azonosulás érzésének erősödését. Finn esetben a legjelentősebb, a nemzeti identitás kialakulására hatást gyakorló események közé tartozik a 19. század végén elkezdődött oroszosítási hullám, valamint a Hidegháború időszakában kialakult finn semlegességi politika. Előbbi közvetlenül vezetett el a finn nemzetállam létrejöttéhez, míg az utóbbi egyfajta kényszerű visszatérést jelentett a keleti identitáshoz, megerősítve a magyar viszonylatban is sokat hangoztatott kompországi/közvetítői identitás narratíváját Kelet és Nyugat között. Napjainkban már egyértelműen Finnország Nyugattal való azonosulása a hangsúlyos, azonban a nemzeti, populista kormányzó pártok, köztük elsősorban a Finnek Pártja olyan narratívákat

¹ PhD-hallgató, Debreceni Egyetem, Humán Tudományok Doktori Iskola, Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program, A Gróf Tisza István Debreceni Egyetemért Alapítványának kiválósági PhD ösztöndíjas hallgatója; markovics.marton@arts.unideb.hu; <https://orcid.org/0000-0001-6235-1939>, mtmt: 10088678

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

hangoztatnak, amelyek ismét előtérbe helyezik a „Se nem Nyugat se nem Kelet” megközelítést. Ezen túlmenően pedig Finnország és különállását is hangsúlyozzák, ami megnyilvánul többek között az Európai Uniótól való elszakadásra való törekvések hangsúlyozásában

KULCSSZAVAK: állami identitás, nemzeti identitás, identitáspolitikai, identitás narratíva, Finnország

ABSTRACT

East or West? Finnish national identification in the light of historical narratives

The study presents the main milestones in the formation of Finnish national and state identity, the process of building the Finnish nation state, based on the regional archetypes of historian Jenő Szűcs and researcher Antonsich. The analysis of the literature presents four main identity narratives of Finland. These narratives do not follow each other chronologically, but are time-to-time reinforced at different historical periods and turning points. These narratives include: „Finland has always been part of the Western world,” „Neither East nor West,” „Finland as a bridge between East and West,” „Finland as a northern country.” During the study the influence of Eastern and Western European historical developments on Finland’s historical self-identification, described by Szűcs, is highlighted, which includes both Eastern, Byzantine (Russian Empire) and Western (Swedish Empire) elements and symbols. In various approaches, we view identity conveyed by the state as a construct that was created under the influence of the ruling elites of the time, but for the purpose of forming and strengthening national identity. These elites mainly used folk motifs and social identities that have strengthened the sense of belonging to the nation among the predominantly agrarian population of Finland. After all, the national identity expressed by citizens and the identity narrative conveyed by the state can influencing each other resulting in a stronger sense of identity and identification. In the case of Finland, the most significant events influencing the formation of national identity include the wave of Russification that began at the end of the 19th century and the policy of Finnish neutrality that developed during the Cold War. The former led directly to the creation of the Finnish nation state, while the latter represented a kind of forced return to Eastern identity, reinforcing the narrative of Finland as a bridge between East and West, which is also often emphasized in the case of Hungary. Today, Finland’s identification with the West is clearly pronounced, but nationalist, populist ruling parties, primarily the Finns Party, are promoting narratives that once again bring the „neither West nor East” approach to the fore. In addition, the national populists emphasize Finland’s marginality and separateness, which is manifested in the emphasis on efforts to break away from the European Union.

KEYWORDS: state identity, national identity, identity politics, identity narratives, Finland

Bevezetés

Napjaink konfliktusoktól terhelt világában ismét kiéleződni látszanak a nyugati és a keleti világ konfliktusai. Itt gondolhatunk akár a NATO és Oroszország élesedő szembenállására, akár a palesztin-izraeli konfliktusra, vagy az egyre erőteljesebben jelentkező gazdasági blokkosodás jelenségére. Az „öreg kontinens” legtöbb országa

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

számára a Nyugathoz való tartozás vagy magától értetődő erény vagy kívánatos, elérendő cél. Néhány sajátos történelmi fejlődésű európai ország mellett azonban Finnország és Svédország helyzete sem tűnt sokáig egyértelműnek. Bár a két ország az Európai Unióban elfoglalt pozícióját és valutáját tekintve is több évtizede az európai gazdasági közösség tagja, azonban egészen közelmúltig nem merült fel az országok euroatlanti világrendhez való kapcsolódásának elmélyítése. Sőt az elmúlt időben olyan jobboldali, populista pártok jutottak hatalomra (Finnek Pártja, Svéd Demokrata Párt), amelyek inkább az európai gazdasági közösségből való kilépést hangsúlyozták.²

Finnország Nyugathoz történő integrációja már az ország 1994-es Európai Unióhoz történő csatlakozásával elkezdődött, azonban az orosz-ukrán háború 2022-es kirobbanását követően új irányt vett. Az ország ezt követően kezdte el a NATO-hoz való csatlakozási tárgyalások előkészítését, és vált – hosszabb procedúrát követően – a védelmi-katonai társulás teljes jogú tagjává 2023. április 4-én. Finnország ezzel a lépésével teljeskörű tagjává vált az euroatlanti közösségnek, továbbá egy végső lépést tett az orosz hatalmi -és érdekszférától való teljes függetlenedés felé. Nem mindig volt azonban ennyire egyértelmű Finnország globális hatalmi rendszerekben elfoglalt helye és az állam saját identitásának artikulálása során is eltérő hatások érhetőek tetten, amik sokáig megnehezítették az egyértelmű elköteleződést. A tanulmány során a főbb történelmi narratívák mentén mutatjuk be Finnország önidentifikációjának kialakulását, annak főbb eseményeit és motívumait.

Elemzésünkben a finn nemzeti és állami identitás narratíváinak ismertetésére helyezzük a hangsúlyt. Tanulmányunk történeti keretet kíván biztosítani annak a folyamatnak az ábrázolásához, hogy miképpen lett egy évszázadokig széttagolt, önálló nemzetként szinte soha nem létező területből egységes, nemzeti öntudattal rendelkező nemzetállam. Az elemzés során elsődlegesen a finn történetírók munkásságára hagyatkozunk, mivel a történelmi empirikus adatok hiánya nem biztosít lehetőséget arra, hogy a polgárok által megélt, objektív kritériumok alapján mérhető nemzeti identitást vizsgáljuk.

A tanulmányban külön hangsúly helyezünk Finnország sajátos nyugati és keleti kötődéseinek ábrázolására, ennek az ideológiai és társadalomszervezési konfliktusnak a történeti hátterére. Elemzésünkben a Szűcs (1974) által leírt európai szerves társadalmi fejlődés alapján mutatjuk be a mindenkori finn állami identitásának főbb narratíváit. Szűcs elméleti munkáiban megkülönböztet egy az európai történeti fejlődést meghatározó nyugati típusú (decentralizált, alulról építkező) és egy keleti, bizánci jellegű (centralizált, felülről építkező) történeti fejlődést. A kettő között tölt be sajátos helyet Közép-Európa, amelynek országaiban a nyugati intézményrend-

² A Finnek Pártja Európa politikáját részletező dokumentum:

<https://www.perussuomalaiset.fi/wp-content/uploads/2024/04/PS-eurovaaliohjelmaVerkko.pdf>

https://www.perussuomalaiset.fi/wp-content/uploads/2019/05/EUpolitiikkaENG_2019.pdf

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

szert ugyan átemelték, emellett azonban egy olyan történelmi fejlődés bontakozott ki, amely a társadalmi és gazdasági interakciók működésének logikájában felülről irányított, keleties jelleget tükröz. Ezek a területenként eltérő és sok helyen keveredő történelmi, fejlődésbeli motívumok pedig meghatározzák a nemzeti identifikáció jellegzetességeit is. Különösen akkor, amikor a nemzetközi politikai és diplomáciai szintéren kell egy újonnan létrejött, kis országnak meghatároznia a saját hovatartozását, ami Finnország esetében – fiatal ország lévén – többször is előfordult a történelem során (Greenfeld 1995, Ferdoush – Väättänen 2022).

Joggal adódik a kérdés, hogy miért is lényeges ez a Szűcs által bemutatott területi szegmentáció Finnország esetében? A választ erre a kérdésre Antonsich (2005) szolgáltatja, aki a finn állami identitásának négy fő narratíváját különbözteti meg, amely során elsődlegesen az identitás makro-szintű, területi narratíváiból indul ki. Az első narratíva szerint Finnország, mindig is a Nyugathoz tartozott, tehát Szűcs (1981) alapján a civil társadalom, a rendi-szerződéses hagyományok, valamint a decentralizált államszervezet volt az uralkodó motívum. Itt említendő meg az is, hogy a „Finnország, mint Kelet” elgondolás, habár önállóan nem fordul elő a tipológiában, azonban a finn történelemben időről időre a különböző narratívákban mégis hangsúlyosan megjelenik (Roshwald 2001). A második megközelítés szerint Finnország külön utasként mindig is a saját útját járta, a saját érdekei és értékei szerint igyekezett működni. A harmadik narratíva ismerős lehet a Kelet-Európában élő népek számára, amikor Finnország Kelet és Nyugat közötti összekötő szerepét hangsúlyozza. Ez az Ady által Magyarország esetében „Kompországnak” nevezett státusz a finn konszenzusos belpolitikának a nemzetközi külpolitikai kapcsolatokra kiterjesztett analógiájaként is értelmezhető (Korhonen 2012). A negyedik alternatív értelmezés szerint Finnország skandináv jóléti államként az északi országok csoportjába tartozik, amely megközelítés végleg eloszlatja a Nyugat-Kelet alapú dichotómiát. A tanulmány keretében a fentebb ismertetett szegmentációk alapján mutatjuk be a finn nemzeti azonosulás és az állami identitásának meghatározó narratíváit és eseményeit, a finn nemzet és állam kialakításának folyamatát.

A nemzet identitásának kialakítása és a nemzetfogalom problémái

A nemzeti identitás végtelenül komplex, bőséges szakirodalmi bázissal rendelkező kollektív identitás, aminek részletes leírása túlmutat e tanulmány keretein (Csepeli et al. 2004). Ebből kifolyólag a tanulmány során kizárólag a nemzeti identitás, valamint a nemzettel való azonosulás kialakításának finn esetben releváns alapfogalmainak ismertetését végezzük el. A nemzeti identitás egyéneknél és kollektívákban kialakult és általuk képviselt jellegzetességei, valamint szimbólumai nem képezik tanulmányunk közvetlen tárgyát. A klasszifikáció során szintén problémát jelent a nemzettel való azonosulás és a nemzeti identitás elkülönítése. Mivel azonban a ta-

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

nulmányunk elsődlegesen a nemzetépítő folyamatot és a különböző nemzeti narratívákat helyezi előtérbe ebből kifolyólag a nemzeti identitást és a nemzettel való azonosulást egymással rokon kifejezéseként használjuk.

Tanulmányunk elején rögtön újabb klasszifikációs bizonytalanságba ütközünk, hiszen már magának a nemzetnek a fogalma sem tekinthető egyértelműnek. Gellner (1983) és Anderson (1983) szerint a nemzet egy elképzelt közösség, ami egy kulturálisan konstruált fogalomnak tekinthető. Ezt a megközelítést támasztja alá Jellinek (1994), aki azt vallja, hogy egy nemzet elsődlegesen társadalmi és történelmi konstrukció és leglényegének meghatározása a leginkább kihívást jelentő tudományos törekvések közé tartozik. Anthony D. Smith (1991) értelmezése szerint a nemzet olyan történetileg kialakult és kulturálisan meghatározott emberi közösség, amely önálló elnevezéssel bír, továbbá saját területtel, gazdasági rendszerrel, oktatási intézményrendszerrel és jogi keretekkel rendelkezik. Mindezek révén pedig világosan elkülöníthető más, hasonló jellegű társadalmi formációktól. Jellinek (1994) szerint azonban pusztán a közös nyelv vagy egy közösség (pl. törzsközösség) még nem tekinthető nemzetnek. Minél inkább fejlett egy nemzet annál összetettebb és diverzebb alegységekből áll, ami a tudományos elemzést ismételten tovább bonyolítja. Jellinek tehát a nemzet fogalmának dinamikus lényegét hangsúlyozza amikor azt állítja: *„Embereknek az a sokasága alkot egy nemzetet, akiket közös és sajátos kulturális elemek sokasága és közös történelmi múlt kapcsol össze, és akik ezáltal vannak tudatában másoktól való különbségüknek”*. A nemzet ezek alapján inkább tekinthető egy hagyomány és sorsközösségnek, ami meglehetősen plasztikus fogalomról lévén szó tágabb teret enged az egyéni értelmezéseknek és egyéb narratív konstrukcióknak (Szabados 2011). A brit történész és politológus, Seton-Watson (1977) a nemzetek kialakulásával foglalkozó munkájában egyenesen azt hangsúlyozza, hogy nem lehetséges egységesen elfogadott tudományos definíciót megalkotni a nemzet fogalmára.

Noha az eddig leírtak alapján a nemzet fogalma sem egységes azonban a tanulmány keretében a finn esetben általunk alkalmazott nemzeti identitás fogalmat úgy határozzuk meg, mint egy olyan kollektív identitást, amelynek forrása „az emberben” van és alapja a kollektív szolidaritás. Ennek következtében más identitások csupán korlátozottan képesek befolyásolni (Greenfelt – Chirot 1994). A nemzeti identitás mindazonáltal nem tekinthető állandó és jól körül határolható egységnek, hanem inkább értékek és tendenciák olyan együttese, amelyet a történelmi tapasztalatok, a jelenkori szükségletek és a jövőbeni célok függvényében időről időre újra értelmezésre szorul (Parekh 1995, Davidov 2009). A nemzeti identitás vizsgálata eltér a kollektív identitás egyéb formáinak kutatásától, mivel szoros kapcsolatban áll a homogenitás kialakításának folyamatával, valamint a közös kultúra nemzetállami keretek közötti meghatározásával (He 2001). Murányi értelmezésében a nemzeti identitás az identitás egyik sajátos típusa, amelynek kialakulása során az egyénben olyan azonosságtudat alakul ki, amely a hozzá tartozó nemzet hagyományaihoz és értékeihez kapcsolódik (Murányi 2005).

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

A nemzeti identitásnak lényegi tipológiája a kulturális nemzet elhatárolása az állam nemzetétől. Ennek nyomán Csepeli kutatásai különbséget tesznek az államnemzeti és kultúrnemzeti identitás között, kiemelve, hogy az államnemzeti identitás szorosabban kapcsolódik az intézményes büszkeséghez és a politikai közösséghez, míg a kultúrnemzeti identitás inkább a történeti, nyelvi és származási tényezőkre épül (Csepeli et al. 2004). Dieckhoff (2002) azonban arra mutat rá, hogy bizonyos értelemben a politikai/polgári és a kulturális/etnikai nemzetek közötti különbségtétel inkább megrögzöttség, mint valódi szembenállás. Szerinte nem létezik például olyan nemzet, amely ne a kultúrát venné elő akkor, amikor a nemzetiséget akarja meghatározni. A gyakorlatban azonban a nemzeti identitás ezen két fajtája párhuzamosan jelentkezik, tehát tértől és időtől függetlenül egyszerre határozzák meg egy nemzet identifikációját (Lenard – Miller 2018).

Egy nemzet identitása annak kulturálisan konstruált jellegéből is fakadva megnyitja a lehetőséget a politikai machináció előtt, ami a kultúra befolyásolásán keresztül alakítja és monopolizálja a nemzethez tartozó diskurzust (Gramsci 1985). Ennek alapján a nemzeti identitás kialakítása Billig (1995) szerint nem több, mint politikai cselekvés. Ebben a konfliktuselméleti megközelítésben a politikai elitek azért alkotják meg és tartják fenn a nemzet identitását, hogy háború esetén eredményesebben tudjanak mozgósítani, valamint hatalmukat legitimálni és fenntartani a társadalom tagja felett (Guibernau 1996). A nemzeti identitás konstruálása nem csak konfliktuselméletileg értelmezhető. A történelem során a funkcionalista megközelítés ugyancsak lényeges volt, hiszen a nemzeti identitás kialakítása a bürokrácia és az államigazgatás megszervezése érdekében a közös államnyelv erősítésén keresztül elősegítette az állam hatékony működését is (Alesina et al. 2020). A kortárs vizsgálatok azonban egyre inkább kiemelik a társas identitás és az elitek hatását a nemzetépítési folyamatokra (Alesina et al. 2021, Fouka – Tabellini 2022). Ennek nyomán a nemzettel való azonosulást ezen tanulmány keretein belül olyan fogalomnak tekintjük, amelynek a mindenkori elitek általi tudatos artikulálása nélkül az elemzés szempontjából hangsúlyosabb állami identitás és annak narratívái nem jöhettek volna létre.

Az állami identitás kialakítása

A nemzettel és a nemzeti identitással ellentétben az állami identitás már egy jóval precízebben konceptualizálható fogalom. Egész könyvtárakat lehetne megtölteni a különböző államelméleteket részletező megközelítésekkel (Weber 1994, Cohen 1986, Schmitt 2008). Esetünkben az állam annak hagyományos, általánosan elfogadott fogalmi meghatározásában lényeges, amiben a legtöbb elmélet egyetért. Ennek alapján az állam esszenciális feltétele, hogy legyen 1. Az állam joghatósága alá tartozó népcsoport. 2. Az állam által irányított, meghatározott földrajzi terület. 3. A hatal-

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

mat gyakorló és a törvényeket végrehajtó szervezeti apparátus. 4. A területén belüli legfőbb külső ellenőrzéstől független hatalom és autonómia (Jessop 2008), amibe beletartozik a fizikai erőszak monopóliuma is (Weber 1994). Ennek ellenére az állami identitása komplex és többretegű fogalom, ami az állam önképének értékrendjének és kulturális-közösségi jellegzetességeinek összességét jelenti. Ennek az identitásnak alapvető eleme az állam önmeghatározása saját történelmi tapasztalatainak, társadalmi diskurzusainak és politikai hagyományainak tükrében. Az állami identitás fogalmán belül az állam elsődlegesen, mint intézmény jelenik meg, ezért Mary Douglas antropológus szerint – mivel a hasonlóság egyenlő az intézménnyel – társadalmi intézmények nélkül nem tudnánk, hogy miben vagyunk közösek és miben térünk el a „másoktól” (Douglas 1986).

A kulturális és politikai elemek együttesen alakítják ki azt a kollektív tudatot, amely meghatározza az állami identitását (Hroch 1998). Egy állam alapvetően két-féle irányba közvetít identitást. Befelé az állampolgárok felé és kifelé a többi nemzet felé. Ebből kifolyólag az állami identitását belső és külső tényezők is befolyásolják, mint például az etnikai összetétel, társadalmi kohézió, gazdasági fejlettség és a nemzetközi elismertség. A belső tényezők közül kiemelkedik a kulturális homogenitás vagy sokszínűség, az etnikai és ideológiai különbségek kezelése, valamint a politikai konszenzus kialakítása. Míg a külső tényezők közé tartozik az állam kül- és belpolitikai megítélése, nemzetközi elismertsége és a regionális integrációs folyamatok eredményessége (Kaplan 2009).

Az ugyanakkor vitán felül áll, hogy az állami identitásának kialakításában jelentős szerepet játszanak azok a történelmi tapasztalatokon alapuló önkép narratívák, amik folyamatosan újra értelmezik a múltat (Ostrup 2016). Ezek a narratívák a nemzeti mítoszok, szimbólumok és történelmi események összegzése révén formálódnak és képezik a társadalmi kohézió alapját. A társadalmi elismerés és a külső megítélés révén az állami identitása folyamatosan rehabilitálódik és átalakul, különösen a globalizáció és a regionális integráció évszázadában (Murray 2018). Elemzésünk során elsődlegesen ezeket a narratívákat és nemzeti mítoszokat mutatjuk be. Bár az általunk bemutatásra szánt identitás narratívák látszólag földrajzi meghatározottságúak, azonban a bennük kifejeződő, eltérő jellegű történelmi fejlődés különbségei az állam eltérő történelmi szerepét, ebből kifolyólag pedig az állami identitásának különböző narratíváit foglalják magukban.

A finn állami identitás narratíváinak bemutatásánál az állami identitás konstruktivista iskolájának alapvetéseit, ezen belül pedig a kisállami identitás fogalmait tekintjük elméleti keretünk alapjául. Ennek nyomán mind a társadalmi tényezők, úgy, mint az értékek és normák, mind az állam nemzetközi hierarchiában elfoglalt helyzete és törekvései hatást gyakorolnak a kisállamok így Finnország identitáspolitikájának artikulálására (Wendt 1994).

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

Az állami és a nemzeti identitás kapcsolata

Egy nemzet létezéséhez nem szükségszerűen kapcsolódik, hogy az adott nemzetnek államisége legyen, hiszen nem minden nemzet egységes államilag (lásd. Palesztina), illetve egy államon belül több nemzet vagy nemzetrés is élhet egyidejűleg. Abban azonban Jellinek is egyetért, hogy a nemzet létrejöttében a területi alapon nyugvó állami uralom játssza a legjelentősebb szerepet (Jellinek 1994). Habár az állami identitás és a nemzeti identitás nem teljesen fedi le egymást, azonban a kettő kölcsönösen hat egymásra (Häkli 1999). Az állami és a nemzeti identitás elválasztása napjainkban szinte lehetetlen feladat, mivel az állami identitás gyakran olyan keretként szolgál, amelyben a nemzeti identitás felépül, míg a nemzeti identitás jelenléte megerősíti az állam legitimitását és szuverenitását (Yuriy 2022). Napjainkban az egyének egyfajta „nemzeti szuperegóként” azonosítják az államot, ami gyakran olyan összetett kapcsolathoz vezet, ahol az állam gyakorolja a hatalmat, míg az egyének az általa biztosított struktúrában keresik a valahová tartozás és az elismerés érzését (Yoon 1998). A kettő fogalom közötti gyakorlati különbség, hogy a nemzeti identitást az érzelmi kötődések alakítják, míg az állami identitás a gyakorlatok szabványosításához és a homogenitás felépítéséhez kapcsolódik. Emellett lényeges distinkció az is, hogy az állami identitás bürokratikusán épül fel, míg a nemzeti identitás felépülésének alapját a kulturális gyakorlatok jelentik (Gutiérrez 2017). Azonban mindkettő konstrukció együttesen határozza meg egy nemzetállam kollektív identitását (Herzfeld 2015).

Bár az állami és a nemzeti identitás napjainkban nehezen választhatóak el egymástól, azonban a finn történelmi fejlődés során – mint azt látni fogjuk – nem mindig voltak egymással ennyire szoros kölcsönhatásban álló fogalmak. A tanulmány során elsődlegesen a nemzeti identitás felülről – tehát a politikai és kulturális elitiek által – végbemenő megalkotásának folyamataira helyezük a hangsúlyt, ami az állami identitásának a képében csúcsonyul ki. Ennek nyomán mindig az aktuálisan uralkodó elitiek által képviselt és érvényre juttatandó nemzeti majd – a finn állami-ságot követően – állami identitás narratívának a bemutatását végezzük el. Ezen a ponton ismételtelen szeretnénk hangsúlyozni, hogy a nemzeti identitás komplexitásából fakadóan – a tanulmány terjedelmi kereteinek határából kifolyólag –, valamint a historikus empirikus adatok hiányának következtében a nemzeti identitás egyéni szinten artikulált, empirikus kutatások által vizsgált jellemzőit nem áll módunkban bemutatni. Azonban azokon a pontokon, ahol a finn történetírás utalást tesz ilyen jellemzőre, motívumra vagy szimbólumra, ott a történelmi hűséget szem előtt tartva szükségesnek tartjuk az említést.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

Finnország „mindig is” a Nyugati világ része volt

A finn nemzeti önidentifikáció nyugati beágyazottságának a gyökerei vezethetők vissza a legrégebbre. Vannak olyan elképzelések, amelyek szerint a nyugati kultúra az 1150-es „europanizáló” hódításokkal kezdődött, amikor a keresztény világ próbálta meghódítani a nagyrészt pogány, a saját rítusait követő finn őslakosokat. IX. Erik svéd király, más néven Szent Erik volt az első vezető, aki megpróbálta elfoglalni és kereszténné tenni a mai Finnország területét. IX. Erik uralkodásának idején, 1150-től, 1160-ban bekövetkezett haláláig indította el az első svéd kereszties hadjáratot, annak érdekében, hogy keresztény hitre térítse a pogány finneket és kiterjeszse a svéd királyságot a mai Finnország területére (Lehtonen 1999). A ma Finnországnak nevezett területet a 14. században foglalta el a Svéd Birodalom. A Svéd Birodalom a pogány, viking kultúra hanyatlását követően sokáig nem volt egységes állam, ebből következően nem rendelkezett egységes államszervezettel, joggyakorlattal. A központi hatalom meglehetősen ingatag volt, és a lakosság legnagyobb része kiskirályok uralma alatt mezőgazdasági tevékenységet folytatott vidéken. Egészen a 14. századig nem születtek országos érvényű törvények sem, de még ezen rendelkezések megszületését követően is egészen az Újkor időszakáig jelen voltak a tartományi joggyakorlatok, városi törvények (Lamberg 2002). Az erős széttagoltság, a központi hatalom gyengesége lehetett az a meghatározó jellemző, ami Szűcs (1974) szerint eredményesen mozdíthatta elő a rendi folyamatokat, ezáltal a későbbiekben elvezetett a demokráciához, illetve a polgári társadalomhoz. Ez az erős decentralizáció az emberi és polgári jogok létrejöttéhez szükséges keretet biztosította azáltal, hogy a lokális közösségek főként a városokban kénytelenek voltak összefogni. Ezt követően az újonnan létrejött közösségek a kereskedelem következtében megszerzett jelentős jövedelmeiket a saját csoportjuk megerősítésére használták, aminek következtében megindulhatott a polgárosodás, ami a centrális hatalommal szemben jelentős hatalmi tömböt képezett (Szűcs 1981).

Svédország történelmi fejlődése tökéletesen alátámasztja Szűcs állítását, hiszen a dezintegrált svéd társadalom felépítése a kezdetektől fogva alapvetően rendi jellegű. A Svéd Birodalom a megalakulásától fogva alkotmányos monarchia volt és a jobbágy, mint a nyugati feudalizmus alávetett figurájának fogalma az itt élőkszámára ismeretlen volt. A társadalmi mobilitás a korabeli Európával összehasonlítva nagymértékű volt, hiszen akár egy földműves is tagja lehetett a nemesi rendnek (Jutikkala – Pirinen 2002). Nemesyszer fordult elő olyan helyzet, hogy egy családon belül, egyszerre voltak képviselői a papságnak, közembereknek, nemeseknek. Ezenfelül a különböző rendek közötti házasságkötés sem számított kirívó esetnek. Elméletben a királyválasztásba az alsóbb néprétegek is beleszólhattak, még ha ez az elv nem is feltétlenül minden esetben érvényesült a gyakorlatban (Lamberg 2002). Bár a svéd fejlődés nem kötdik szorosan a Szűcs által taglalt nyugati, feudális tipológiához, azonban a rendiség korától kezdődően már bizonyítható a Nyugatra jellemző decentralizált, demokratikus fejlődés.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

A svéd időszak alatt finn nemzeti identitásról nem beszélhetünk, legfeljebb csupán a ma Finnország nevű földrajzi egységen belül élő földművesek egy területen való létezéséről és egymáshoz való kötődéséről (Paasi 1997). Mivel Finnországnak nem voltak intézményei, államszervezete vagy iskolái ezáltal nem teremthetett meg az „elképzelt közösség” érzete sem (Gellner 1983). Ebben az időszakban a rokonsághoz és az adott faluközösséghez való tartozásból fakadó identifikáció lehetett hangsúlyos (Häkli 1999).

Ezt követően hosszú évszázadoknak kellett eltelnie ahhoz, hogy a nyugati orientáció ismét hangsúlyt kapjon a finn állam önidentifikációjában. A „Nyugat bástyája” elgondolás főleg a két világháború között volt jelentős, amikor egy erősödő Szovjetunióval szemben kellett meghatározni a finnséget (Hentilä 1999). Ebben az időszakban értékelődött fel az Oroszországgal szomszédos 1300 km-es határ kérdése is, amit a történétírók „identitáshatárnak” is neveztek. Ez a határ az általános narratíva szerint a Nyugatot választotta el a Kelettől, ezáltal identitás kijelölő szerepet töltött be (Antonsich 2005). A „Nyugat őrzője” törekvés megnyilvánult az orosz területekkel szomszédos karéliai régió „elfinnesítésében”, ahol addig nagy számban éltek orosz nemzetiségek (Oksa 1999). Ennek a törekvésnek az eszköze volt, amikor Karéliában (Karjala) az ortodox egyház kiátkozta azokat a szerzeteseket, akik nem voltak finn állampolgárok (Engman 1989). Ezen intézkedések mellett viszont a finnek jelentősen törekedtek arra, hogy fejlesszék is Finnország keleti, karéliai régióját. Mivel csak a nemzeti egység és gazdasági prosperitás által tudták tovább erősíteni a finn nemzetet és az államot. Hiszen kizárólag így tudták eredményesen képviselni az állam érdekeit a nyugati világ maguk mellé állításának céljából (Sibley 1995). Ez egészen odáig vezetett, hogy 1941-ben náci mintára a keleti élettér „*Lebensraum*” biztosításának a nevében léptek fel Karélia régiójának birtoklásáért. Ennek az időszaknak a domináns állami identitás narratívája volt egy olyan kis országnak a képe, amely a Nyugat bástyájaként egyedül száll szembe a démonizált Szovjetunióval. A nyugatiak szemében ekkor a finnek – minden törekvés ellenére – azonban inkább csak olyan északi „barbároknak” tűntek, akik eredményesen védték meg az országot a Téli Háború során a szovjet terjeszkedéstől (Browning 2002).

A Nyugathoz való tartozás új lendületet vett a Szovjetunió összeomlásával, majd röviddel azt követően Finnország 1994-es Európai Unióhoz való csatlakozásával. A Szovjetunió összeomlását követően Oroszországnak, mint egy hódító szándékkal rendelkező, idegen, nem európai országnak a képe nagyban hozzájárult a finn nyugati identitás kialakításában és megerősítésében (Browning 2002). Latomaa szerint a finnek inkább a nemzet identitás megőrzésének lehetőségeként tekintettek az EU-s csatlakozásra, emellett azt is remélték, hogy az európai közvélemény ezáltal többé már nem fogja őket a Kelet részének tekinteni (Latomaa 1995). Jakobson szerint azok a választópolgárok, akik az EU-s csatlakozás mellett igennel szavaztak igazából Finnország nyugati identitása mellett is állást foglaltak (Jakobson 1998). Valójában az 1986-os EFTA-hoz történő csatla-

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

kozás már a Nyugathoz való tartozás és a globális versenybe való bekapcsolódás előszelét jelentette. Ekkor azonban a Szovjetunió összeomlása miatt a finn gazdasági nehézségek elmélyültek. A recessziót az 1980-as években az olajárak csökkenése is okozta, ami a Szovjetunióba irányuló export csökkenését eredményezte, ami 1992-ben már csak 3%-ot ért el. Ez azért volt jelentős csapás Finnország számára, mivel 1980-ban az ország exportjának 16%-a irányult a Szovjetunióba (Zetterberg 2002). A finnekben ekkor bomlott meg a Finnország, mint olyan „biztonságos fészek” elképzelése, amelynek fejlett jóléti állama a Szovjetunióval való gazdasági kapcsolatok által garantálni tudta a társadalom tagjainak jólétét (Alasutari – Ruuska 1999). Finnország azonban a K+F-be történő befektetés által végül úrrá lett a válságon és globálisan sikeresen nagyvállalatokat hozott létre. „A nyitott jóléti információs társadalom” kiépítése, ahogyan Castells és Himanen megfogalmazta kulcsfontosságú volt az ország válságból való kilábalásában (Pintér 2006). Szintén a globális versenybe való bekapcsolódásnak az eredménye volt, hogy a nemzeti identitás és büszkeség egyre inkább fakadt a finnek gazdasági és sport eredményeiből. Ezek között említve például a NOKIA nemzetközi sikereit, ami fokozta a nemzeti büszkeséget (Häkli 2005). A globalizáció azonban az identitások változását okozta, mivel a piacok globálissá válása és az európai integráció megnyitotta az utat a bevándorlók előtt. Attól kezdve folyamatosan csökkent a finn nyelvet első anyanyelvként beszélő állampolgárok száma (Koskinen 2005).

A Nyugathoz történő csatlakozás azonban nem volt egy egységes, mindenki számára vágyott lehetőség. Ezt az állítást mi sem igazolja jobban, minthogy az EU-s csatlakozás Finnország délnyugati, iparosodott és urbanizáltabb részein volt népszerűbb, míg a vidéki, mező- és erdőgazdálkodás által dominált keleti és északi területeken többségében a csatlakozás ellen szavaztak a választók (Ingebritsen – Larson 1997). Ennek oka W.R. Mead történész szerint, hogy Finnországban található egy északnyugatról délkelet felé húzódó hipotetikus vonal. A vonaltól Nyugatra található a Kirja Suomi (Könyvi Finnország) míg Keletre a Runo Suomi (Verses Finnország). A nyugati oldal Nyugatbarát, míg Keleten található a nyelvi és kulturális tradíciók otthona, egyfajta vidéki, romantizált Finnország, az etnikai nemzeti identitás bölcsője, ahol az ott élők mindig is szkeptikusabban álltak a nyugati tradíciókhoz (Mead 1991).

A „Finnország, mint a Nyugat része”, a „Nyugat bástyája” elgondolás kétségkívül napjainkig a legjelentősebb és legvédehetőbb megközelítés. Az európai integrációval kapcsolatban a 2010-es évekig nagymértékű konszenzus uralkodott, egészen a populista és EU szkeptikus Finnek Pártjának megjelenéséig (Raunio 2014). A 2011-es parlamenti választásoktól kezdődően a Finnországban teret nyerő populista erők azonban már nem a kizárólagos nyugati orientáció mellett foglalnak állást, hanem nemzeti identitás narratívájukban tudatosan élnek a nemzeti identifikáció sok esetben etno-centrista fogalmaival is (Järvinieni 2022) Az általuk előszeretettel használt „Mi” és „Ők” dichotómiájának megteremtése a populista kommunikációnak egy

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

olyan eszköze, amely a társas identitás elméletének³ a fogalmához kapcsolódik és jelenleg elég fajsúlyos a kormányzó jobbközép koalíció diskurzus narratívájában (Markovics 2024). Ahhoz viszont, hogy ezt a szembeállítást eredményesen lehessen működtetni először azt kell meghatározni, hogy kik alkotják a „Mi” csoportját. A következő megközelítés tárgyalása során ennek a „Mi” fogalmának a történelmi fejlődését mutatjuk be, tehát a finnség és a finn nemzeti identitás kialakításának gyökereit tárjuk fel.

Se nem Nyugat se nem Kelet – A finn nemzeti identitás hajnala

A Finnország, mint „önálló, független nemzetállam” elgondolás csupán a 19. század közepétől kezdett egyre inkább teret nyerni. Ez a korszak Finnországban az orosz uralom időszakára tehető. Finnország a Napóleoni Háborúk során került először orosz fennhatóság alá, amikor Napóleon az Orosz Birodalom támogatása érdekében felajánlotta a finn területeket I. Sándor orosz cár számára, aki ezután katonai erővel foglalta el a finn területi egységeket a Svéd Birodalom fennhatósága alól. Ez a lépés vezetett el a Finn Nagyhercegség létrejöttéhez, ami ugyan az Orosz Birodalom részeként, de viszonylagos autonómiát élvezett. Ez többek között abban nyilvánult meg, hogy Finnországban továbbra is érvényben maradtak a rendek kiváltságai, valamint a korábban meghozott törvények. Mindezen privilégiumokért cserébe az elvárás a cár és az Orosz Birodalom felé vallott teljes lojalitás és szolgálai hűség lett (Nygard 2002). Finnország ezzel a lépéssel bele került abba a keleti típusú hatalomgyakorlási struktúrába, amelyről Szűcs úgy ír, hogy a szolgálai hűségre, a feltétel nélküli behódolásra, illetve az emberi méltóság figyelmen kívül hagyására épül (Szűcs 1981). Az ortodox gyakorlatban ugyanis olyan felülről-lefelé ható alá-fölé rendeltségi viszony van az úr és az alattvalók között, amely inkább az úr felé történő feltétel nélküli teljes behódolás képében jelenik meg, és ez jól tükröződik a szerződéskötés gesztusaiban is. A nyugati hűbéri viszony és szerződéskötés ezzel szemben méltóságteljesebb, benne a szerződők, ha nem is egyenrangú, de szerződő felekként voltak jelen, míg az ortodox, keleti gyakorlatban a szerződéskötés során tett gesztusok, mint a lábcsokolás, leborulás azt jelezték, hogy az uralomba fogadott személy inkább az úr tárgyaként, mintsem partnereként volt tekinthető (Szűcs 1973). Mégis az orosz megszállás vezetett el először az autonóm Finnország létrejöttéhez, így ebből a szempontból a megszállás értékelhető egyfajta konstruktív eseményként is. Az autonóm Finnország kezdetben nem volt több, mint egy orosz ütközőállam, ami habár az Orosz Birodalomnál fejlettebb volt, de parlamentáris demokráciáról és kiterjedt burzsoáziáról

³ A társas identitás elmélete Henry Tajfel (1974) nevéhez kapcsolódik: A elmélet szerint az egyének azért tekintik magukat különböző szociális kategóriához tartozónak (rassz, nem, nemzetiség), hogy pozitív önképük fenntartása biztosított legyen. Ezen társas kategóriák kialakítása azonban magában foglalja más rasszok, nemzetiségek elhatárolását vagy kirekesztését.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

a 18. század folyamán még nem beszélhetünk (Klinge 1980). Helszinki 1812-től vált a Finn Nagyhercegség fővárosává, ahol az orosz uralom alatt is megmaradhatott a svéd nyelvű bürokratikus adminisztráció. A város gyorsan a terület szimbólumává vált. Ez az időszak esett egybe Elias Lönnrot munkásságával, aki a keleti, Oroszországgal szomszédos karéliei dalokat, mondákat és regéket felhasználva alkotta meg Kalevalát, a finn nemzeti büszkeség eposzát. A 19. század közepétől már volt központ, és voltak intézmények, valamint kulturális szimbólumok, amik nyomán a finn nemzet identitása és büszkesége elkezdhetett kialakulni (Wilson 1976). Greenfeld (1995) szerint ugyanis a nemzeti identitás kialakításához elengedhetetlen a nemzeti büszkeség, és főleg a kicsi, újonnan alakult nemzetek esetében van arra való igény és törekvés, hogy kialakítsanak maguknak egy nemzeti identitást. A Finn Nagyhercegség szintén azt a képet erősítette, hogy Finnország különleges, mivel ez a státusz az Orosz Birodalomban egyedülállónak számított. Ez a tény pedig áttételesen hozzájárult a nemzeti büszkeségen keresztül a nemzeti identitás erősítéséhez, emellett pedig szabad alapot biztosított a nemzeti kultúra kialakításához (Browning – Lehti 2007). Az 1863-ban létrejött finn parlament pedig az intézményesülés és a népképviselőlet új szintjét jelentette.

A finn nemzeti kultúra kialakításában aktív részt vállalt a fennomán mozgalom, ami a 19. század elejétől kezdődően kezdte el feltalálni a tradíciókat, és az egyedi finn nyelven keresztül megalkotni a finn nemzeti identitást. Az alapvető identitáskijelölő narratíva a korszakban az volt, hogy míg a Nyugat és vele a Svéd Királyság elsősorban kulturálisan jelentett veszélyt a finn identitásra és kultúrára, addig az Orosz Birodalom elsődlegesen katonailag jelentett kockázatot (Polvinen 1984). Ez a viszonyulás megerősíti Jakobson elgondolását, aki szerint Finnország számára az ország identitásának és függetlenség fenntartása mindig is a kívülállás hangsúlyozásán keresztül ment végbe, amely során azt az elgondolást erősítették, hogy a finnek se nem svédek se nem oroszok (Jakobson 1998). A finn nemzeti azonosulás azonban ennek ellenére sem erősödhetett volna meg az 1899-ben meginduló erőteljes oroszosítási hullám nélkül, mert Finnország addig sokkal inkább egy földrajzilag szervezett, központosított állam volt, mint sem nemzetállam (Paasi 1997). Finnországban a ruszifikáció időszakában első körben 1899-ben kezdődött és 1905-ig tartott, majd 1908-tól 1917-ig újra felerősödött. Ez idő alatt az orosz kormány igyekezett korlátozni Finnország autonómiáját, amit még a 19. század elején kapott az ország. Ez a finn nyelv és kultúra elnyomásához, valamint az orosz nyelvnek a kormányzat és az oktatás hivatalos nyelveként való bevezetéséhez vezetett. A ruszifikációs politika széleskörű elégedetlenséget váltott ki a finn lakosság körében és hozzájárult a finn nacionalizmus erősödéséhez. A ruszifikáció ideje alatt jelent meg a „*nép, amely soha nem adja fel*” motívum is (Klinge 1993). Ebben az időben a népnek és a népi kultúrának az idealizálása olyan eszköz volt, ami eredményesen járult hozzá a finn nemzeti identitás kialakításához. Ebben a tudatosan artikulált retorikában a nép szegénységét a tisztasággal, valamint az eredetiséggel és hitelességgel hozták asszociatív kapcsolatba.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

A finn nemzeti identitás kialakításában a dichotómiáknak is nagy szerep jutott, elsődlegesen, mint olyan eszközöknek, amelyek felhasználásával a politikai elit el tudja határolni és meg tudja különböztetni az adott nemzet identitását más nemzetektől (Guibernau 1996, Billig 1995). Az uralkodó ellentétpárok a 20. század elején a: „fiatal Finnország”, „öreg Európa”, „Finnország a jövő országa”, „Európa a múlt”, „Finnország vitális, élettel teli”, míg „Európa dekadens” oppozíciók voltak (Wilson 1976). A finn hatalmi elit az 1912-es stockholmi olimpián elért finn sikereket is igyekezett úgy beállítani, mint egy olyan rassz győzelmét, amely a természeténél fogva életképebb, talpraesettebb, mint a nyugati dekadens civilizáció (Lehti 2000). A ruszifikációval szembeni ellenállás végül 1917-ben, az orosz forradalmat követően Finnország függetlenségének kikiáltásában csúcsondult ki (Nygard 2002). 1917-től a két világháború között az uralkodó finn állami diskurzus narratíva egy olyan ország képét festette, amely a perifériáról, az alávetettségéből emelkedett ki és mindig nagy erőfeszítéseket kellett tennie annak érdekében, hogy más nemzetek elfogadják (Browning – Lehti 2007). Az az elgondolás, hogy Finnország sem Nyugatra sem Keletre nem számíthat a hidegháború után is tartotta magát. Ebben az időszakban erőteljes volt a félelem az orosz gazdasági és politikai befolyás növekedésétől, és általános szkepticizmus volt tapasztalható azzal kapcsolatban, hogy a Nyugat egy esetleges támadás esetén megvédené-e Finnországot az orosz agressziótól (Antonsich 2005).

Látható tehát, hogy a kívülállóság felülről – az elit felől – közvetített narratívája kedvező külpolitikai folyamatokkal kiegészülve, miképpen vezetett el egy nemzeti öntudattal rendelkező nemzetállam létrejöttéhez. A teljesség kedvéért fontos azt is rögzíteni, hogy Finnország identitásának kialakításában, a dichotómiák és a kívülállóság képének megalkotásában jelentős részt vállalt a svéd származású, svéd nyelvet is beszélő elit, mint például Johan Vilhelm Snellman filozófus vagy a már említett Elias Lönnrot. Később pedig az orosz cári hadsereg egykori tisztje, Carl Gustaf Mannerheim legendás finn államfő is⁴. Sok esetben ezeknek a szereplőnek nemzeti identitás kialakítására gyakorolt hatása jelentősebb volt annál, mint amit a tradicionális finn elit kifejtett, hiszen amennyiben beszélhetünk egy hagyományos finn elitről az alatt szinte kizárólag az orosz időszakban kialakult hivatali, bürokratikus elitet lehet érteni (Ruostetsaari 1993). Ezek a szereplők pedig egzisztenciális függőségük miatt nem szívesen kerültek konfliktusba az orosz hatalommal.

⁴ Finnországban történelmileg a finn parasztság alkotta a legnagyobb társadalmi csoportot, amely kultúráját, motívumait az említett elitek tudatosan használták fel a nemzet identitásának kialakítására (Hämäläinen 1985).

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

Kelet Népe?

Habár a vonatkozó szakirodalomban nincs olyan álláspont miszerint a finnek mindig is keleti nép voltak, szemben ennek az elképzelésnek a nyugati, inverz elgondolásával, azonban egy fejezet erejéig mindenképpen lényeges bemutatni azt az elgondolást, hogy a keleti hatások, és identitások mikor és milyen mértékben hatottak a finn nemzet önidentifikációjára. Finnországban ugyanis nagy hagyománya van a keleti orientációnak, függetlenül attól, hogy ez a folyamat kényszerű volt, vagy szervesen ment végbe. A keleti hagyományoknak Finnország vonatkozásában mélyebb, történelmi gyökereik vannak, hiszen a finn nyelv eredetileg egy uráli-altáji nyelv, és a finnek genetikailag is a nyugati és a keleti embertípusok keverékei (Antonsich 2005). Roshwald (2001) a finn nemzeti identitást is, mint keleti-etnikai nacionalizmust határozza meg. A finnek etnikailag mongoloid identitásának fenntartásában főleg a svédországi finnek, valamint az oroszok voltak érdekeltek. Ez a megközelítés a skandináv enciklopédiákban egészen az 1960-as évekig tartotta magát. A finnországi svédek azért voltak érdekeltek ennek az etnikai identitásnak az erősítésében, mivel az uralkodó társadalmi csoportnak hosszú ideig a svéd nemesség és elit számított, akik ezáltal próbálták meg magukat megkülönböztetni az általuk barbárnak és alacsonyabb rendűnek tartott finn paraszti népességtől (Hämäläinen 1985). Az orosz fél elsődlegesen a Hidegháború során hangoztatta a finnek genetikailag mongoloid jellegzetességeit, azzal a nyilvánvaló céllal, hogy az elvileg semleges, de gyakorlatban inkább oroszbarát Finnországot a gazdasági dimenzió túl az etnika identitás hangsúlyozásán keresztül is a Kelethez láncolja (Dutton 2008). Ezt az elgondolást árnyalja, hogy a finn népesség genetikailag csak 1/4 részben tekinthető urálinak, míg 3/4 részben már a 90-es években is európainak számított (Jutikkala – Pirinen 1996). A keleti kapcsolódást sokáig erősítette, hogy a finn társadalom felépítése évszázadokon keresztül inkább a keleti országok típusába tartozott, ahol egymástól elkülönülve élt egy nagy létszámú mezőgazdasági társadalom és egy kis létszámú burzsoázia (Allardt 1989). A vallás tekintetében pedig Finnország keleti határvidékén Karéliában évszázadokon keresztül az ortodox vallásúak voltak túlsúlyban. A Kelethez való tartozásnak, tehát létezik egy sajátos finn gyökere, ami elsősorban a finnugor, uráli eredethez köthető, hasonlóan a magyarság származástörténetéhez. Azonban a keletiség identitásának a vállalása Finnország számára nem minden történelmi időszakban volt választás kérdése, mivel előfordult, hogy a nemzetközi helyzet olyan kényszerek elé állította a finn vezetőket, hogy kénytelenek voltak az ország keleti identitását fenntartani. A következőkben az finn állami identitásának háttérbe szorulását és az oroszbarát állami identitás megerősödésének bemutatását végezzük el.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

Kényszerű Keletiség? Az egységesen közvetített nemzeti identitás megbomlása és a finn kompszázi pozíció Kelet és Nyugat között

A finn nemzeti identitás az ország függetlenségének 1917-es kikiáltásakor már erőteljes volt és egy több évtizedes folyamat betetőzését jelentette. Ez a 19. század során kialakult, egységesen vallott nemzeti identitás a finn polgárháború alatt és azt követően bomlott meg először, amikor a németek által támogatott „fehér” erők, valamint az oroszbarát „vörös” csapatok küzdelme rengeteg áldozatot követelt (Alapuro 2002). A 20-as 30-as években a polgárháborúban győztes „fehér”, polgári konzervatív oldal használta első körben retorikájában a másik oldal nyílt kirekesztését a nemzet fogalmából, ami magában foglalta a kommunisták az oroszok és sok esetben a svéd nyelvű kisebbség kizárását is (Kivimäki et al. 2023). Ennek a társas identitásnak a hangsúlyozása elsődlegesen a baloldali munkásság ellen irányult, akik a Szovjetunióval való szimpatizálásuk miatt váltak a jobboldal céltáblájává. Jóllehet a demokratikus folyamatok és mechanizmusok ebben az időszakban is eredményesen működtek, és az ország újjáépítésében a vesztes baloldal is részt vett (Welker 2013). Ezt a konfliktust a 1939-40-es Téli Háború oldotta fel, amikor a nemzet egységére volt szükség az eredményes fellépés érdekében. A területvesztéssel is járó Téli Háború utáni időket Kivimäki és társai a „nemzeti közöny” időszakaként határozták meg, ahol a nemzeti identitás háttérbe szorult, a kommunista internacionalista ideológia pedig terjedőben volt, amit az is igazol, hogy az 1945-ös választásokon a választók közel negyede szavazott a kommunista pártra. A háború utáni időkben a felülről (top-down) közvetített nemzeti identitás jelentősége háttérbe szorult és inkább a helyi, lokális identitás konstrukciók váltak meghatározóvá, ami a megélt, mindennapi nacionalizmus és nemzeti identitás fogalmaihoz kapcsolódott (Kivimäki et al. 2023).

A Kelet és Nyugat közötti közvetítő szerep hangsúlyozása Paasikivi (1946–1956) és Kekkonen elnökök (1956-1981) idejére tehető. Ebben az időben az identitáspolitika fő meghatározója volt, hogy csak Oroszország bizalmának megnyerése árán lehet fenntartani a nyugati világgal való szoros együttműködést. Ehhez a törekvéshez kötődik a „Finnlandizáció” fogalma, ami egy kompszázi és közvetítői státuszt eredményezett Nyugat és Kelet között (Polvinen 1986). Ebben a Hidegháborús világrendben, habár az Szovjetunióval való gazdasági kitettség jelentős volt, azonban Finnország elvileg független állam maradhatott. A Hidegháború alatti semlegesség Kelet és Nyugat között jelentős politikai és média artikulációt kapott, ami visszahatva tovább erősítette az emberekben a Kelet és Nyugat közöttiség érzését (Alasuutari – Ruuska 1999). A Téli Háborút követő időszakban a finn állam számos humanitárius gesztust is tett. Ezek egyike volt, amikor Finnország mintegy 400 000 karéliei menekültet fogadott be, akik a Vöröshadsereg megtorlásai elől menekültek Finnország területére (Upton 1965). A Hidegháború alatt kialakult „egyenlő távolság” politikája és a szovjet ellenségkép tompulása az oroszellenesség mérséklődését eredményezte,

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

ami később hozzájárult a határokon átnyúló kapcsolatok fejlesztéséhez és az orosz Karélia felé történő nyitáshoz (Luostarinen 1989). Ebben az időben került sor arra, hogy Finnország elnöke Kekkonen a Téli Háborút és Finnország 1939-es megtámadását Oroszország jogos védelmi igényének nyilvánította, mivel a narratíva szerint a nagyhatalmak, elsődleges a náci Németország felé történő orientáció aláásta a finn kinyilatkoztatott semlegességet. Emiatt az orosz fél joggal félt attól, hogy Finnország területeket akar szerezni Karéliában (Mazour 1956). A komország narratívát még a Szovjetunió összeomlását követően is évtizedekig erősítette, hogy a 90-es évektől kezdődően az aktuális teljes jogú NATO csatlakozásig Finnország igyekezett egyfajta híd szerepet betölteni azáltal, hogy nem lépett be a NATO-ba. Ezzel a semlegességgel Finnország az „önmagát feláldozó mártír” szerepét töltötte be, aki a balti államok védelme érdekében nem fűzte szorosabbra a kapcsolatát a NATO-val (Browning 2002). A 90-es évek vége felé közeledve még olyan szándékok is voltak, hogy Finnország a demokratikus nyugati értékek meghonosítását segíti elő az akkor gyenge és válságban lévő Oroszországban. Erre kínált jó lehetőséget a Finnország által javasolt „Északi Dimenzió” elnevezésű EU által indított kezdeményezés, aminek keretében a balti államok és Oroszország piacgazdasághoz és demokráciához való felzárkóztatását célozták meg (Vaahtoranta – Forsberg 1998). A jelenlegi nemzetközi politikai folyamatok alapján azonban nem túl valószínű, hogy a komország narratíva ismét előtérbe kerül.

Az északi narratíva

Végezetül essen szó egy alternatív, folyamatban lévő állami identitás meghatározási kísérletről, ami szakítva a Kelet és Nyugat dichotómiájával új szemléletet jelent a finn állam önidentifikációjának meghatározásában. Az északi narratíva időben párhuzamosan volt jelen a komország megközelítéssel, csak míg a közvetítő ország szerepe elsődlegesen külpolitikai és diplomáciai vonalon jelent meg, addig az északi identitás hirdetése a belpolitikára vonatkozott és a skandináv jóléti állam kiépítését, a humanista értékek képviselését, valamint az erőszak és a globális megosztottság elvetését foglalta magában (Waever 1992). Ebben a vonatkozásban inkább a nemzeti identitás polgári, mintsem etnika típusának hangsúlyozásával (Csepeli et al. 2004). Browning és Lehti (2007) szerint az északi narratívához kapcsolható a marginalitás identitása is. Ebben az állami identitás konstrukcióban a hideg klíma és a finnek etnikailag kaukázusi származása is a finnség és ezen keresztül a finn állam kívülállóságát erősítette, hiszen Finnországtól északra haladva már nincs szomszédos ország (Norvégia egyes részeinek kivételével), így Finnország csak magára számítva a saját erejéből lehet sikeres ország (Browning – Lehti 2007).

Az északi identitás kiegészítésének tekinthető a sarkköri identitás elképzelése, ami a finn millenniumtól kezdődően nyert egyre nagyobb jelentőséget (Väätänen

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

2021). A sarkkörü identitás az állami identitásának kifelé való közvetítését foglalja magában. Ferdosuh és Väätänen a sarkkörü identitás fogalmának konceptualizálásakor az anticipatorikus (anticipatory) identitás fogalmát használják, ami azt jelenti, hogy egy állam, mint például Finnország, hogyan érzékeli a jövőbeli gazdasági környezeti és társadalmi kihívásokat és lehetőségeket és milyen módon készül fel ezekre. Ennek az identitás konstrukciónak vitathatatlanul van egy gazdasági oldala, ami a fakitermelésben halászatban és a hajógyártásban kínálkozó kedvező gazdasági lehetőségeket és együttműködéseket foglalja magában. Ezen kívül ez az elnevezés egy megkülönböztető ún. „marketing marker” funkciót is magában foglal, aminek használatával Finnország exkluzívabb színben tünteti fel magát, ami szintén elősegíti a kedvező gazdasági lehetőségeket, kapcsolatokat (Ferdoush – Väätänen 2022). Hasonló identitás konstruálási módszerrel találkozhatunk többek között Kanada Norvégia, Izland, de akár némileg meglepő módon még Franciaország esetében is (Medby 2018). Ennek az identitás narratívának a kialakítása azonban még folyamatban van, így egyelőre keveset tudunk annak gyakorlati megnyilvánulásairól.

Összegzés

A tanulmány során a finn nemzeti és állami identitás főbb történelmi narratíváinak kialakítását és jellemzőit mutattuk be. Az ismertetés során iránytűnek használtuk Szűcs Jenő európai történelmi régiókat bemutató archetipikus megközelítését, alapul véve a két gyökeresen eltérő történelmi fejlődésű egykori megszálló hatalom (Svéd Birodalom, Orosz Birodalom) Szűcs által meghatározott szerves társadalmi fejlődésének jellemzőit. Tanulmányunkban a finn nemzeti identitást olyan konstrukciónak tekintettük, amely, habár szervesen is megképződött, azonban létrejöttében nagy szerepe volt a 19. századi nemzeti ébredésről zajló fokozatos és tudatos politikai mérnökségnek is. Antonsich alapján négy különböző narratívát azonosítottunk, amik a finn állam önidentifikációjában történelmi szempontból jelentőséggel bírnak. Ezek közül Finnország keleti és nyugati identitása feleltethető meg a leginkább a Szűcs által leírt európai történelmi fejlődés két domináns archetípusának. Emellett egyes történelmi korszakokban szintén lényeges a kettő identitás együttes elvetése, újabban pedig az alternatív, marginalitásra épülő északi identitás kialakítása.

A tanulmány összegzéseként azt a konklúziót vonhatjuk le, hogy a finn állami önidentifikációt meghatározó legjelentősebb finn identitás narratívák mind nyugati (elsősorban kulturális, társadalomszervezési), mind keleti (elsősorban etnikai) származtatottságot magukban foglaltak. Azonban mégis a marginalitás hangsúlyozása, valamint a keleti, orosz hatalmi, kulturális és intézményi struktúrával való szembe helyezkedés játszotta a finn nemzeti identitás kialakítása szempontjából a legjelentősebb szerepet. Az egyenlő távolság Hidegháborús finn politikája, a keleti identitás fenntartása mellett azonban olyan társadalmi gyakorlatokat is meghonosít

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

tott, amelyek a konszenzuális politikai viszonyok fennmaradásán túl egyfajta egyéni és társadalmi szintű öncenzúrához vezettek, aminek hatásai a mai napig tapasztalhatóak (Korhonen 2012).

Noha elképzelhető, hogy Finnország sok esetben kedvezőbb történelmi fejlődést tudhat magáénak, mint ami Kelet-Közép-Európa országainak sorsát, köztük a magyar utat is meghatározta, azonban a Nyugat és Kelet közötti „őrlődés” történelmi folyamata, sok esetben a kettő közötti választás hiánya – az ábrázolt Kekkonen-i időszakban – mindenképpen közös jellemzők Finnország és Kelet-Közép-Európa országai között. Finnország napjainkban egyértelműen elkötelezett a nyugati integráció mellett, gondoljunk csak az ország NATO csatlakozására, vagy a finnek Európai Unió belüli szerepvállalására, illetve az Ukrajna irányába történő fegyverszállításokra. A finn komparszági pozíció és az egyenlő távolság politikája tehát egyértelműen leáldozóban van, és a nemzetközi külpolitikai folyamatok, valamint a jelenlegi jobbközép koalíció kormányzása is mind azt vetítik előre, hogy a finn nemzeti és állami identitás narratívái közül a finn társadalmi fejlődésnek a nyugati társadalmi és történelmi fejlődésből való levezetése egyre nagyobb hangsúllyal bírhat a jövőben.

A tanulmány keretében bemutatott történelmi narratívák, ezek közül elsődlegesen a nemzeti marginalitásra és kívülről való törekvés fontos mobilizációs jelszavai a jelenleg népszerű jobboldali populista erőknél is (Markovics 2024). Már csupán ebből kifolyólag is fontos volt bemutatni és értelmezni a finn nemzeti és állami identitás narratívák történelmi alakulását, valamint azok főbb irányait. Ugyanakkor az, hogy a nemzeti identitás etnikai vagy polgári karaktere lesz-e a hangsúlyosabb a politikai diskurzusokban, esetleg az újjáéledő marginalitás északi identitása válik jelentősebbé a finn hatalmi elit kommunikációjában az már korántsem ilyen egyértelmű. Mivel a jelenleg kormányzó koalícióban lévő nemzeti, populista Finnek Pártja tudatosan az etnikai nemzet koncepcióját részesíti előnyben, ami többek között a jóléti sovinizmuson keresztül nem csupán diskurzusban, hanem gyakorlati, redistributív intézkedésekben is megnyilvánul. Ezeknek az intézkedéseknek a keretében a kormányra jutott populisták a bevándorló háttérű személyek jóléti juttatásainak csökkentését tervezik (Järviemi 2022).

Irodalom

- Alapuro, R (2002): “Coping with the Civil War of 1918 in Twenty-First Century Finland.” In: Christie, K. – Cribb, R. (eds): *Historical Injustice and Democratic Transition in Eastern Asia and Northern Europe: Ghosts at the Table of Democracy*, London, Routledge, 169–183.
- Alasuutari, P. – Ruuska, P. (1999): *Post Patria? Globalisaation Kulttuuri Suomessa*, Vastapaino.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

- Alesina, A. – Reich, B. – Riboni, A. (2020): Nation-building, nationalism, and wars. *Journal of Economic Growth*, 25(4): 381–430.
<https://doi.org/10.1007/s10887-020-09182-7>
- Alesina, A. – Giuliano, P. – Reich, B. (2021). Nation-building and education. *The Economic Journal*, 131(638): 2273–2303. <https://doi.org/10.1093/ej/ueab001>
- Allardt, E. (1989): “Finland as a Nordic Society”. In: Engman, M. – Kirby, D. (eds.): Finland. People, Nation, State. London, UK, Hurst and Company, 212–226.
- Anderson, B. (1983): Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism, London, Verso Books.
- Antonsich, M. (2005): Cardinal markers of Finland’s identity politics and national identity. *Eurasian Geography and Economics*, 46(4): 290–305.
<https://doi.org/10.2747/1538-7216.46.4.290>
- Billig, M. (1995): Banal Nationalism. London, Sage Publications.
- Browning, C. – Lehti, M. (2007). Beyond East–West: marginality and national dignity in Finnish identity construction. *Nationalities Papers*, 35(4): 691–716.
<https://doi.org/10.1080/00905990701475103>
- Browning, C. S. (2002): Coming Home or Moving Home? Westernizing Narratives in Finnish Foreign Policy and the Reinterpretation of Past Identities. *Cooperation and Conflict*, 37(1): 47–72. <https://doi.org/10.1177/0010836702037001>
- Cohen, J. (1986): Structure, Choice, and Legitimacy: Locke’s Theory of the State. *Philosophy & Public Affairs*, 15(4): 301–324.
- Csepeli Gy. – Örkény A. – Székelyi M. – Poór J. (2004): „Nemzeti identitás Magyarországon az ezredfordulón. In: Kolosi T. – Tóth I, Gy. – Vukovich Gy. (szerk.): Társadalmi Riport Budapest, TÁRKI, 471–483.
- Davidov, E. (2009): ‘Measurement equivalence of nationalism and constructive patriotism in the ISSP: 34 countries in a comparative perspective’, *Political Analysis* 17(1): 64–82.
- Dieckhoff, A. (2002): Egy megrögzöttség túlhaladása – a kulturális és politikai nacionalizmus fogalmainak újraértelmezése. *Regio: Kisebbség, Politika, Társadalom*, 4: 7–22.
- Douglas, M. (1986): How Institutions Think, Syracuse NY, Syracuse University Press.
- Dutton, E. (2008): Battling to be ‘European’: Myth and the Finnish race debate. *Antrocom*, 4(2): 171–179.
- Ferdoush, M. A. – Väättänen, V. (2022): Anticipatory state identity: Understanding the Finnish state’s approach to the Arctic. *Area*, 54(4): 618–626.
<https://doi.org/10.1111/area.12802>

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

- Fouka, V. – Tabellini, M. (2022): Changing in-group boundaries: The effect of immigration on race relations in the United States. *American Political Science Review*, 116(3): 968–984. <https://doi.org/10.1017/S0003055421001350>
- Gellner, E. (1983): *Nations and nationalism*. London, Ithaka.
- Gramsci, A. (1985): “Selections from Cultural Writings”. Ed. David Forgacs and Geoffrey Nowell-Smith. Trans. William Boelhower. Cambridge, Harvard University Press, Print.
- Greenfeld, L. (1995): *Nationalism: five roads to modernity*. Cambridge, Harvard University Press.
- Greenfeld, L. – Chirof, D. (1994): Nationalism and aggression. *Theory and Society* 23: 79–130.
- Guibernau, M. (1996): *Nationalisms. The Nation-State and Nationalism in the Twentieth Century*. Cambridge, Polity Press.
- Gutiérrez, N. (2017): The study of national identity. In: *Modern Roots*, Routledge, 3–17. doi: 10.4324/9781315248752-1
- Häkli, J. (1999): Cultures of demarcation: Territory and national identity in Finland. In: Herb, G.H. – Kaplan, D.H. (eds.): *Nested identities: Nationalism, territory, and scale*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 123–150.
- Häkli, J. (2005): Who is the Finn?: Globalization and Identity in Finland. *Journal of Finnish Studies*, 9(2): 12–26.
- Hämäläinen, P. (1985): ‘Finland-Swedes’ notions of race around the revolutionary and civil war period’ In Kemiläinen, A. (eds.), *Mongols or Germanics?*, Helsinki, Finnish Historical Society.
- He, B. (2001): The National Identity Problem and Democratization: Rustow’s Theory of Sequence. *Government and Opposition*, 36(1): 97–119. doi:10.1111/1477-7053.00055
- Hentilä, S. (1999): “Independence between East and West. How Did Finland Survive as a Democracy?” In: Lehtonen, T. M. S. (eds.): *Europe’s Northern Frontier. Perspectives on Finland’s Western Identity* Porvoo, Finland, PS-Kustannus, 86–116.
- Herzfeld, M. (2015): States and nationalism. *Emerging Trends in the Social and Behavioral Sciences: An Interdisciplinary, Searchable, and Linkable Resource*, 1–14.
- Hroch, M. (1998): *From national movement to the fully-formed nation*. Sparkford, Haynes M.
- Ingebritsen, C. – Larson, S. (1997): Interest and Identity: Finland, Norway and European Union. *Cooperation and Conflict*, 32(2): 207–222. <https://doi.org/10.1177/0010836797032002004>

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

- Jakobson, M. (1998): Finland in the New Europe. Westport, CT, Praeger.
- Järviemi, J. (2022): Populist communication among usual and unusual suspects. A longitudinal analysis of the communication of Finnish party leaders during parliamentary elections (2007–2019). *Scandinavian Political Studies*, 45(2): 227–252. <https://doi.org/10.1111/1467-9477.12223>
- Jellinek, G. (1994): Általános államtan. Budapest.
- Jessop, B. (2008): State power: A strategic-relational approach, Cambridge, Polity.
- Jutikkala, E. – Pirinen, K. (1996): A History of Finland, Helsinki. WSOY.
- Jutikkala, E. – Pirinen, K. (2002): Finnország történelme. Debrecen, Kairosz.
- Kaplan, S. (2009): Identity in Fragile States: Social cohesion and state building. *Development*, 52(4): 466–472. <https://doi.org/10.1057/dev.2009.57>
- Kivimäki, V. – Suodenjoki, S. – Vahtikari, T. (2023): National indifferences during everyday nationalism: Experiencing the nation in Finland in the aftermath of the Second World War. *Nations and Nationalism*, 29(3): 873–887.
- Klinge, M. (1980): Poliittisen ja kulttuurisen Suomen muotoutuminen. In: Tommila, P. et al. (eds.): Suomen kulttuurihistoria II, Porvoo, WSOY.
- Kohn, H. (1939): 'The nature of nationalism'. *American Political Science Review*, 33(6): 1001–1021.
- Korhonen, J. (2012): Ten paths to populism: How silent Finland became a playing field for loud populism. In: Fieschi, C. – Morris, M. – Caballero, L. (eds.): Populist Fantasies: European revolts in context, Counterpoint, 209–283.
- Koskinen, P. (2005): Working in Europe? Views of Finnish Graduates on the European Labour Markets (Helsinki: Ministry of Labour, 2005).
- Lamberg, M. (2002): Finnország a középkorban (1150–1520). In: Halmesvirta, A. (szerk.): Finnország története. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 37–61.
- Latomaa, S. (1995): 'Finland As a Multilingual Society, Yesterday, Today and Tomorrow?'. In: Ammon, U. – Mattheier, K. J. – Neide, P. H. (eds.): European Identity and Language Diversity: International Yearbook of European Sociolinguistics, Tübingen, Max Niemeyer Verlag. 113–35.
- Lehti, M. (2000): 'Kansojen kilvoittelu kunniasta. Kansallisuusaatteen ja urheilun pyhä liitto'. *Historiallinen Aikakauskirja*, 3/2000: 226–240.
- Lehtonen, T. M. S. (1999): Europe's Northern Frontier: Perspectives on Finland's Western Identity. Jyväskylä, PS Kust.
- Lenard, P. T. – Miller, D. (2018): Trust and national identity, in Uslaner, M. L. (eds): The Oxford Handbook of Social and Political Trust, Oxford, Oxford University Press, 57–74.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

- Luostarinen, H. (1989): Finnish Russophobia: The story of an enemy image. *Journal of Peace Research*, 26(2): 123–137.
- Markovics, M. (2024): A szociális dominancia lehetséges megnyilvánulásainak vizsgálata az online térben: Diskurzuselemzés a Finnek Pártja képviselőinek videós tartalmai alatt. *METSZETEK Társadalomtudományi Folyóirat*, 13(2): 104–127. DOI:10.18392/metsz/2024/2/2
- Mazour, A. (1956): Finland: Between East and West. London, D. Van Nostrand Company, Inc.
- Mead, W. R. (1991): Finland in a changing Europe. *Geographical Journal*, 307–315.
- Medby, I. (2018): Articulating state identity: ‘Peopling’ the Arctic state. *Political Geography*, 62: 116–125. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2017.10.008>
- Murányi, I. (2005): Tizenévesek nemzeti identitásának jellemzői az ezredvégi Magyarországon. *Erdélyi Társadalom*, 3(01): 97–126.
- Murray, M. (2018): ‘The Struggle for Recognition: State Identity and the Problem of Social Uncertainty in International Politics’, *The Struggle for Recognition in International Relations: Status, Revisionism, and Rising Powers* (New York, 2018; online edn, Oxford Academic, 2019). <https://doi.org/10.1093/oso/9780190878900.003.0002>
- Nygard, T. (2002): Finnország, mint az Orosz Birodalom háterszága (1890–1914). In: Halmesvirta, A. (szerk.): Finnország története. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 181–220.
- Oksa, J. (1999): “The Changing Border and the Many Images of Karelia,” In: Eskelinen H. – Liikanen, I. – Oksa, J. (eds.): *Curtains of Iron and Gold. Reconstructing Borders and Scales of Interaction*. Aldershot, UK, Ashgate, 285–296.
- Østrup, A. (2016): Conceptions of State Identity and Continuity in Contemporary International Legal Scholarship. In *European Society of International Law (ESIL) 2015 Research Forum (Florence)*, University of Copenhagen Faculty of Law Research Paper (No. 2016-15). <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2715701>
- Paasi, A. (1997): Geographical perspectives on Finnish national identity. *GeoJournal*, 43: 41–50.
- Parekh, B. (1995): The concept of national identity, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 21(2): 255–268. doi: 10.1080/1369183X.1995.9976489
- Pintér R. (2006): A finn csoda titka. http://www.artefaktum.hu/eu/Pinter_finn_recenzio.pdf (Letöltés 2025. 01. 21.)
- Polvinen, T. (1984): Valtakunta ja rajamaa. Porvoo, WSOY.
- Polvinen, T. (1986): Between East and West. Finland in International Politics, 1944–1947. Minneapolis, MN, University of Minnesota Press.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

- Raunio, T. (2014): When party politics and institutional culture collide: the politicization of EU affairs in the Finnish Eduskunta. In: *Workshop on National Parliaments in the EU, Delmenhorst* 6(7).
- Roshwald, A. (2001): *Ethnic Nationalism & the Fall of Empires. Central Europe, Russia & the Middle East, 1914–1923.* London and New York, Routledge.
- Ruostetsaari, I. (1993): The anatomy of the Finnish power elite. *Scandinavian Political Studies*, 16(4): 305–337.
- Seton-Watson, H. (1977): *Nations and states: an enquiry into the origins of nations and the politics of nationalism.* Boulder, CO, Westview Press.
- Schmitt, C. (2008): *The Leviathan in the state theory of Thomas Hobbes: meaning and failure of a political symbol.* Chicago, University of Chicago Press.
- Smith, A. D. (1991): *National Identity.* London, Penguin Books.
- Smith, A. D. (2009): *Ethno-symbolism and nationalism. A cultural approach.* London & New York, Rutledge.
- Szabados Gy. (2011): *Az állami és a nemzeti identitás történetiségéről és időszzerűségéről.*
- Szűcs J. (1974): *Nemzet és történelem.* Budapest.
- Szűcs J. (1981): Vázlat Európa három történeti régiójáról. *Történelmi Szemle*, 24: 313–359.
- Tajfel, H. (1974): Social identity and intergroup behaviour. *Social Science Information*, 13(2): 65–93. <https://doi.org/10.1177/053901847401300204>
- Tajfel, H. (1981): *Human Groups and Social Categories.* Studies in Social Psychology. Cambridge, Cambridge University Press.
- Upton, A. F. (1965): *Välirauha.* Helsinki, Kirjayhtymä.
- Vaahtoranta, T. – Forsberg, T. (1998): 'Finlands' Three Security Strategies', In: Jopp, M – Arnsward, S. (eds.): *The European Union and the Baltic States: Visions; Interests and Strategies for the Baltic Sea Region,* Kauhava, Ulkopoliittinen instituutti and Institut für Europäische Politic, 191–211.
- Väätänen, V. (2021): Securing anticipatory geographies: Finland's Arctic strategy and the geopolitics of international competitiveness. *Geopolitics*, 26: 615–638. <https://doi.org/10.1080/14650045.2019.1580267>
- Waever, O. (1992): 'Nordic Nostalgia: Northern Europe after the Cold War', *International Affairs*, 68(1): 77–102. <https://doi.org/10.2307/2620462>
- Weber, M. (1994): *Weber: political writings.* Cambridge University Press.
- Welker Á. (2013): Konzolidáció, historiográfia és a populizmus kihívása a finn példa. *2000 Irodalmi és Társadalmi Havi Lap*, 25(10). <http://ketezer.hu/2014/03/konzolidacio-historiografia-es-a-populizmus-kihivasa/>

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

- Wendt, A. (1994): Collective identity formation and the international state. *American Political Science Review*, 88(2): 384–396. <https://doi.org/10.2307/2944711>
- Wilson, W. A. (1976): *Folklore and Nationalism in Modern Finland*. Bloomington, Indiana University Press.
- Yoon, H-J. (1998): The State and I: Animadversion on National Identification. *International Area Studies Review*, 1(2): 33–47. doi: 10.1177/223386599800100203
- Zetterberg, S. (2002): Finnország (1949–2000). A megerősödő ország „Az enyhüléstől az éjszakai fagyokon át a jegyzékkriszsig”. In: Halmesvirta, A (szerk.): *Finnország Története*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 229–337.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

A sportprogramok szerepe a javítóintézetben büntetésüket töltő fiatalok életében, különös tekintettel hatásaira, pedagógiai és pszichoedukációs megközelítésére¹

MIKLÓSI MÁRTA²

ABSZTRAKT

A sport kiemelt szerepet tölt be a javítóintézetben büntetésüket töltő fiatalok életében, számos közvetlen pozitív hatása mellett összefüggésbe hozható a szabadulás utáni sikeres reintegrációval is. A sportprogramok elősegítik a fiatalok fejlődését, ugyanakkor a helyzet árnyaltabb, mert akár sajátos, kihívást jelentő helyzeteket is létrehozhatnak. Fontos foglalkoznunk a terület pedagógiai, pszichoedukációs és korrekciós megközelítési módjaival is, mert az eltérő megközelítések más-más fókuszot hoznak magukkal. A téma alapos megismeréséhez felkutattuk a javítóintézetben büntetésüket töltő fiatalok sportprogramokban való részvételének vonatkozó elméleti hátterének vizsgálatára vonatkozó tudományos szakirodalmat (elsődlegesen a nemzetközi tanulmányokra fókuszálva), főleg a téma pszichológiai, oktatási, kriminológiai vetületét vizsgálva. A tanulmány legfőbb értéke a téma szakirodalmi hátterének feldolgozása mellett annak bemutatása, milyen összefüggés fedezhető fel a fiatalok bünelkövetők sportprogramokban való részvétele és ennek közvetlen, valamint hosszú távú, közvetett hatásai között. A sportprogramok lehetőséget biztosítanak az érintett fiatalok készség- és képességfejlesztése mellett szocializációjuk támogatására is. A sportban való részvétel ugyanakkor nem feltétlenül hoz hosszú távú, pozitív eredményt, ehhez elengedhetetlen a tervezés folyamán megjelenő tudatosság, a hangsúlyt nemcsak a program eredményeire kell helyezni, hanem a megvalósítás folyamatára is. A fiatalok bünelkövetők sportprogramokban való részvételének vizsgálata kulcsfontosságú, a velük való foglalkozás mindannyiunk közös érdeke, mert hozzájárulhat ahhoz, hogy a fiatalok felnőtt korára dezisztenssé váljon és felhagyjon bünelkövetői magatartásával.

KULCSSZAVAK: sport, fiatalok bünelkövetők, reintegráció

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (azonosítószám: BO/00099/24/2) támogatásával készült.

² Miklósi Márta PhD, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem, BTK Nevelés- és Művelődéstudományi Intézet, Művelődéstudományi és Humán Tanulmányok Tanszék; miklosimarta@unideb.hu

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

ABSTRACT

The role of sports programmes in the lives of juvenile offenders serving their sentences in correctional institutions, with particular reference to their impact, pedagogical and psychoeducational approaches

Sport plays a crucial role in the lives of juveniles serving their sentences in correctional institutions, and in addition to its many direct positive effects, it is also associated with successful reintegration after release. Sport programmes can help young people to develop, but the situation is more nuanced because they can also create specific, challenging situations. It is also important to address the pedagogical, psychoeducational and corrective approaches in this field, because these different approaches bring with them a different focus. In order to gain a thorough understanding of the topic, the academic literature on the theoretical background to the study of the participation of juveniles serving their sentences in correctional facilities in sports programmes (focusing primarily on international studies) was explored, mainly looking at the psychological, educational and criminological dimensions of the topic. The main value of the study, besides the literature on the subject, is to show the relationship between the participation of young offenders in sport programmes and its direct and long-term indirect effects. Sport programmes provide an opportunity to support the socialisation of the young people concerned, in addition to developing their skills and abilities. However, participation in sport does not necessarily bring long-term, positive results, so it is essential to be aware of the planning process, and to focus not only on the results of the programme, but also on the process of implementation. Investigating the participation of juvenile offenders in sport programmes is a key issue and it is in the common interest of all to address them, as it can contribute to the juvenile's desistance and desistance from delinquent behaviour by adulthood.

KEYWORDS: *sport, juvenile offenders, reintegration*

Bevezetés

A sport fontos szerepet tölt be a javítóintézetben büntetésüket töltő fiatalok életében, társadalomba történő visszailleszkedésük támogatásában, mivel hatása szer-teágazó, összefüggésbe hozható többek között a fizikai egészség, a pszichoszociális jólét, a tanulmányi eredmény és a proszociális viselkedés javulásával (Kalekye 2024; Andrews – Andrews 2003; Meek 2014; Meek – Lewis 2014; Roe et al. 2019; Pigott et al. 2024).

A javítóintézetben büntetésüket töltő fiatalok számára biztosított sport-programok hasznossága megkérdőjelezhetetlen, mert számos területen hat pozitívan a fiatalokra, erősítve olyan készségeket is, amelyek a szabadulás utáni boldogulásban kulcsfontosságúak, ilyen például a kapcsolatteremtés, vagy a stresszkezelés. Ugyanakkor e programok hasznossága attól is függ, hogyan kerül megvalósításra, hogyan élik meg az abban való részvételt a fiatalok (Andrews – Andrews 2003; Meek 2014; Parker – Meek – Lewis 2014). Ahhoz, hogy a sport hatással legyen az olyan szélesebb körű társadalmi eredményekre, mint a bűnözői életmóddal való felhagyás vagy a proszociális készségek fejlesztése, a kutatások szerint speciális pedagógiai

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

megközelítésre van szükség (lásd Haudenhuyse – Theeboom – Skille 2014). Ez összhangban áll a sporttal és a társadalmi fejlődéssel kapcsolatos szélesebb körű kutatásokkal, amelyek szerint a sportban való részvétel hozzájárulhat a társadalmi fejlődéshez. A sport számos módon elősegíti a társadalmi fejlődést, támogatja a hátrányos helyzetű csoportok társadalmi beilleszkedését (Spaij 2009), sportprogramokon keresztül hozzájárul a társadalmi kirekesztés csökkentéséhez, fejlesztőleg hat a társadalmi hálózatokra, támogatja a közösségi részvételt és hozzájárulhat a közösségi kohézióhoz (Brennan et al. 2025), főleg akkor, ha a sporttevékenységeket kifejezetten e cél érdekében strukturálják (Bailey et al. 2009).

A sportprogramokban való részvétel további előnye, hogy a zenéhez és a művészetekhez hasonlóan motivációs eszközként szolgálhat az elkövetők reintegrációt támogató, akár szabadulás utáni programokban való részvételéhez (Mason – Wilson 1988), különösen a fiatal elkövetők esetében, akik jellemzően jobban elköteleződnek az aktív részvételi módszerek eredményeként (Nichols 2007). Bár a fiatalok fogvatartottak nem a későbbi reintegráció támogatásának eszközeként tekintenek a sporttevékenységben való részvételre, az hozzájárulhat a viselkedésbeli változásokhoz és a szabadulás utáni reintegrációhoz (Martos-Garcia et al. 2009; Murtaza – Uddin 2011).

Tanulmányunkban a sport fiatalok bűnelkövetők életében betöltött szerepét vizsgáljuk a nemzetközi kutatások tükrében, kutatási kérdéseink az alábbiak:

1. Milyen elméletek kapcsolódnak a sport fiatalok bűnelkövetők életében betöltött szerepének vizsgálatához?
2. Hogyan segítheti elő a sporttevékenységek támogatása a fiatalok bűnelkövetők fejlődését?
3. Milyen pozitív, illetve negatív hatásai vannak a sportprogramoknak a fiatalok bűnelkövetők vonatkozásában?
4. A javítóintézetben biztosított sportolási programoknak milyen eltérő megközelítései különíthetők el, különös tekintettel a pedagógiai, pszichoedukációs és korrekciós megközelítésre?

A kutatási kérdések megválaszolásához és a témakör alapos megismeréséhez felkuttattuk a vonatkozó tudományos szakirodalmat (elsődlegesen a nemzetközi tanulmányokra fókuszálva), főleg a téma pszichológiai, oktatási, kriminológiai vetületét vizsgálva.

A szakirodalom kereséshez az EBSCO Discovery Service Search Engine és a Google Scholar tudományos keresőmotort használtuk angol nyelven, a következő kulcsszavakra keresve: „juvenile delinquency” (fiatalkori bűnözés) vagy „juvenile offenders” (fiatalok bűnelkövető) vagy „youth offenders” (fiatalok bűnelkövető) vagy „juvenile justice” (fiatalok igazságszolgáltatása) vagy „juvenile corrections” (fiatalok javítóintézete) és „physical activity” (fizikai aktivitás) vagy „exercise” (gyakorlat) vagy „fitness” (fitnesz) vagy „physical exercise” (fizikai aktivi-

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

tás) vagy „sport” (sport) és „intervention” (intervenció). A keresőmotorok mellett hólabdamódszer alapú keresést is alkalmaztunk. Elsődlegesen angol és francia nyelven kerestünk szakirodalmat, időbeli tartományra vonatkozóan nem adtunk meg korlátot, a legkorábbi forrás 1976-os, a legfrissebb 2024-es. A tanulmány megírásához tudományos szakfolyóiratban elérhető tanulmányokat, könyveket, academic review-kat, kutatási összefoglalókat használtunk fel. A keresés során talált tanulmányok elsődlegesen nyugat-európai, észak-európai, amerikai és kanadai írásokat jelentenek, így a kevésbé individualizált társadalmakra nézve – például az ázsiai, afrikai országok fiatalkorú bűnelkövetői – kisebb mértékben releváns az összefoglaló tanulmányunk, mivel ezekre az országokra vonatkozóan kevésbé érhetőek el tudományos tanulmányok.

A téma vizsgálata kulcsfontosságú, mert egyértelműen szükség van a fiatalkorú bűnelkövetők által a sportban való részvételének összefüggéseit feltáró kutatásokra annak megértése érdekében, hogyan lehet a leghatékonyabban elősegíteni a viselkedésbeli változásokat és a társadalomba történő sikeres visszailleszkedést.

1. Elméleti háttér bemutatása: szociális tanuláselmélet, ökológiai rendszerelmélet, pozitív ifjúsági fejlődés

A kutatások mára egyértelműen elismerik a büntetésüket töltő személyek társadalmi beilleszkedését támogató, további bűnisméltést megelőző harmadlagos preventív eszközök szerepét (Brantingham – Faust 1976; Public Safety Canada 2017), ezen „célzott és strukturált intervenciók” közé sorolhatjuk a sportprogramokat (Borbíró – Szabó 2014: 158). A sportprogramok (angolul Sport-based Intervention Program kifejezés használt, de a hazai szakirodalomban ez a rövidebb elnevezés az elterjedt) világszerte nagy elismerést vívtak ki maguknak a bűnelkövető fiatalokra gyakorolt pozitív hatásuk miatt, mivel lehetőséget biztosítanak a fizikai aktivitásra, a készségfejlesztésre, a mentorálásra és a társadalmi inklúzióra (Kelly 2011). E programok célja a különböző kockázati tényezők, például a bűnözés, a kábítószerrel való visszaélés és az iskolai lemorzsolódás kezelése azáltal, hogy a résztvevőket támogató környezetben strukturált sporttevékenységekbe vonják be (Kalekye 2024; Haudenhuyse – Theeboom – Nols 2012; Spruit et al. 2016).

A sportprogramok és a sport fiatalkorú bűnelkövetők reintegrációjában betöltött szerepének vizsgálatához szorosan kapcsolódik Bandura szociális tanuláselmélete és Bronfenbrenner ökológiai rendszerelmélete. A Bandura által az 1960-as években kidolgozott szociális tanuláselmélet szerint az egyének mások és viselkedésük következményeinek megfigyeléséből tanulnak, mivel a magatartást a kognitív és környezeti tényezők kölcsönhatása befolyásolja (Bandura 1977). A fiatalkorú bűnelkövetőknek szervezett sportprogramokkal összefüggésében a szociális tanulás elmélete azt állítja, hogy a sporttevékenységekben való részvétel lehetőséget biztosít a

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

fiatalok számára, hogy pozitív példaképeket, például edzőket és csapattársakat figyeljenek meg, és utánzás révén készségeket sajátítsanak el és megfelelően viselkedjenek. Azáltal, hogy ezek a fiatalok strukturált sporttevékenységekben vesznek részt, olyan pro-szociális viselkedési formákat sajátítanak el, mint a csapatmunka, a hatékony kommunikáció és a konfliktusmegoldás, amelyek elengedhetetlenek a fejlődéséhez és a normakövető magatartáshoz (Darnell et al. 2018). A szociális tanulásmélethez kulcsfontosságú ezen témakör vizsgálatához, mivel kiemeli a társadalmi hatások és a megfigyelésen alapuló tanulás fontosságát a viselkedés alakításában, hangsúlyozva a sportalapú beavatkozások lehetőségét abban, hogy a pozitív példaképeket nyújtson és elősegítse a szociális készségek fejlesztését (Kalekye 2024), ugyanakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy ezek állítások akkor lehetnek igazak, ha sikerül bevonni a fiatalokat a sporttevékenységbe és benne is tartani.

A téma vizsgálatához kapcsolódó másik fontos elmélet a Bronfenbrenner által az 1970-es években kifejlesztett ökológiai rendszerelmélet, amely az emberi fejlődés megértésének fontosságát a többszörösen egymásba ágyazott környezeti rendszerek összefüggésében vizsgálja (Bronfenbrenner 1979). Ezen elmélet szerint az egyént a közvetlen környezetével való kölcsönhatások befolyásolják, beleértve a mikrorendszert (pl. család, iskola, kortárs csoport), a mezorendszert (a mikrorendszerek közötti kapcsolatok), az exorendszert (az egyént közvetve befolyásoló környezet) és a makrorendszert (tágabb kulturális kontextus) (Bronfenbrenner 1979). A fiatalok bűnelkövetők sportprogramjainak összefüggésében az ökológiai rendszerelmélet arra hívja fel a figyelmet, hogy a hatékony beavatkozásoknak figyelembe kell venniük a különböző környezeti tényezők összefüggéseit és azok fiatalok fejlődésére gyakorolt hatását. A sportprogramok több ökológiai rendszeren belül működnek, lehetőséget biztosítva a fiatalok számára, hogy kapcsolatba kerüljenek társaikkal, edzőkkel, családjukkal és egyéb közösségekkel (Lerner et al. 2012). Az ökológiai rendszerelmélet átfogó keretet kínál az egyéni jellemzők és a környezeti kontextus közötti összetett kölcsönhatások megértéséhez, kiemelve a többszintű befolyás figyelembevételének fontosságát a sportalapú beavatkozások tervezésénél és értékelésénél (Kalekye 2024). A hatékony sportprogramoknak több szintet – egyéni, családi, kortárs, közösségi és társadalmi tényezőket – kell figyelembe vennie az eredmények eléréséhez, például be kell vonni a családokat, biztosítani kell a pozitív kortárs interakciókat, emellett a közösségi támogatás integrálása tovább fokozhatja a kezdeményezések sikerét (Sheerin et al. 2023).

A sportolásnak számos jótékony hatása van, ezzel részletesen a következő fejezetben foglalkozunk. A hazai szakirodalom a sport fiatalok pszichológiai, érzelmi, intellektuális és szociális fejlődéséhez való hozzájárulását pozitív ifjúsági fejlődésként (PYD = positive youth development) említi, ebben a tanulmányban mi is így hivatkozunk rá. Ez egy erősségeken alapuló megközelítés, amely lehetőséget nyújt a fiatalok számára azon eszközeik előmozdítására, készségeik fejlesztésére, amelyekkel kezelhetőek az élet kihívásai és elkerülhető a kockázatos viselkedés (pl. kábító-

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

szer-fogyasztás, bűnelkövetés) (Dzewaltowski – Rosenkranz 2014; Lerner et al. 2021). A pozitív ifjúsági fejlődés elmélete szerint minden fiatalban megvan a lehetőség az egészséges fejlődésre és sikerre egész életében (Lerner et al. 2005). Ez a fel fogás az emberi fejlődés plaszticitását hangsúlyozva azt feltételezi, hogy ha a fiatalok egyéni és öröklött erősségeik mentén különböző kontextusokban kölcsönösen előnyös kapcsolatokat alakítanak ki, ez egészséges fejlődésükhöz vezet, és lehetővé teszi számukra, hogy jobban megismerjék önmagukat és eredményesebben tudjanak kapcsolódni szűkebb és tágabb környezetükhöz (Lerner et al. 2005). A pozitív ifjúsági fejlődéshez kapcsolódó elemeket először Lerner és munkatársai (2005) vizsgálták, ezek a következők: kompetencia, bizalom, jellem, törődés/megértés és kapcsolat. Ezeket a konstruktumokat általában a PYD 5C-jének nevezik (angol megfelelőjük, competence, confidence, character, caring/compassion, connection kezdőbetűje miatt) és úgy vélik, hogy a fiataloknak szükségük van mind az összetevő egészséges fejlődésére.

Lerner és munkatársai (2005) olyan politikák, programok kidolgozását javasolja, amelyek támogatják a fiatalok fejlődését, ugyanis meglátásuk szerint, ha a fiatalok mind az öt területen pozitív változást mutatnak, ezek a folyamatok együttesen vezethetnek a pozitív ifjúsági fejlődés hatodik eleméhez, a hozzájáruláshoz (angolul contribution, így ez a hatodik „c”). Ennek megvalósulása esetén fizikailag, szociálisan, pszichológiailag, érzelmileg és intellektuálisan egészséges fiatalok felnőttként úgy döntenek majd, hogy hozzájárulásukkal „visszaadnak” a társadalomnak, így elősegítik a fiatalok következő generációjának pozitív fejlődését (Lerner et al. 2005).

A sportot gyakran tekintik a pozitív ifjúsági fejlődés természetes közegének és számos bizonyíték áll rendelkezésre arra vonatkozóan, hogy a sportban való részvétellel hozzájárul a fiatalok fejlődéséhez (Fraser-Thomas et al. 2005; Coakley 2011; Holt – Neely 2011; Strachan et al. 2011). Ezek az előnyök ugyanakkor társadalmi, kulturális és egyéb tényezőktől is függenek, a programok felépítésének és végrehajtásának módja a kutatások szerint befolyásolhatja a sportban való részvételen keresztül a pozitív ifjúsági fejlődés lehetőségét és mértékét (Fraser-Thomas et al, 2005; Coakley 2011; Holt – Neely 2011; Strachan et al. 2011).

Felmerül a kérdés, hogyan segítheti elő a sport a veszélyeztetett fiatalok fejlődését olyan módon, hogy képes legyen akár a jövőbeli bűnelkövetéstől is visszatartani őket (Whitley et al. 2018). A sportolás segít a fiataloknak olyan fontos szociális és személyes készségek elsajátításában, mint az önkontroll, az etikus viselkedés, a konfliktuskezelés, az együttműködés, a szabálykövetés és a tekintély tisztelete. Ezek a tanulási lehetőségek, valamint a csapattagság és a pozitív felnőtt felügyelet révén kialakuló társadalmi kötelek hozzájárulhatnak a bűnelkövetés csökkenéséhez (Spruit et al. 2016; 2018). Más kutatók szerint pusztán a sporttevékenységekben való részvétel nem valószínű, hogy biztosítja az ilyen jellegű, hosszú távú pozitív eredményt, meg kell vizsgálni a háttérben meghúzódó összefüggéseket is, ahogyan ezt XXI. századi pozitív kezdeményezéseket vizsgáló (Coakley 2011), illetve a

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

summer Splash programot bemutató kutatások (Nichols – Crow 2004) is kifejtik. Az erre vonatkozó vizsgálatok a sportprogramok tervezésének és struktúrájának megértésére összpontosítottak, a hangsúlyt nemcsak a program eredményeire, hanem a megvalósítás folyamatára is helyezve (Bruening et al. 2015; Whitley et al. 2019). A kérdés vizsgálatakor kulcsfontosságú a szándékosság kérdése, hosszú távú eredményt csak szándékos cselekedet hozhat (Cronin – Allen 2018). Az intencionalitás, szándékosság akkor fogható meg legjobban, ha a megértjük az implicit és explicit életvezetési készségek differenciálását. Az implicit életvezetési készségek kézzel foghatóak, kizárólag a sportspecifikus készségekre vonatkoznak, például a versenyzésre, a csapatmunkára és a vezetésre összpontosító programokban érhetőek tetten (Pigott et al. 2024). Az explicit megközelítés szisztematikusan kapcsolódik szándékos életvezetési készségek fejlesztéséhez, amely során a programokban részt vevők a sporttevékenység során elsajátított készségeket (pl. reflektálás, képzelet és vezetői készségek) a mindennapi élethez kapcsolják (Jacobs et al. 2018). A sportprogramok sikere számos tényezőtől függ, többek között a fiatalok jellemzőitől (pl. iskolai végzettség), az edzői tulajdonságoktól (pl. motiváció, szabályalkotás, egyéni útmutatás) és a sportklub társadalmi környezetétől (Spruit et al. 2018).

A kérdéskör összetettségére hívja fel a figyelmet a Sport a fejlődésért elmélet (Sport for Development Theory = SDT) is, amely szerint a sportprogramoknak öt összetevőből kell állniuk ahhoz, hogy valós változást, fejlődést idézzenek elő, ezek a következők: (1) hatás – a hatékonyság értékelése, (2) szervezeti együttműködés az összes érdekelt fél között, (3) sport és testmozgás – inkluzív és magas színvonalú játék, (4) oktatás – beleértve az olyan oktatási programokat, mint például az életvezetési készségek, hogy támogassák a készségek átültetését a való világba, (5) kulturális gazdagítás – a hosszú távú társadalmi tőkefejlesztés elősegítése (Lyras – Welty Peachey 2011). Láthatjuk tehát, ahhoz, hogy a sport valóban hozzájáruljon a fiatalok pszichológiai, intellektuális és szociális fejlődéséhez, elengedhetetlen ezen programok tudatos felépítése, hangsúlyt fektetve a később a mindennapi életben is használható készségek fejlesztésére.

2. Sportprogramok alkalmazásának pozitív és negatív hatásai

Egyre több intervenció kutatás hívja fel a figyelmet a sport jótékony hatásaira a büntetésüket töltő fiatalok vonatkozásában (Andrews – Andrews 2003; Meek – Lewis 2014). Ilyen előnyök közé tartozik többek között a proszociális identitás kialakulása; az érzelmi fejlődés, az unalommal és a zárt intézeti elhelyezéssel járó egyéb negatív hatásokkal való megküzdés támogatása, valamint a személyzettel való kapcsolat javulása (Andrews – Andrews 2003; Meek 2014; Parker – Meek – Lewis 2014; Nichols 2007).

Roe és munkatársai (2019) tanulmányukban három fontos területet emelnek ki a sport pozitív hatásait vizsgálva. A sportolás, fizikai aktivitás segíthet megnyerni a

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

nehezen bevonható fiatalokat, akik így később könnyebben motiválhatóak más programokban való részvételre is (Meek 2014; Meek – Lewis 2014). Másodszor, a sport ki tud alakítani egy olyan környezetet, amelyben a büntetésüket töltő fiatalok sikeresebbek lehetnek a kapcsolatteremtésben, könnyebben ki tudják fejezni érzelmeiket, fejlődik az önbizalmuk, optimistábbak lesznek és az elképzelt jobb jövőben terveik szerint felhagynak a bűnelkövetéssel (Parker – Meek – Lewis, 2014). Végezetül a kutatások a sport támogató szerepére is rámutatnak, a sportprogramokba bevont fiatalok könnyebben térnek vissza közösségeikbe, a sport így szerepet játszhat reintegrációjukban is (Meek 2014; Meek – Lewis 2014).

Pigott és munkatársai (2024) szisztematikus áttekintésükben kiemelik, hogy a sportalapú ifjúságfejlesztés (SBYD, azaz sport-based youth development) pozitívan hat a döntéshozatalra (Crean 2012), az érzelmi fejlődésre (Cronin – Allen 2018), a személyes és társadalmi felelősségvállalásra (Walsh et al. 2010), emellett együtt jár az életvezetési készségek fejlődésével (Bean – Forneris 2017; Fraser-Thomas et al. 2005). Az életvezetési készségeket olyan belső személyes értékeként, tulajdonságokként és képességekként definiálhatjuk, amelyek fejleszthetők és átvihetők az élet egyéb, sporthoz nem kapcsolódó területeire is (Gould et al. 2013). A kutatásban és a gyakorlatban széles körben elfogadott, hogy az életvezetési készségek sporttevékenységen keresztül történő fejlesztése együtt jár a személyiség fejlődésének támogatásával (Wright – Burton 2008; Weiss et al. 2012). Az ilyen kezdeményezésekben részt vevő veszélyeztetett fiatalok esetében a sportprogramokban való részvétel összefüggésbe hozható az iskolai lemorzsolódás, a bűnözés (Mahoney et al. 2000) alacsonyabb arányával, emellett képes enyhíteni a kedvezőtlen gyermekkori tapasztalatok (ACE-k) által okozott károkat (Yohros 2023).

Fraser-Thomas és munkatársai (2005) tanulmányukban 4 csoportba sorolják a sporttal összefüggésben felmerülő pozitív hatásokat, ezek a fizikai, pszichológiai/érzelmi, társas/társadalmi és kognitív területen megjelenő előnyök.

A fizikai aktivitás elengedhetetlen a fiatalok optimális fejlődéséhez, mivel elősegíti a normális növekedést, csökkenti az elhízás és az azzal összefüggésben megjelenő betegségek előfordulásának esélyét (Bar-Or 1983). Míg a kardiovaszkuláris fittség és a testsúlykontroll a fizikai aktivitás legnyilvánvalóbb egészségügyi előnyei közé tartozik (Taylor et al. 1985), az ügyesség fejlesztése, az izomerő, az állóképesség, a hajlékonyság és a csontozat erősítése további pozitív hatásként jelenik meg (Côté – Hay 2002). Emellett a rendszeres testmozgásban részt vevő fiatalok inkább valószínűsíthetően dohányoznak nem sportoló társaikhoz képest (Aaron et al. 1995). Végül, tekintettel arra, hogy a fiatalokban kialakult sportolási szokások összefüggnek a felnőttkori fizikai aktivitási szokásokkal (Curtis et al. 1999; Robertson-Wilson et al. 2003), az aktív fiataloknál ritkábban alakulnak ki egyes betegségek, köztük szívbetegség, elhízás, cukorbetegség, csontritkulás, stroke, depresszió és daganatos betegségek (Taylor et al. 1985).

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

A sport elősegíti a pozitív pszichológiai és érzelmi fejlődést (Gilman 2001), növeli az önbecsülést és csökkenti a stresszt (Csíkszentmihalyi 1975). A strukturált tevékenységben, sportban részt vevő fiatalok emellett magasabb életelégedettségről számolnak be (Gilman 2001). Tekintettel arra, hogy a szubjektív jóllétet vagy boldogságot már régóta a jó élet és optimális életvezetés központi összetevőjének tekintik (Park 2004), ezek az eredmények a sportban való részvétel további szerepét hangsúlyozzák a fiatalok pozitív fejlődésében, amely állítás fokozottan igaz a szabadságuktól megfosztott fiatalokra.

A sportprogramokban való részvétel segíti a társas kapcsolatok kialakulását is. Kutatások rámutattak, hogy a sportélmények elősegítik a polgári szerepvállalást, támogatják a pozitív társas kapcsolatokat és a vezetői készségek fejlődését (Elley – Kirk 2002; Wright – Côté 2003). Côté (2002) szerint a sport olyan szociális készségek fejlesztésének biztosít színteret, mint az együttműködés, a felelősségvállalás, az empátia és az önkontroll. A sportoló fiatalok fegyelmezettebbek, elkötelezettebbek (Shogan 1999), ezek a bizonyítékok pedig arra utalnak, hogy az említett tulajdonságok az élet más területeire, például az iskolában és a közösségben való aktivitásra is hatnak (Carpenter 2001). Larson (2000) kiemeli, hogy a sportprogramokban való részvétel a fiatalok pozitív szociális fejlődésének kulcsfontosságú összetevője, emellett a kezdeményező-készség szintén fejleszthető e strukturált tevékenységek révén. Úgy véli, hogy a kezdeményező-készség három kulcselemből épül fel (belső motiváció, összehangolt elkötelezettség és egy cél irányába tett erőfeszítés) (Larson 2000). Larson (2000) hangsúlyozza, hogy a strukturált önkéntes tevékenységek, mint a sport, a művészetek, a zene, a hobbi és a szervezetek kínálják a legjobb kontextust a kezdeményező-készség fejlesztéséhez, mivel ezek önkéntesek (szükséges hozzá a fiatalok belső motivációja), figyelmet és erőfeszítést igényelnek (Larson 2000).

Végül, de nem utolsósorban ki kell emelnünk a kognitív területen megjelenő előnyöket, mivel számos kutatás rámutatott arra, hogy a fiatalok fizikai aktivitásában való részvétele pozitívan korrelál az iskolai kötődéssel, a tanulásra fordított idővel, a tanulmányi teljesítménnyel (California Department of Education 2002; Snyder – Spreitzer 1990; Whitley 1999), a felnőttkori karrierrel (Larson – Verma 1999) és negatívan az iskolai lemorzsolódással (Eccles – Barber 1999). Az eredmények azt mutatják, hogy a fizikai aktivitás és a sport fontos szerepet játszhat a fiatalok kognitív fejlődésének elősegítésében (Stevens 1994).

A sport azonban nem jelent mindenre megoldást. Spruit és munkatársainak (2016) megállapításai szerint nem mutatható ki összességében szignifikáns kapcsolat a sportolásban való részvétel és a fiatalok bűnözés között. Sőt, több tanulmány rámutat a javító- és büntetés-végrehajtási intézetekben a sporttal kapcsolatosan felmerülő káros eredményekre, például a bullyingra (zaklatásra) vagy a társadalmi kirekesztés más formáira (Andrews – Andrews 2003; Meek 2014). A zárt intézetben megjelenő férfias viselkedéssel foglalkozó kutatások a sportolásra szolgáló környezetet olyan helyszíneként ábrázolják, ahol a versengéshez és erőszakhoz kapcsolódó

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

eltűzött maszkulinitás hangsúlyozása kerül előtérbe (Abrams – Anderson-Nathe 2013; Baumer – Meek 2018). A helyzet azonban árnyaltabb, Spruit és munkatársainak (2018) meglátása szerint a sportolási lehetőségek biztosításának pozitívabb társadalmi-erkölcsi légköre a magatartási problémák és az agresszió nagyobb mértékű csökkenésével áll összefüggésben.

Láthatjuk tehát, hogy a sportprogramok összetett hatással vannak a fiatalok bűnelkövetőkre, néhány esetleges negatív hatástól eltekintve pozitív hozadékuk jelentősége megkérdőjelezhetetlen és szerteágazó.

3. Javítóintézetben biztosított sportprogramok pedagógiai, pszichoedukációs és korrekciós megközelítései

A sportprogramok javítóintézetben való biztosítása Meek (2014) szerint a büntetés, az izoláció és a rehabilitáció/reintegráció ellentétes fogalmai között tárgyalt gyakorlatként konceptualizálható. A zárt intézetekben a sportolási lehetőségek biztosításának módja, célja nagymértékben függ az adott intézet kultúrájától és akár történetétől is, a különböző intézetek más-más megközelítést alkalmaznak erőforrásaiknak megfelelően (Meek 2014; Norman 2015).

A kutatások egy része elsődlegesen a javítóintézetek pedagógiai szerepét hangsúlyozza (Fritzén 2001; Gerrevall – Jenner 2001; Hugo 2013; Jenner 2004). Ez a megközelítés magában foglalja egy „pedagógiai perspektíva” elfogadását, amely részben a tanulók ismereteinek és készségeinek fejlesztésére, részben pedig a közösségbe való beilleszkedésükre összpontosít (Fritzén 2001). Jellemzője, hogy a büntetésüket töltő fiatalokat inkább problémás élethelyzetekben lévőnek próbálja látni, mintsem problémás egyénnek tekinti őket (Gerrevall – Jenner 2001). Ebben az értelemben a javítóintézet pedagógiai küldetése olyan tanulási környezet kialakítása, amelynek célja a büntetés mellett az, hogy megfeleljen a bűnelkövető fiatalok összetett és változó szükségleteinek a közösségbe való beilleszkedéssel kapcsolatban (mind a javítóintézetben, mind később a társadalomban). Jenner (2004) kifejti, hogy a szakemberek feladata olyan hozzáállás kialakítása, hogy túllépjenek saját nézőpontjukon, és amennyire lehetséges, a világot a tanulók szemével lássák. Hugo (2013) elismeri e „pedagógiai feladat” egyedi, sőt összetett jellegét és megállapítja, hogy a svéd javítóintézetekben sok fiatal valóban azt tapasztalja, hogy tiszteletteljes módon bánnak vele, ami gyakran vezet jobb eredményekhez, fejlődéshez az iskolában. Hugo (2013) arra a következtetésre jut, hogy a pozitív tanulási tapasztalatok támogatása érdekében az ezekkel a fiatalokkal való találkozás szempontjából a legfontosabb az a képesség, hogy a tanár gyorsan megérezze, mi lehetséges az adott helyzetben, és ennek megfelelően foglalkozzon velük. Ez a van Manen (2015) által pedagógiai érzéknek nevezett készséghez hasonlítható, amely olyan interperszonális kompetenciaként írható le, amelyben a tanár képes értelmezni, hogy mit érez a

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

fiatal a diák-tanár kapcsolat változó és dinamikus helyzeteiben. Ez magában foglalja a tanulók megélt tapasztalataihoz való igazodást (van Manen 2015), kíváncsiságuknak, vágyaiknak és szükségleteiknek kielégítését azáltal, hogy megfelelően reagálunk a szükségleteikre és megértjük, az adott pillanatban mire van szükségük (Hugo 2013).

A szabadságukban korlátozott fiatalok tapasztalatai, szükségletei sajátosak, mert számos pszichológiai problémával küzdenek, életük folyamán gyakran vannak kitéve nagyfokú traumának és stressznek. A bűnelkövető fiatalok az általános népesség-nél nagyobb arányban élnek át traumát, kétharmaduk az életük első 5 évében szenvedett traumát, és egyharmaduk a serdülőkorban is súlyos traumát él át (Dierkhising et al. 2013). A kutatások szerint a pszichológiai zavarok aránya a büntetésüket töltő fiatalok körében jóval nagyobb, mint az általános népesség körében, esetükben az öngyilkossági kockázat is háromszor magasabb (Abram et al. 2013). A fiatalok a szabadságvesztés időszakában további traumáknak lehetnek kitéve, a vonatkozó kutatások stresszes körülményekről számolnak be, amelyek fokozzák a sérülékenységet és az érzelmek elfojtását (Crewe 2009). A vizsgálatok szerint a zárt intézeti körülmények súlyosbíthatják a poszttraumás stressz zavar (angolul PTSD, azaz post-traumatic stress disorder), a depresszió és a szorongás tüneteit (Facer-Irwin et al. 2019; Gonzalez – Connell 2014). A fiatalkorúak körében a kedvezőtlen gyermekkori tapasztalatok skálát alkalmazó kutatások azt találták, hogy a nagyfokú traumának kitétt fiatalok gyakrabban válnak visszaesővé és rövidebb időn belül követnek el újabb bűncselekményt (Wolff – Baglivio – Piquero 2017; Yohros 2023). Megállapítható tehát, hogy a büntetésüket töltő fiatalkorúak esetében az általános népességgel összehasonlítva jóval magasabb a stressz, trauma és kedvezőtlen gyermekkori tapasztalatok okozta pszichológiai zavarok aránya és ezekre a kihívásokra adható egyik válasz a sportprogramok biztosítása is lehet.

Bár a büntetésüket töltő fiatalok számára szervezett sportprogramok nem képeznek formális terápiás folyamatot, a kutatások rámutatnak, hogy ennek ellenére nem kizárt, hogy akár terápiás jellegűek is lehetnek, mivel „*jóteköny vagy gyógyító hatásokat*” (Rioux et al. 2019; VandenBos 2015: 1082) váltanak ki a résztvevőkben. A sportot a javítóintézetben dolgozó pedagógusok pszichopedagógiai, pszichoedukációs beavatkozás keretében alkalmazzák – mind a testnevelési órákon, mind a szabadidős sportolási lehetőségek biztosítása során –, annak mintegy előszobájaként szolgál, célja a résztvevők társadalmi beilleszkedését és bizakodását elősegítő készségek fejlesztése. Konkrétabban, a vizsgált beavatkozás Gendreau és Keyes (2001) pszichoedukációs modelljén és az „*átfogó struktúra*” fogalmán alapul. A rendszer 11, egymással kölcsönhatásban álló összetevőből áll, ezek a következők: a fiatalok és a kortárscsoportok; a pszichopedagógus és munkatársai; a fiatalok szülei; a beavatkozás céljai; a program; a rendszer felelőssége; a kapcsolatteremtés eszközei; a szabályrendszer és eljárások; az idő; a tér; az értékelési és elismerési rendszer. A modell célja, hogy támogassa a pszichoedukációs beavatkozás megvalósítását és ezáltal

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

hozzájáruljon a fiatalok alkalmazkodóképességének fejlődéséhez (Gendreau – Keyes 2001). Ez az intervenció az egyes komponensek (azaz a fiatalok, a szakemberek, a sportág, a csoport és a keretrendszer) támogatásával elősegíti a várt eredmények elérését (Rioux et al. 2019). Rioux és munkatársainak (2019) felfogása összhangban áll Chobeaux és Segrestan (2003) megállapításával, akik szerint ahhoz, hogy a társadalmi beavatkozás eszközeinek tekintsük, a sportot és a hozzá kapcsolódó környezetet (pl. utazás, öltözői beszélgetések) a szakembereknek a klinikai beavatkozás eszközeként kell alkalmazniuk. Ezért párhuzamot lehet vonni a vizsgált sportprogram és egy terápiás csoport között. E párhuzam alapján a coach-edukátorok terapeutáknak tekinthetők, a fiatalok pedig a terápiás csoport tagjainak (Rioux et al. 2019).

A felnőttek büntetés-végrehajtásával összehasonlítva fontos eltérésként jelenik meg, hogy a fiatalok javítóintézeti elhelyezésének, büntetésének rehabilitációs/reintegrációs küldetése van. Az „Elsősorban gyerekek, csak utána bűnelkövetők” (CFOS, azaz Children First, Offenders Second) modellt kidolgozó Case – Haines (2015), vagy a 16 állam gyermekvédelmi jelentéseit vizsgáló Muncie (2008) egyetértenek abban, az európai fiatalok bűnelkövetőket érintő igazságszolgáltatás, büntetés-végrehajtás rendszere egyre inkább a kontroll és a korrekcionalizmus elemeivel jellemezhető. Ez azt jelenti, hogy ez a rendszer sokkal inkább a fiatalkori bűnözés korrigálására vagy akár ezen fiatalok megbüntetésére törekszik, mintsem arra helyezné a fókuszot, hogy a bűnelkövetés összefüggésben áll az egyén életében felmerülő nehézségekkel és annak következményeként jelenik meg, vagyis a fiatalok elkövető is bizonyos értelemben „áldozat”. A fizikai aktivitással kapcsolatban a korrekcionalizmus egyik gyakran tárgyalt példája a kiképzőtáborok (boot camp) alkalmazásának megközelítése, ahol a fiatalokat katonai struktúrában megerőltető fizikai igénybevételnek, sőt tudatos, tervezett és ismételt megaláztatásnak teszik ki (Cullen et al. 2005). Bár a kiképzőtáborok célja az volt, hogy önfegyelmre neveljék a fiatalokat, Kilgore és Meade (2004), 17 fiatalok bűnelkövető, 90-napos kiképzőtábori programban való viselkedését, magatartását vizsgáló kutatásában rámutatott, hogy a fiatalokban nem igazán alakult ki felelősségtudat, mert azt rájuk erőltetett módon tanították, ami nem tette lehetővé, hogy igazán magukévá váljon. Bár a kiképzőtáborok hatékonysága megkérdőjelezhető, a javítóintézetekben megjelenő sportalapú kezdeményezések széles körűek és változatosak, a közösségi sport (futball, jégkorong, rögbi) mellett a jóga és a tánc is egyre gyakrabban megjelenik a támogatott fizikai aktivitások között.

4. Összegzés

A bűnelkövető, büntetésüket töltő fiatalok számára szervezett sportprogramok hatékonyságával foglalkozó kiterjedt szakirodalom alapján nyilvánvaló, hogy ezek a kezdeményezések jelentős lehetőségeket rejtnek magukban a fiatalok pozitív fejlődésére.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

désének előmozdítására és az őket érintő különböző kockázati tényezők kezelésére vonatkozóan (Meek 2014; Parker – Meek – Lewis 2014; Pigott et al. 2024). A témában releváns kutatásokban a sporttevékenységekben való részvételt következetesen összefüggésbe hozták a fizikai egészség, a pszichoszociális jólét, a tanulmányi eredmények javulásával a vizsgált fiatalok körében (Fraser-Thomas et al. 2005; Snyder – Spreitzer 1990). Az eredmények azt mutatják, hogy a sportprogramok holisztikus megközelítést kínálnak a fiatalok fejlődéséhez, lehetőséget biztosítva a készség- és képességfejlesztés mellett többek között mentorálásra, a szocializáció támogatására (Kalekye 2024).

Fontos ugyanakkor hangsúlyozni, hogy pusztán a sportban való részvétel nem biztos, hogy hosszú távú pozitív eredményt tud biztosítani, ehhez elengedhetetlen a tudatosság a tervezés folyamán, a hangsúlyt nemcsak a program eredményeire, hanem a megvalósítás szándékos folyamatára is helyezve (Bruening et al. 2015; Whitley et al. 2019). A sikeres programokat az átgondolt tervezés, a közösségi szereplők bevonása és a veszélyeztetett fiatalok egyedi igényeihez igazított, releváns programok jellemzik (Kalekye 2024).

A témában való elmélyülés érdekében érdemes lenne megvizsgálni, hogyan mérjük a sport-alapú programok által fejlesztett életvezetési készségek változását, emellett hasznos lenne felmérni, milyen összefüggések fedezhetők fel a fiatalokkal foglalkozó munkatársak oldalán. Ehhez szükség lenne feltáró kutatásokra annak pontos megértéséhez, hogy az edzők/oktatók/trénerok hogyan tudnak a leghatékonyabban segíteni a fiatalok bűnelkövetőknek életvezetési készségek fejlesztésében, támogatva ezzel is jövőbeli sikeres reintegrációjukat, bűnelkövetői magatartással való felhagyásukat, amely a társadalom közös érdekének tekinthető.

Irodalom

- Aaron, D. J. – Dearwater, S. R. – Anderson, R. – Olsen, T. – Kriska, A. M. – Laporte, R. E. (1995) Physical activity and the initiation of high-risk health behaviors in adolescents. *Medicine and Science in Sports and Exercise*, 27(12): 1639–1645.
- Abram, K. M. – Teplin, L. A. – King, D. C. – Longworth, S. L. – Emanuel, K. M. – Romero, E. G. – Olson, N. D. (2013): *PTSD, trauma, and comorbid psychiatric disorders in detained youth*. Washington, DC: US Department of Justice, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention.
- Abrams, L. S. – Anderson-Nathe, B. (2013): *Compassionate confinement: A year in the life of Unit C*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Andrews, J. P. – Andrews, G. J. (2003): Life in a secure unit: The rehabilitation of young people through the use of sport. *Social Science & Medicine*, 56(3): 531–550.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

- Bailey, R. – Armour, K. – Kirk, D. – Jess, M. – Pickup, I. – Sandford, R. (2009): The educational benefits claimed for physical education and school sport: An academic review. *Research Papers in Education*, 24(1): 1–27.
- Bandura, A. (1977): *Social learning theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Bar-Or, O. (2012): *Pediatric sports medicine for the practitioner: From physiologic principles to clinical applications*. Berlin: Springer Science & Business Media.
- Baumer, H. – Meek, R. (2018): Sporting masculinities in prison. In: *New Perspectives on Prison Masculinities*, 197–221.
- Bean, C. – Forneris, T. (2017): Is life skill development a by-product of sport participation? Perceptions of youth sport coaches. *Journal of Applied Sport Psychology*, 29(2): 234–250. <https://doi.org/10.1080/10413200.2016.1231723>
- Bonsack, C. – Rexhaj, S. – Favrod, J. (2015): Psychoéducation: définition, historique, intérêt et limites. *Annales Médico-psychologiques, Revue Psychiatrique*, 173(1): 79–84.
- Borbíró, A. 2009. A magyar bűnmegelőzési stratégia előzményei. In: Borbíró A. – Kezresi K. (szerk.): *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve I.*, 141–149.
- Borbíró A. – Szabó J. (2014): *Harmadlagos megelőzés a magyar büntetés-végrehajtási intézetekben a nemzetközi kutatások fényében*. Budapest: OKRI.
- Brantingham, P. J. – Faust, F. L. (1976): A conceptual model of crime prevention. *Crime & Delinquency*, 22(3): 284–296.
- Brennan, M. A. – Dolan, P. – Regan, C. – Alter, T. (2025): Sport as a Catalyst for Social Justice and Inclusion: A Case Study of the Gaelic Athletic Association's Role in Community and Youth Development. *Youth*, 5(3): 70.
- Bronfenbrenner, U. (1979): *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bruening, J. E. – Welty-Peachey, J. – Evanovich, J. M. – Fuller, R. D. – Coble-Murty, C. J. – Percy, V. E. – Silverstein, L. A. – Chung, M. (2015): Managing sport for social change: The effects of intentional design and structure in a sport-based service learning initiative. *Sport Management Review*, 18(1): 69–85.
- California Department of Education (2002): State study proves physically fit kids perform better academically. *News Release*. www.cde.ca.gov/news/releases/2002/re137.asp (utolsó letöltés: 2025. 09. 08.)
- Carpenter, P. (2001): The importance of a church youth club's sport provision to continued church involvement. *Journal of Sport and Social Issues*, 25(3): 283–300.
- Case, S. – Haines, K. (2015): Children first, offenders second: The centrality of engagement in positive youth justice. *The Howard Journal of Criminal Justice*, 54(2): 157–175.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

- Chobeaux, F. – Segrestan, P. (2003): Le sport: Un moyen d'intervention sociale sous conditions. *Empan*, 51(3): 48–50.
- Coakley, J. (2011): Youth sports. *Journal of Sport and Social Issues*, 35(3): 306–324.
- Coakley, J. (2011) Youth sports: What counts as “positive development”? *Journal of Sport and Social Issues*, 35(3): 306–324.
- Côté, J. (1999): The influence of the family in the development of talent in sport. *The Sport Psychologist*, 13(4): 395–417.
- Côté, J. – Hay, J. (2002): Children's involvement in sport: A developmental perspective. [kézirat/fejezet adatai hiányosak]
- Crean, H. F. (2012): Youth activity involvement, neighborhood adult support, individual decision making skills, and early adolescent delinquent behaviors: Testing a conceptual model. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 33(4): 175–188.
- Crewe, B. (2012): *The prisoner society: Power, adaptation and social life in an English prison*. Oxford: Oxford University Press.
- Cronin, L. D. – Allen, J. (2018): Examining the relationships among the coaching climate, life skills development and well-being in sport. *International Journal of Sports Science & Coaching*, 13(6): 815–827.
- Cullen, F. T. – Blevins, K. R. – Trager, J. S. – Gendreau, P. (2005): The rise and fall of boot camps: A case study in common-sense corrections. *Journal of Offender Rehabilitation*, 40(3–4): 53–70.
- Curtis, J. – McTeer, W. – White, P. (1999) Exploring effects of school sport experiences on sport participation in later life. *Sociology of Sport Journal*, 16(4): 348–365.
- Csikszentmihalyi, M. (1975): *Beyond boredom and anxiety: The experience of play in work and games*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Darnell, S. C. – Chawansky, M. – Marchesseault, D. – Holmes, M. – Hayhurst, L. M. C. (2018): A review of sport for development interventions across six African countries. *Sport in Society*, 21(6): 912–933.
- Dierkhising, C. B. – Ko, S. J. – Woods-Jaeger, B. – Briggs, E. C. – Lee, R. – Pynoos, R. S. (2013): Trauma histories among justice-involved youth: Findings from the National Child Traumatic Stress Network. *European Journal of Psychotraumatology*, 4(1): 20–74.
- Dzewaltowski, D. A. – Rosenkranz, R. (2014): Youth development: An approach for physical activity behavioral science. *Kinesiology Review*, 3(1): 92–100.
- Eccles, J. S. – Barber, B. L. (1999): Student council, volunteering, basketball, or marching band: What kind of extracurricular involvement matters? *Journal of Adolescent Research*, 14(1): 10–43.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

- Eley, D. – Kirk, D. (2002): Developing citizenship through sport: The impact of a sport-based volunteer programme on young sport leaders. *Sport, Education and Society*, 7(2): 151–166.
- Facer-Irwin, E. – Blackwood, N. J. – Bird, A. – Dickson, H. – McGlade, D. – Alves-Costa, F. – MacManus, D. (2019): PTSD in prison settings: A systematic review and meta-analysis of comorbid mental disorders and problematic behaviours. *PLoS ONE*, 14(9): e0222407.
- Fraser-Thomas, J. L. – Côté, J. – Deakin, J. (2005): Youth sport programs: An avenue to foster positive youth development. *Physical Education & Sport Pedagogy*, 10(1): 19–40.
- Fritzén, L. (2001): Förarintyg på sjön: Om pedagogikens möjligheter på särskilda ungdomshem. In: Gerrevall, P. – Jenner, H. (eds): *Kommunikativ Pedagogik och Särskilda Ungdomshem*. Stockholm: Statens Institutionsstyrelse, 31–43.
- Gendreau, P. – Keyes, D. (2001): Making prisons safer and more humane environments. *Canadian Journal of Criminology*, 43(1): 123–130.
- Gerrevall, P. – Jenner, H. (2001): *Kommunikativ pedagogik och särskilda ungdomshem*. Stockholm: Statens Institutionsstyrelse.
- Gilman, R. (2001): The relationship between life satisfaction, social interest, and frequency of extracurricular activities among adolescent students. *Journal of Youth and Adolescence*, 30(6): 749–767.
- Gould, D. R. – Carson, S. – Blanton, J. (2013): Coaching life skills. In: Protrac, P. – Gilbert, W. – Denison, J. (eds): *Routledge Handbook of Sports Coaching*. London: Routledge, 259–270.
- Haudenhuyse, R. – Theeboom, M. – Nols, Z. (2012): Sports-based interventions for socially vulnerable youth: Towards well-defined interventions with easy-to-follow outcomes? *International Review for the Sociology of Sport*, 48(4): 471–484.
- Holt, N. L. – Neely, K. C. (2011): Positive youth development through sport: A review. *Revista Iberoamericana de Psicología del Ejercicio y el Deporte*, 6(2): 299–316.
- Holt, N. L. – Neely, K. C. – Slater, L. G. – Camiré, M. – Côté, J. – Fraser-Thomas, J. – ... – Tamminen, K. A. (2017): A grounded theory of positive youth development through sport based on results from a qualitative meta-study. *International Review of Sport and Exercise Psychology*, 10(1): 1–49.
- Hugo, M. (2013): *Meningsfullt lärande i skolverksamheten på särskilda ungdomshem*. Stockholm: Statens Institutionsstyrelse (SiS).
- Jacobs, J. M. – Wright, P. M. (2018): Transfer of life skills in sport-based youth development programs: A conceptual framework bridging learning to application. *Quest*, 70(1): 81–99.
- Jenner, H. (2004): *Motivation och motivationsarbete i skola och behandling*.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

- Kelly, L. (2011): 'Social inclusion' through sports-based interventions? *Critical Social Policy*, 31(1): 126–150.
- Kilgore, D. – Meade, S. (2004): "Look What Boot Camp's Done for Me:" Teaching and Learning at Lakeview Academy. *Journal of Correctional Education*, 55(2): 170–185.
- Larson, R. W. (2000): Toward a psychology of positive youth development. *American Psychologist*, 55(1): 170–183.
- Larson, R. W. – Verma, S. (1999): How children and adolescents spend time across the world: Work, play, and developmental opportunities. *Psychological Bulletin*, 125(6): 701–736.
- Lerner, R. M. – Agans, J. P. – Arbeit, M. R. – Chase, P. A. – Weiner, M. B. – Schmid, K. L. – Warren, A. E. A. (2012): Resilience and positive youth development: A relational developmental systems model. In: *Handbook of Resilience in Children*. Boston, MA: Springer US, 293–308.
- Lerner, R. M. (2005): Promoting positive youth development: Theoretical and empirical bases. In: *White paper prepared for the workshop on the science of adolescent health and development*. Washington, DC: National Academies of Science, 1–90.
- Lerner, R. M. – Lerner, J. V. – Murry, V. M. – Smith, E. P. – Bowers, E. P. – Geldhof, G. J. – Buckingham, M. H. (2021): Positive youth development in 2020: Theory, research, programs, and the promotion of social justice. *Journal of Research on Adolescence*, 31(4): 1114–1134.
- Lyras, A. – Welty Peachey, J. 2011. Integrating sport-for-development theory and praxis. *Sport Management Review*, 14(4): 311–326.
- Mahoney, J. L. – Eccles, J. S. – Larson, R. W. (2000): Process of adjustment in organized out-of-school activities: Opportunities and risks. In: Klau, M. – Boyd, S. – Luckow, L. (eds): *New Directions for Youth Development*. San Francisco, CA: John Wiley & Sons, 115–144.
- Martinek, T. – Schilling, T. – Hellison, D. (2006): The development of compassionate and caring leadership among adolescents. *Physical Education & Sport Pedagogy*, 11(2): 141–157.
- Martos-Garcia, D. – Devis-Devis, J. – Sparkes, A. C. (2009): Sport and physical activity in a high security Spanish prison: An ethnographic study of multiple meanings. *Sport, Education and Society*, 14(1): 77–96.
- Mason, G. – Wilson, P. (1988): *Sport, recreation and juvenile crime*. Canberra: Australian Institute of Criminology.
- Meek, R. (2014): *Sport in Prison: Exploring the Role of Physical Activity in Correctional Settings*. London: Routledge.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

- Meek, R. – Lewis, G. (2014): The impact of a sports initiative for young men in prison: Staff and participant perspectives. *Journal of Sport and Social Issues*, 38(2): 95–123.
- Muncie, J. (2008): The punitive turn in juvenile justice: Cultures of control and rights compliance in Western Europe and the USA. *Youth Justice*, 8(2): 107–121.
- Murtaza, T. S. – Uddin, R. (2011): Probing study on facilities of competitive sport in District Jail, Lucknow (India). *European Journal of Business and Management*, 3(8): 69–79.
- Nichols, G. (2007): *Sport and Crime Reduction: The Role of Sports in Tackling Youth Crime*. London: Routledge.
- Nichols, G. (2007): *Sport and crime reduction: The role of sports in tackling youth crime*. London: Routledge.
- Nichols, G. – Crow, I. (2004): Measuring the impact of crime reduction interventions involving sports activities for young people. *The Howard Journal of Criminal Justice*, 43(3): 267–283.
- Norman, M. D. (2015): *Sport and physical recreation in Canadian federal prisons: An exploratory study of carceral physical culture*. Toronto: University of Toronto.
- Park, N. (2004): The role of subjective well-being in positive youth development. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 591(1): 25–39.
- Parker, A. – Meek, R. – Lewis, G. (2014): Sport in a youth prison: Male young offenders' experiences of a sporting intervention. *Journal of Youth Studies*, 17(3): 381–396.
- Pharr, J. – Lough, N. (2017): The relationship between sport participation and chronic diseases among men in the USA: An examination of the Behavioral Risk Factor Surveillance System. *Sports*, 5(3): 56.
- Public Safety Canada (2017): Sports-based crime prevention programs. (utolsó leltöltés: 2025. 09. 8.) <https://www.publicsafety.gc.ca/cnt/rsrscs/pblctns/2017-h03-cp/2017-h03-cp-en.pdf>
- Reingle Gonzalez, J. M. – Connell, N. M. 2014. Mental health of prisoners: Identifying barriers to mental health treatment and medication continuity. *American Journal of Public Health*, 104(12), 2328–2333.
- Rioux, M. A. – Laurier, C. – Terradas, M. M. – Labonté, M. – Desormeaux, R. (2019): Co-construction of an intervention model using sports in a rehabilitation setting: A collaboration between researchers and practitioners. *Residential Treatment for Children & Youth*, 36(1): 54–80.
- Robertson-Wilson, J. – Baker, J. – Derbyshire, E. – Côté, J. (2003): Childhood physical activity involvement in active and inactive female adults. *Avante*, 9(1): 1–8.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

- Sheerin, K. M. – Brodell, R. – Huey, S. J., Jr – Kemp, K. A. (2023) Applying ecological systems theory to juvenile legal system interventions outcomes research: A measurement framework. *Frontiers in Psychology*, 14: 1177568.
- Shogan, D. (1999): *The making of high-performance athletes: Discipline, diversity, and ethics*. Toronto: University of Toronto Press.
- Snyder, E. E. – Spreitzer, E. (1990): High school athletic participation as related to college attendance among Black, Hispanic, and White males: A research note. *Youth & Society*, 21(3): 390–398.
- Spaaij, R. (2009): The social impact of sport: Diversities, complexities and contexts. *Sport in Society*, 12(9): 1109–1117.
- Spruit, A. – Hoffenaar, P. E. – Van der Put, C. E. – Stams, G. J. J. M. (2016): The effects of a Dutch sports-based intervention to prevent juvenile delinquency in at-risk adolescents. In: *Keeping Youth at Play: The Effects of Sports-Based Interventions in the Prevention of Juvenile Delinquency*, 71–89.
- Spruit, A. – Hoffenaar, P. – van der Put, C. – van Vugt, E. – Stams, G. J. (2018): The effect of a sport-based intervention to prevent juvenile delinquency in at-risk adolescents. *Children and Youth Services Review*, 94: 689–698.
- Stevens, D. A. (1994) Movement concepts: Stimulating cognitive development in elementary students. *Journal of Physical Education, Recreation & Dance*, 65(8): 16–17.
- Strachan, L. – Côté, J. – Deakin, J. (2011): A new view: Exploring positive youth development in elite sport contexts. *Qualitative Research in Sport, Exercise and Health*, 3(1): 9–32.
- Taylor, C. B. – Sallis, J. F. – Needle, R. (1985): The relation of physical activity and exercise to mental health. *Public Health Reports*, 100(2): 195–202.
- Van Manen, M. (2016): *Pedagogical tact: Knowing what to do when you don't know what to do*. London: Routledge.
- VandenBos, G. R. (2015): *APA dictionary of psychology* (2nd ed.). Washington, DC: American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/14646-000>
- Walsh, D. S. – Ozaeta, J. – Wright, P. M. (2010) Transference of responsibility model goals to the school environment: Exploring the impact of a coaching club program. *Physical Education & Sport Pedagogy*, 15(1): 15–28.
- Weiss, M. R. – Kipp, L. E. – Bolter, N. D. (2012): Training for life: Optimizing positive youth development through sport and physical activity. In: Murphy, S. (ed.): *Oxford Handbook of Sport and Performance Psychology*. Oxford: Oxford University Press, 448–475.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

- Whitley, M. A. – Farrell, K. – Wolff, E. A. – Hillyer, S. J. (2019): Sport for development and peace: Surveying actors in the field. *Journal of Sport for Development*, 7(11): 1–15.
- Whitley, M. A. – Massey, W. V. – Wilkison, M. 2018. A systems theory of development through sport for traumatized and disadvantaged youth. *Psychology of Sport and Exercise*, 38: 116–125. <https://doi.org/10.1016/j.psychsport.2018.06.004>
- Whitley, R. L. (1999): Those “dumb jocks” are at it again: A comparison of the educational performances of athletes and nonathletes in North Carolina high schools from 1993 through 1996. *The High School Journal*, 82(4): 223–233.
- Wolff, K. T. – Baglivio, M. T. – Piquero, A. R. (2017): The relationship between adverse childhood experiences and recidivism in a sample of juvenile offenders in community-based treatment. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 61(11): 1210–1242.
- Wright, A. – Côté, J. (2003): A retrospective analysis of leadership development through sport. *The Sport Psychologist*, 17(3): 268–291.
- Wright, P. M. – Burton, S. (2008): Implementation and outcomes of a responsibility-based physical activity program integrated into an intact high school physical education class. *Journal of Teaching in Physical Education*, 27(2): 138–151.
- Yohros, A. (2023): Examining the relationship between adverse childhood experiences and juvenile recidivism: A systematic review and meta-analysis. *Trauma, Violence, & Abuse*, 24(3): 1640–1655.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

Hajléktalan apák – Mit hoztak, kaptak és mit adnak tovább?

FEHÉR BORÓKA¹ – LENGYEL LEA²

ABSZTRAKT

A tanulmány a hajléktalan férfiak szülői identitásának és gyermekeikkel való kapcsolatának megjelenését vizsgálja egy hajléktalanellátó szervezet szociális munka dokumentációjának másodelemzésén keresztül, kiegészítve a hajléktalan édesanyákról korábban készült elemzéseinket. A hazai és nemzetközi szakirodalom jellemzően a hajléktalan férfiakra fókuszál, de apaságuk, szülői szerepeik kevésbé feltártak. Kutatásunkban ötven hajléktalan édesapa élet-történetét elemeztük kvalitatív módszerekkel, a gyermekkor, demográfiai jellemzők, iskolai végzettség, munkaerőpiaci helyzet, egészségi állapot, erőszakos tapasztalatok és önmeghatározás dimenzióiban. Eredményeinket a hajléktalan édesanyákkal kapcsolatos korábbi vizsgálatokkal vetettük össze, feltárva a nemek közötti hasonlóságokat és eltéréseket a szülői identitásban. Javaslataink a szociális munka gyakorlatához járulnak hozzá, különös tekintettel a hajléktalan szülőkkel folytatott segítői munka hatékonyabb megközelítéseire.

KULCSSZAVAK: hajléktalanság, édesapa, hajléktalan édesapa, apaság, szociális munka, szülői szerepek

ABSTRACT

Homeless Fathers. What they brought – What they received, and what they passed on

This article examines the paternal identity of homeless men and the ways in which their relationships with their children are manifested in their life trajectories, thereby extending previous analyses on homeless mothers. Although the literature on homelessness predominantly portrays men, their fatherhood and parental roles remain largely underexplored. Drawing on qualitative life-history interviews with fifty homeless fathers, the study investigates key dimensions including childhood experiences, demographic and educational background, employment history, health status, exposure to and perpetration of violence, and processes of self-identification. The findings are systematically compared with earlier research on homeless mothers to illuminate gendered similarities and divergences in the formation and significance of parental identity. By situating fatherhood within the broader context of homelessness, this study

¹ Fehér Boróka, egyetemi docens – módszertani munkatárs, PhD, KRE GESZK SZMDI – Budapesti Módszertani Szociális Központ és Intézményei; feher.boroka@kre.hu

² Lengyel Lea, szociális munkás, PhD, Budapesti Módszertani Szociális Központ és Intézményei; lengyel.lea@bmszki.hu

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

advances a more nuanced understanding of parental roles among homeless populations and offers empirically grounded insights to inform social work practice and the development of targeted support interventions for homeless parents.

KEYWORDS: *homelessness, father, homeless father, parenthood, social work, parental roles*

Bevezetés

Évek óta a hajléktalanellátásban dolgozó szakemberként és kutatóként elkötelezetten vagyunk a hajléktalan emberek helyzetének javítása, továbbá a tágran értelmezett szociális ellátórendszer fejlesztése mellett. Korábbi másodelemzéseinkben főként a hajléktalan nők helyzetére szerettük volna felhívni a figyelmet, megmutatva többek között főbb demográfiai adataikat, gyermekeikkel való kapcsolatukat és párkapcsolataikat (Fehér – Lengyel 2023a). Foglalkoztunk olyan családokkal is, ahol a hajléktalanság több generációban is megjelenik (Fehér – Lengyel 2023b), illetve feltártuk azokat az ismétlődő életeseményeket és traumákat, melyek a mintánkba került legalább kétgenerációs hajléktalan családok tagjainál kirajzolódottak (Fehér – Lengyel 2024).

Bár a hajléktalanságról szóló irodalom még mindig inkább a hajléktalan férfiakat mutatja be, mégis erős hiányérzetünk támadt. Ahogy korábban a hajléktalan nők, a hajléktalan férfiak esetében is kevés (s talán még a nőknél is kevesebb) figyelem van szülői identitásukon, és így az a támogató szociális munkának sem képezi hangsúlyos részét. A hajléktalanellátó intézményeket csak felnőttek vehetik igénybe, kiskorú gyermekeik, ha vannak is, nem jelennek meg ezekben az intézményekben. Jelen tanulmányunk arra keresi a választ, hogyan jelenik meg a hajléktalan apák élet-történetében és a velük végzett mindennapi szociális munkában a gyermekeikkel való kapcsolatuk. Ahhoz, hogy eredményeink legalább részlegesen nemek szerint összehasonlíthatóak legyenek, ugyanazokat az elemzési kérdéseket vesszük végig, melyeket a hajléktalan anyák esetében használtunk. Célunk nem a nők vagy a férfiak alul- vagy felülértékelése, hanem amennyiben lehetséges, egy általánosabb minta felismerése, mely segíti a terepen dolgozó szociális munkásokat a szülőkkel való segítői kapcsolat irányainak jobb kialakításában, elismerve, hogy minden ügyfél-segítő kapcsolat más és más, egyedi igényeken és élethelyzeteken alapul.

Tanulmányunkban a témáról való tudást a férfiak apai szerepeitől, gyermekeik életén hagyott szándékos vagy véletlen lenyomataitól alapozzuk meg, hogy aztán koncentráltabban foglalkozhassunk a hajléktalan férfiak eddig ismert jellemzőivel. Az elemző részben ötven hajléktalan édesapa élettörténetét vizsgáljuk az alábbi témák szerint: gyermekkor, főbb demográfiai adatok, iskolai végzettség és munkavállalás, egészségügyi állapot, kis- és nagykorú gyermekek, erőszakos cselekmények áldozatai és elkövetői. Új elemzési szempont volt a férfiak önmeghatározása, ami a hajléktalan édesanyák esetében nem jelent meg olyan markánsan, hogy elemzési

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

kérdés legyen. Az összegzésben a hajléktalanságon belüli férfi-nő (azaz apa-anya) különbségeket és hasonlóságokat emeljük ki, hogy ezzel megalapozottan tudjunk javaslatokat tenni a szolgáltatások fejlesztésére, melyek a hajléktalanellátó intézmények, sőt, bármely olyan sérülékeny csoporttal foglalkozó szervezet számára is fontos és hasznos lehet, ahol az igénybevevő személyek szülők, azonban akár a családból való kiemelés, akár a szolgáltatás életkori korlátja miatt a gyermekek nem ellátottak.

Hajléktalan férfiakkal kapcsolatos tudás

A hajléktalan emberekről alkotott kép, mint ahogy maga az intézmény- és szolgáltatási rendszer Magyarországon is, ahogy a világon mindenhol, férfiközpontú, így a hajléktalan férfiakról jóval több információval rendelkezünk, mint a hajléktalan nőkről. Nagy (2009) is a hajléktalan emberek világának férfiközpontúságát emeli ki, mely meglátása szerint sokkal markánsabb, mint többségi társadalomban. Ezzel a problémával foglalkozik a feminista szociális munka, mely többek között „elsősorban a társadalmi problémák nemek közötti viszonyrendszerekbe való beágyazottságával foglalkozik, amely egyaránt megmutatkozik a családokon belül, a munkahelyeken, a szociális és oktatási intézményekben” (Temesváry 2018: 160). Nemzetközi viszonylatban ugyanerről ír Bretherton és Mayock (2021) vagy Theobald és munkatársai (2024).

A férfiközpontúság egyik feltételezhető oka az, hogy a hajléktalan emberek számára létrehozott intézményekben, illetve a közterületen látható módon éjszakázók között mind nemzetközi, mind hazai szinten felülreprezentáltak a férfiak. A KSH az Európai Unió ajánlására 2011-ben a népszámláláskor felmérte az országban élő hajléktalan emberek számát. Összesen 12347 hajléktalanellátó intézményben vagy fedél nélkül élő embert írtak össze, akik közül 5571 nőt találtak (Győri 2020). A nemek szerinti megoszlásról azt tudhatjuk, hogy munkásszállókon is jóval több férfi élt, mint nő, valamint gyakrabban találtak az összeírók férfiakat a hajléktalan emberek ellátásával foglalkozó intézményekben is (KSH 2016). A 2022-es népszámlálás is felmérte a hajléktalan élethelyzetű embereket, azonban nem különítette el az intézeti háztartásban élők között az egyes intézménytípusokat, ezért kizárólag az effektív hajléktalan emberek létszámáról van információ, mely szerint 2022-ben 2685 ember volt nem intézményi ellátásban élő hajléktalan, közülük 2099 férfi és 586 nő³ (KSH 2022). A 2024. október 11-én lezajlott, kifejezetten a budapesti közterületi hajléktalanság felmérésére koncentrált kutatás adatai alapján az összeírt hajlékta-

³ Az ezredforduló utáni, korábbi évek vonatkozó számai az alábbiak: 2001-ben 4629 fő (3749 férfi és 880 nő), 2011-ben 5571 fő (4520 férfi és 1051 nő). (KSH 2022).

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

lan emberek 78%-a férfi, 18%-a nő (MRI 2024)⁴. Pócze Flóra A Moszkva tér gyermekei című interjúkutatáson alapuló kötetében csak férfiak szerepelnek (2014). Az európai országok közötti eltérő nemi arányt (legkevesebb Olaszország 13%-a, míg legmagasabb Franciaország 38%-a) a hajléktalanság különböző definíciója és a főként nőkre jellemző láthatatlan hajléktalansága, illetve szívességi lakáshasználata magyarázhatja (Daróczy 2016).

Hazánkban a hajléktalan élethelyzetű emberekről, legalábbis a hajléktalanellátó intézményekben és közterületen éjszakázókról, a legátfogóbb képet az immár 25 éve minden év február 3-án kérdőíves formában történő adatgyűjtés nyújtja. Ahogy Győri fogalmaz (2020: 344): „A Február Harmadika adatfelvételbe bekerült hajléktalanok közül húsz évvel ezelőtt minden ötödik válaszadó volt nő. Ez az arány lassan és kismértékben növekedett, ma már minden negyedik válaszadó nő. E növekedés mögött az intézményi férőhelyek összetételének a változása húzódik meg, nevezetesen, hogy az *elmúlt húsz év alatt megemelkedett a nők számára fenntartott, illetve az ún. páros férőhelyek száma, aránya*. Ennél is lényegesebben módosítaná azonban a hajléktalan népesség nemi összetételéről alkotott képet az, ha figyelmünket kiterjesztenénk az önálló lakás hiánya miatt anyaotthonokban lévőkre, családok átmeneti otthonaiban lakókra, a „kivert anyák” krízis menedékhelyein tartózkodókra.” (kiemelés tőlünk⁵).

Az erőszak szerepéről a hajléktalanná válás során, illetve a hajléktalanság alatt több vizsgálat is született, melyben eltérést találtak a férfiak és a nők között. Egy Egyesült Királyságban készült vizsgálat például rámutatott, hogy míg a nők leggyakrabban családon belüli erőszak miatt válnak hajléktalanná, a férfiak között inkább a „külső erőszak” elől való menekülés fordul elő (Cramer 2005). Az erőszak a hajléktalan létnek is velejárója: még a hajléktalanszállón, és nem közterületen éjszakázók is gyakrabban válnak bűncselekmények áldozatává, mint a lakásban élők (Szoboszlai et al. 2008; Tong et al. 2019). „Annak valószínűsége pedig, hogy valaki szexuális vagy egyéb fizikai erőszak áldozatává válik, minden hajléktalanul eltöltött évvel nő, a férfiak és a nők esetén egyaránt. Ez az erőszak sokszor nyilvános helyen történik, a jelenségre nem reagáló »közönség« előtt, ami ördögi körként csak tovább súlyosbítja az áldozat bizalomvesztését és sebzettségét” (Kántor 2019: 34).

Mindezek ellenére eddig kevés olyan vizsgálat született, mely a hajléktalan férfiak apaságát, az azzal való megélését, a gyermekekkel való kapcsolattartását mérte volna fel. Illetve az egyes kutatási témák vizsgálata során nagyon kevés az összeha-

⁴ A vizsgálati módszer az adott közterületek bejárása és szemrevételezéssel történő összeírás volt. Azokat az embereket tekintették hajléktalannak a számlálók, akik már fekvőhelyükön aludtak vagy hajléktalansághoz kötődő tevékenységet végeztek (pl. ücsörögtek, guberáltak) vagy öltözékük és a náluk lévő dolgok alapján hajléktalannak látszódtak. A felmérésben 461 embert regisztráltak, közülük 4%-ról nem tudták megállapítani a nemét.

⁵ 2024 októberében az adatfelvétel a fővárosban a családok átmeneti otthonaira is kiterjedt (Teller et al 2025).

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

sonlító elemzés, így kifejezetten hajléktalan férfiakra vonatkozó szakirodalom nem áll rendelkezésünkre, inkább a hajléktalan embereket bemutató tények egésze értelmezhető úgy, hogy az leginkább a hajléktalan férfiakra igaz.

A férfi mint édesapa

Nagyon sok, főként pszichológiai megközelítésű szakirodalom mutatja be, hogy a gyermekkorban milyen kiemelt szerepe van nemcsak a felnőtté válásban, hanem bizonyos személyiségfejlődési elakadásokban az elsődleges szocializáció helyszíne, érzelmi biztonsága vagy bizonytalansága mennyire meghatározó akár a későbbi deviáns viselkedésekben (l. pl. Bóna 2015; Homonyikné 2007; Révész 2007). Éppen ezért ahogy a hajléktalan nők esetében, ebben a kutatásban is kitértünk a gyermekkor vizsgálatára, a korábbi kategóriák megtartásával. A diszfunkcionális, akár függőségekkel terhelt család nem csak rossz mintákat adhat, egyes megközelítések szerint amennyiben a családból kiesik az apa, a fiúgyermek az apai szeretet hiánya miatt később önmagát sem tudja férfiként szeretni. (Bradshaw 2003) A szakirodalom mellett egyre több szépirodalmi alkotás foglalkozik a férfiminta transzgenerációs átadásával (Bartis 2019; Grecsó 2024).

A férfiak szerepe a gyermeknevelésben talán kevésbé látható, szerepvállalásuk azonban egyre nagyobb teret kap, így válik egyre nyilvánvalóbbá az is, hogy ugyanolyan mértékben mintaadók, mint a nők. A fiúgyermek az édesapától tanulják el a férfiszerepet, felnőttként ahhoz képest (azaz arra hasonlítva vagy azt teljesen elutasítva) határozzák meg saját férfi mivoltukat. Az édesapák mintát adnak nem csak a férfiasság fizikai jellemzőire, hanem az érzelmi, intellektuális vonatkozásokban is, mint ahogy a családban elfoglalt szerepek mellett a párkapcsolati, munkahelyi, társadalmi szerepekre is példát adnak (Rialland 2024). Ez azt jelenti, hogy mindkét szülőnek ugyanolyan fontos szerepe van gyermekük jelzéseinek értelmezésében, az arra adott megfelelő válasz megtalálásában és ezáltal az érzelmi jóllét kialakításában (Friedman-Gell 2023). Spéderer vizsgálata szerint a férfiszerepek változnak és egyre inkább párhuzamos elvárás a kenyérkereső mellett a családcentrikus szerep, ugyanakkor az alacsony iskolai végzettségűek inkább az előbbit tartják fontosnak, míg a magasabban iskolázottak a családcentrikus férfi ideálját preferálják. Szintén Spéderer mérte fel a domináns apaképet egy 2009-es adatfelvételből. Eredményei szerint a leginkább elvárt feladata a biztonságteremtés, majd a szeretet kimutatása, míg harmadik helyen áll a morális eligazítás és az életre való felkészítés (Spéderer 2011). Ahogy a nemi szerepeket, a szülők a traumákat is képesek átadni, s az ilyen transzgenerációs sérülések nem csak a személyeket, hanem a szerepeiket, esetünkben az apaság, a férjség szerepeit is befolyásolja (Máté – Máté 2022). Egy tanulmány arra hívja fel a figyelmet, hogy míg a családi szerepekre mindkét nem egy hosszan tartó szocializációs folyamaton keresztül készül, addig a válással olyan új identitást

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

kell kialakítaniuk, melyre nincsenek kapaszkodók. Ráadásul az elvált édesapák rosszabb helyzetben vannak, mint a házasságban élők (iskolai végzettség, munkaviszony, jövedelem, anyagi helyzet, elégedettség, egészségi állapot stb.) és ezek a hátrányok erősítik egymást, mely több egyéb hátrányt hoz magával (Vukovich 2006). A szakirodalom rámutat arra, hogy az elvált édesapák (és édesanyák) helyzete alul-kutatott, azonban mint ahogy a társadalomban, a mintánkban is több olyan szülő van, aki valamilyen körülmény vagy döntés miatt nemcsak nem nevelte a gyermekét, hanem magzati fejlődését sem követte, vagy akár nem is tudott a várandósságról, így az apai szerepre nem készült, holott mégis biológiai szülő.

Fontosnak tartottuk a szenvedélybetegség vizsgálatát, hiszen a szerhasználati minták is nagy arányban öröklődnek, az alkoholfogyasztás egyes statisztika szerint 56%-os arányban (Kapitány-Fövény 2019). Az ártalmas gyermekkori élmények mellett kiemelkedő szerepe van a szerhasználati zavarok kialakulásában, azonban az elszennvedett traumáknak szintén hatása van. A férfiak esetében nemcsak maga a bántalmazás és az átélt fizikai vagy szexuális agresszió fontos tényező, hanem az is, hogy a kiszolgáltatottság nem egyeztethető össze a férfi önképpel, s az ezt elfojtani akaró egyik válaszreakció lehet a szerhasználat (Gubucz-Pálfalvi et al. 2024). Érdekes ugyanakkor az a kérdés, mennyiben más a szerhasználat, például az alkoholfogyasztás megítélése mind társadalmilag, mind az egyénben. Míg a női alkoholfogyasztáshoz főként a szegény kapcsolódik (Kaló 2020), a férfiaknál ez kevésbé jelenik meg.

Az erőszak ugyanakkor nemcsak gyermekkori áldozati szempontból vagy a későbbi szerhasználati szokásokat befolyásoló tényezőként fontos, hanem abból a megközelítésből is, hogy lesz valaki agresszív cselekedetek elkövetője. A társas szerepelmélet egyik példája, hogy mennyire mást tanulnak meg a kislányok és a kislányok az agresszióról, mivel a férfiak esetében a nemi szerep részeként tekintünk rá bizonyos szintig (Kozma – Kocsor 2018). Van olyan kutatás, mely arra hívja fel a figyelmet, hogy az apahiányos családban való nevelkedés másként hat a lányokra és a fiúkra. Míg előbbi nemnél az idejekorán megkezdett szexuális élettel találtak összefüggést, addig a fiúknál a sztereotipikus férfi viselkedés emelendő ki, azaz az agresszió és a versengés (Kozma 2019).

A 2016-os Február Harmadika adatfelvételben vizsgálták többek közt azt a kérdést, hogy a válaszadó hajléktalan emberek mire büszkék, mit szégyellenek, mit bántak meg. A válaszok színes képet mutatnak arról, miket említenek meg a hajléktalan emberek, s ezek mentén önképük hogy rajzolódik ki, hiszen amire büszkék, az pozitív önmeghatározásukat erősítheti, míg amit szégyellenek vagy megbántak, az negatív önértékelésüket támaszthatja alá (Győri 2021). A „Van-e valami, amire büszke?” kérdésre a legtöbben vagy azt válaszolták, hogy „semmire” (26%) vagy nem is válaszoltak (22%), ám a következő legnagyobb csoport a gyerekeit említette (16%). A hajléktalan élethelyzetű férfiak között nagyobb azoknak az aránya, akik sose éltek házasságban, mint a nők között (41,1% vs. 24,4%), és kevesebben élnek háztartással vagy élettárral (11% vs. 15,9%). Míg a férfiak 36,3%-nak nincs egyetlen gyereke

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

se, ez az arány a nők között kevesebb, mint 20%, és a nők között magasabb a többgyerekesek aránya is. A hajléktalan férfiak 8%-a találkozik rendszeresen gyermekével, míg a nők 21%-a (Fehér – Kovács 2018).

A kapcsolat erőssége, a látogatások gyakorisága azért is eltérő lehet, mert Magyarországon még mindig az a jellemző, hogy a válás vagy az élettársi kapcsolat végetérése esetén a kiskorú gyermekek az édesanyánál maradnak (ld. pl. Gajda et al. 2023; Vukovich 2006). Ebből pedig következik, hogy az édesapákat terheli a gyermektartási díj, amely átlagosan a (bejelentett) jövedelem 15–25%-a, a fizetés elmaradása esetén végrehajtást lehet kérni (OBH 2019).

Hajléktalan férfiak kiskorú gyermeivel való kapcsolattartásáról kevés szakirodalom található. Varga (2002) Utcalakók című szociográfiájában említésre kerül mind a gyerektartás, mind a gyermekkel való találkozás. Az ezekről beszélő férfiak főként arról nyilatkoznak, hogy nem tartanak kapcsolatot a gyermekükkel például a szegénység miatt vagy mert a gyerekek anyjának új párja nem látja őket szívesen. A gyerektartást nem fizető édesapák közül volt olyan, aki a bíróságon a váláskor egyezett meg a volt feleségével, hogy mindent hátrahagy, cserébe nem kell gyerektartást fizetnie, máshol ez csak informális megegyezés volt. Kutatásunkban többek között ezekre a kérdésekre kerestük a választ.

Kvalitatív vizsgálat a budapesti hajléktalan férfiak körében⁶

KORÁBBI ADATFELVÉTEL A BMSZKI-BAN

A BMSZKI a főváros hajléktalanellátó szervezete, 25 telephelyen több mint 1800 hajléktalan embernek (egyedülállóknak, pároknak és gyermekes családoknak) nyújt szállást naponta. Vannak kimondottan férfiakat, illetve csak nőket fogadó egységek, többségükben azonban koedukáltak az intézmények, s ez utóbbiakban jellemzően páros elhelyezésre is mód van. Egy átlagos téli éjszaka az ún. időszakos férőhelyeknek köszönhetően akár 2300 ember is használja a szervezet szállásait.

KUTATÁSUNK

Kutatásunk során arra voltunk kíváncsiak, a hajléktalan édesapák mennyiben különböznek a hajléktalan édesanyáktól, akikről korábbi adatalemzésünk során pontosabb képet kaptunk (Fehér – Lengyel 2023a). Annak érdekében, hogy mind a nemi, mind a szülői szerepekhez kapcsolódó hasonlóságok és különbözőségek megjelen-

⁶ Bár Budapesten több szervezet tart fenn hajléktalanellátó intézményt, az igénybevevőkről nem áll rendelkezésre elegendő adatbázis, így kutatásunkat kizárólag a BMSZKI-ban végeztük.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

hessenek, a korábbi, hajléktalan nőket vizsgáló kutatásunk témáit tártuk fel a mostani adatelemzésben is, azaz a demográfiai sajátosságokat, az iskolai végzettséget és a munkaerőpiaci szerepet, az egészségügyi állapotot, a hajléktalanná válást, a gyermekekkel való kapcsolattartást, a párkapcsolatot, valamint a későbbi, másodgenerációs hajléktalanságot tárgyaló tanulmányaink tanulságai alapján a rokoni kapcsolatokat is (Fehér – Lengyel 2023b, Fehér – Lengyel 2024a).

Kutatásetika és adatgyűjtés

Másodelemzésen alapuló vizsgálatunkban ötven, a BMSZKI valamelyik átmeneti szállóján élő édesapával készített első interjút, valamint a szociális munka dokumentációját elemeztük kézi módszerrel. A mintába véletlen alapján kerültek 50 éves vagy annál fiatalabb gyermekes férfiak, azok helyére, akiket kutatásetikai összeférhetetlenség vagy információhiány miatt kizártunk, új alanyokat választottunk. A kiválasztás során a legfrissebben készült első interjúktól haladtunk a régebbiek felé, így a mintába került férfiak 2023-ban vagy 2024-ben költöztek be átmeneti szállóra.⁷ Bár az arány nem reprezentatív, az ötven édesapa⁸ megtalálásáig összesen hatvanegy gyermektelen hasonló korú hajléktalan férfit találtunk.

Azért döntöttünk az átmeneti szállón jogvisztonnyal rendelkező férfiak kiválasztása mellett, mert az esetkezelés és a BMSZKI belső eljárásrendje szerint előírt dokumentációs formák okán gazdagabb információ áll rendelkezésünkre róluk, mint az éjjeli menedékhelyet vagy nappali melegedőt használó társaikról. Az adatgyűjtés időpontjától közvetlenül visszamenő időablakkal az volt a célunk, hogy olyan hajléktalan édesapák kerüljenek a mintába, akikkel vélhetően még aktív esetkezelés zajlik⁹, így a legfrissebb információk állnak rendelkezésünkre.

Ahogy a korábbi kutatásaink esetében, most is feldolgoztuk az első interjút, mely a BMSZKI eljárásrendje¹⁰ szerint kötelezően elkészítendő dokumentum, azaz minden átmeneti szállóra költöző ügyfél esetében rendelkezésre áll. Ez egy összefoglalója az esetkezelő szociális munkás és az ügyfél első, főként életútra és leendő segítségnyújtásra vonatkozó beszélgetésének, mely az alany kommunikativitása és a készítő rátermettségének függvényében a másfél-két oldaltól a tíz oldalt meghala-

⁷ A beköltözés éve nem feltétlenül az első átmeneti szállóra költözést jelenti, hanem az adott intézménybe való felvétel évét.

⁸ Édesapának azt tekintettük, aki azt nyilatkozta, hogy van gyermeke. A kiválasztásnál nem állt rendelkezésünkre a gyermek kora, ugyanakkor avval, hogy az apák korát maximum 50 évesnél állapítottuk meg, lehetővé tettük a kiskorú gyermekekkel való kapcsolat vizsgálatát.

⁹ A BMSZKI átmeneti szállóin egyszerre eltölthető maximális időtartam egy plusz egy év. S bár voltak alanyok, akiknek jogviszonya valamilyen ok miatt megszűnt, nagy arányban valóban még folyó esetkezelésről kaptunk képet.

¹⁰ BMSZKI 15/2020. (08.20) sz. igazgatói utasítás.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

dóig terjedhet.¹¹ Minden átmeneti szállóra való beköltözéskor készül ilyen interjú, a nem első intézményi jogviszonynál jellemzően a ki- és beköltözés közötti idő kerül csak feldolgozásra.¹²

Az első interjúk végén szerepel az esetkezelés lehetséges céljaira és irányaira vonatkozó kérdés, ahol a szociális munkás fogalmazhatja meg meglátásait, s hogy a beszélgetés alapján milyen reális célok és ahhoz tartozó lépések határozzák meg az esetkezelést. A négy, eljárásrendben is rögzített elemen kívül (tértési díj fizetése, előtakarékoság, szociális munkással való együttműködés és a házirend betartása) a legáltalánosabb és legtöbb ügyfelet érintő célok és teendők például az egészségügyi állapot karbantartása, az orvos által előírt gyógyszerek szedése, az adósságrendezés, a szerhasználati problémák kezelése (az arról való nyílt beszéd, ártalomcsökkentés vagy akár a teljes absztinencia), munkahelykeresés vagy –megtartás. Ezek nem csak az ügyfelet kötelezik, hanem irányt adnak az esetkezelésben is. Ebbe a részbe lehet beemlíteni a gyermekes ügyfelek gyermekkel való kapcsolattartását, adott esetben a gyermektartás fizetését is. Mindezek miatt tartottuk kiemelten fontosnak és informatívnak az első interjú végén megfogalmazott célok és irányok vizsgálatát is.

Az egyes ügyfelekkel kapcsolatos információk, lépések, történések az úgynevezett gondozási naplóba kerülnek rögzítésre, mely a BMSZKI által kidolgozott egyetemes, minden telephelyről elérhető nyilvántartási rendszer egyik fő eleme. Kutatásunkban vizsgáltuk a gondozási naplóban rögzített bejegyzéseket, különös tekintettel a gyermekkel kapcsolatosakat. Nem csak arra voltunk kíváncsiak, megjelenik-e, hogy az édesapa találkozott a gyermekével vagy más módon kapcsolatot tartott-e vele, hanem hogy más úton előkerül-e apai szerepe, például a gyermektartási díj levonása vagy ünnepek, évfordulók kapcsán hiányérzet megfogalmazása. Szintén beemeltük az elemzésbe az úgynevezett FET adatlapokat, melyek szintén a BMSZKI belső adatbázisában érhetőek el. Minden átmeneti szállóra jelentkező ügyfél részt vesz egy felvételi beszélgetésen, mely egy adott, kérdőívhez hasonló kérdések mentén zajlik. Az adatlap az általános demográfiai adatok mellett tartalmazza a lakhatási problémák kezdetét, a hajléktalanná válás okát, az eddig igénybe vett hajléktalan-ellátó intézményeket, a gyermekek számát, a szükség esetén értesítendő személy nevét, elérhetőségét és a kapcsolat típusát, az iskolai végzettséget, a munkahelyi tapasztalatokat, a jelenlegi munkaviszonyt, a havi átlagos jövedelmet és annak típusát (bejelentett vagy nem bejelentett alkalmi vagy rendszeres munkaviszony, öregségi

¹¹ Az első interjú és annak kivonata nem egy képzett interjúer tudományos célra, azonos interjúvázlat mentén készített adatfelvétele, ezért tudományos célra való felhasználása csak korlátainak ismeretében alkalmas. A túl kevés információ állt rendelkezésünkre az első interjúból, az adott alany nem került a mintába.

¹² A mintába került személyek között többen is vannak, akiknek legelső első interjúja évekkal korábbi. Őket nem zártuk ki, hiszen így egy folytatólagos, változásokat is bemutató élettörténetet ismerhettünk meg, amiben nem egy esetben a gyermekekkel való kapcsolattartás is formálódott – már csak a gyermekek életkorának és ebből adódó igényeinek változása miatt.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

vagy rokkantsági nyugellátás vagy egyéb segélyszerű illetmény), a tartozásokat (tömegközlekedési büntetések, elmaradt számlák, hiteltörlesztések, stb.) amik alkalmi vagy rendszeres jelleggel csökkentik a havi bevételt. Az egészségügyi állapotra vonatkozó részben az ismert betegségeken túl az esetleges szenvedélybetegségre és az ahhoz kapcsolódó ellátásokra és a pszichiátriai diagnózisokra is van kérdés. Ez egy olyan gazdag adatbázis, mely sokkal részletesebb és pontosabb képet ad a mintába került hajléktalan édesapákról és a korábban rendszeresen használt forrásainkat is jól kiegészíti. Ugyanakkor tudományos célú felhasználásakor szem előtt kell tartani, hogy az adatok önbevalláson alapulnak, továbbá sokszor a valóságtól eltérhetnek, hiszen a felvételi beszélgetés végén a közölt információk alapján határozzák meg a kollégák, hogy az ügyfél mely intézményben kap majd elhelyezést.

A tartalomelemzést kézi módszerrel végeztük. Az első interjúk adatgazdája a Módszertani és Fejlesztési Iroda vezetője, aki hozzáférést biztosított az anyagokhoz kutatásunk megvalósításához¹³. Elemzési munkánkat a BMSZKI szakmai igazgatóhelyettese engedélyezte. A mintánkba került férfiak az Adatkezelési Szabályzat elfogadásával beleegyezésüket adták az adataik kezelésébe. A vizsgált személyek kiválasztásánál odafigyeltünk arra, hogy ne kerüljenek a mintába olyanok, akik azokon a telephelyeken élnek, ahol dolgozunk. Az adatokat anonimizáltuk, a földrajzi neveket a budapesti kerületek kivételével szintén megváltoztattuk.

Eredmények

Kutatási eredményeinket a korábbi, hajléktalan nőkről írt tanulmányunkhoz (lásd Fehér – Lengyel 2023a)¹⁴ hasonlóan három fő téma mentén foglaltuk össze, azaz a legfontosabb demográfiai adatok, a gyermekek és a párkapcsolat kérdése köré gyűjtve. A szövegben szereplő anonimizált idézetek az első interjúból vagy a gondozási naplóból származnak.¹⁵

Az 50 fős mintánk kvantitatív adatait összehasonlítjuk a BMSZKI intézményeiben élőkről elérhető adatokkal: a Szakmai Beszámolóban az adott évben a szolgáltatás minden felhasználója alapján készített összesítést (Breitner – Pataki 2023a), illetve a Február Harmadika országos kérdőíves kutatásban résztvevő, az adott időszakban a BMSZKI átmeneti szállásait felhasználó önkéntes válaszadók adatait (Breitner – Pataki 2023b).

¹³ Az adatgazda mellett az egyes telephelyek szakmai vezetője fér hozzá az első interjúkhoz, ő továbbítja az aktuális esetkezelő szociális munkásnak az előzményeket.

¹⁴ A továbbiakban minden a nőikkel kapcsolatos megjegyzésünk erre a tanulmányra vonatkozik.

¹⁵ Az interjúalanyok neveit megváltoztattuk. A többi szereplőt és az idézetekben szereplő földrajzi helyeket töröltük, vagy csak egy fiktív betűvel jelöltük.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

FŐBB DEMOGRÁFIAI ADATOK

A mintába 2024. májusától időrendi sorrendben visszafelé került az első ötven 50 év alatti férfi, akinek volt legalább egy gyermeke, és akivel részletes első interjú készült. A legfiatalabb 23, a legidősebb 50 éves volt, az átlagéletkoruk 41 év. A BMSZKI átmeneti szállóin lakók átlagéletkora 55,8 év volt (medián 57), vagyis a fiatalabb férfiak egy kisebbségi csoportot alkotnak. (Breitner – Pataki 2024) A kutatási mintánkban is a 41–50 év közöttiek alkották a legnépesebb csoportot (32 fő), míg a 30 év alattiak csupán 4-en voltak. Azért döntöttünk az 50 éves vagy annál fiatalabbak csoportja mellett, hogy minél több olyan édesapát találjunk, akinek valószínűbb, hogy kiskorú gyermeke van.¹⁶

Gyermekkor

Az első interjúkban általában a gyermekkorról is szó esik – csupán 6 esetben nem derült ki, hogy az interjúalany hol, kivel töltötte gyermekkorát. Válaszaik alapján háromféle csoportot állítottunk fel: azokat, akik több negatív gyermekkori tapasztalatról számoltak be (24 férfi) „nem harmonikus családi viszonyú” csoportba tettük. Ide tartoztak azok, akik az alábbiak közül említettek több dolgot is: mélyszegénység, etnikai kirekesztés, bántalmazás, elhanyagolás, egy szülő vagy testvér halála, tartós betegsége vagy például börtönbüntetés miatti tartós hiánya, illetve az, hogy nem a szülei nevelték gyermekkorában.

„Gyerekkoromra nem nagyon emlékszem. Rossz gyerekkorom volt, nem akarok foglalkozni vele. Jobb is, hogy nem emlékszem. ... Laktam itt is, ott is, több helyen, de nem állami gondozásban, nem a szüleimnél laktam, hanem ismerősök-nél. Felültem a vonatra és elmentem. Nem emlékszek, hogy több osztályt jártam volna [egy helyen].” (intézményi dokumentum, Károly, 37 éves, 2 gyermek)

„Két testvére van. Mindkét szülője sokat iszik. Válásuk után hol egyiknél, hol másíknál lakik. mindketten korán meghalnak – nyolcadikos kora után nagymamája neveli. Középiskola alatt albérletbe költözik, iskola mellett dolgozik, barátai szülei támogatják.” (intézményi dokumentum, Benedek, 46 éves, 2 gyermek)

Azt a 13 férfit, aki hosszabb-rövidebb ideig gyermekvédelmi szakellátásban is nevelkedett, külön csoportba soroltuk.

¹⁶ Ugyan az éjjeli menedékhelyeken több fiatal férfi éjszakázik, velük csak az alap adatokat rögzítő ún. első éjszakás kérdőívet veszik fel a segítők. Az átmeneti szállókon készülő első interjúk, valamint a részletes gondozási napló sokkal alkalmasabbak másodelemzésre.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

„5 éves korában állami gondozásba kerül, édesapja alkoholista volt, bántalmazta az anyát és a gyerekeit. 10 testvére van. Anyja ezután hajléktalan lett Budapesten.” (intézményi dokumentum, Kristóf, 34 éves, 2 gyermek)

„4 hónaposan intézetbe került nővérével. Szülei hol kivették, hol berakták az intézetbe. Fizikailag bántalmazták, sokat verték, emiatt már inkább visszazökött az intézetbe, minthogy a szülőknél legyen.” (intézményi dokumentum, István, 44 éves, 3 gyermek)

A harmadik csoportba azok tartoznak, akik beszéltek a származási családjukról, és nem mondtak semmi olyat, ami indokolta volna, hogy a fenti két csoportba kerüljenek (mindössze 7 fő). Bár a gyakran igen rövid, akár egy-két mondatos beszámolókat nem tükrözik az illető teljes gyermekkorát, voltak, akik kimondottan boldog gyermek évekről számoltak be. A kiegyensúlyozottnak ítélt családi háttérről a segítő folyamat előrehaladtával később keletkező dokumentumokból olykor kiderültek olyan események, amelyek miatt akár indokolt lett volna az átsorolás, de úgy döntöttünk, hogy ezekben az esetekben az első interjú során adott információkat nem írtuk felül.

„Jó gyerekkora volt, egyedüli gyermekként három család kényeztette [kereszt-szülők, saját különélő szülei].” (intézményi dokumentum, Mátyás, 44 éves, 1 gyermek)

„Hatan voltak összesen testvérek, 2 lány testvére már meghalt [sic!], két öccse, 1 nővére él, akik [azóta is] Sz-en laknak. Nagyszülők nem laktak velük gyerekkorában, szintén Sz-en laktak, jó volt velük a kapcsolata. Édesanyja napszám-ban dolgozott, édesapja kertészeti munkát végzett, gyümölcsösben és rakodó-ként is dolgozott. Édesapja jelenleg nyugdíjas, édesanyja rokkantnyugdíjas. Jó volt a gyerekkora.” (intézményi dokumentum, Szilárd, 44 éves, 1 gyermek)

A gyermekkor többek számára túl hamar ért véget. 13 olyan férfit találtunk, akik a nagykorúvá válásuk előtt (ötten 14–15 évesen!) önállóvá váltak, elköltöztek a szülői házból – akár kollégiumba, akár albérletbe, akár ismerősökhöz, párjukhoz és annak családjához. Öt esetben ez egyben a vidékről Budapestre költözést is jelentette – hármukat rokonok (nagyszülők, nagyobb testvér) várták. Kettő kivételével mindnyájan „nem harmonikus” családban vagy állami gondozásban (is) nőttek fel, azok pedig, akik jó családi légkörről számoltak be, a mélyszegénység elől menekültek.

„Hatan voltak testvérek, anyja »borzasztó felfogású asszony« Intézetbe került az összes gyerek. 15 évesen elszökött, utána javító-nevelőbe került, onnan »kibányászott egy vadidegen ember« (akinek a lányával járt). »Én nagyon

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

sok traumát láttam egész életemben». (intézményi dokumentum, Tamás, 32 éves, 3 gyermek)

„Édesapja 9 évesen meghalt, anyja egyedül nevelte őt és 9 testvérét. 15 évesen Budapestre költözött, kollégiumba – addigra már több testvére itt élt. »Előre menekültünk, úgy is mondhatnám, ez nem sokkal a rendszerváltás után volt, amikor Borsodban már csődbe ment az egész nehézipar, senkinek nem volt már munkája». (intézményi dokumentum, Roland, 45 éves, 6 gyermek)

Iskolai végzettség és munkavállalás

Az apák többsége rendelkezik szakmával vagy érettségivel, két fő diplomát szerzett. Mindössze hárman vannak közülük, akik nem végeztek el a nyolc általánost. Iskolai végzettségük így jóval magasabb az anyákénál, akik között többségben voltak a nyolc általánossal, vagy annál kevesebb osztállyal rendelkezők, és akik között senkinek nem volt felsőfokú végzettsége. A BMSZKI átmeneti szállóin élő férfiakkhoz képest a mintánkban valamivel nagyobb arányban vannak azok, akik csak nyolc általános iskolai osztályt végeztek és kevesebben azok, akik megszerezték az érettségit, azonban a többi kategóriában nagyon hasonló arányokat találunk.

Munkaviszony

Az általunk vizsgált férfiak átlagos jövedelme 119 ezer forint volt a beköltözéskor – evvel a jövedelmi kategóriák felső csoportjába tartoznak (lásd: Breitner-Pataki 2023a). Ha csak azoknak a jövedelmét nézzük, akik munkaviszonnal rendelkeznek, akkor nettó 165 ezer forint az átlag, ami nagyjából megfelel a 2023-as minimálbérnek (NAV 2023). A keresetek 70000–280000 Ft között mozognak.

S milyen munkaköröket töltenek be? A legnagyobb csoport a takarítóké, de nem csak klasszikus takarítók, hanem a köztisztasági vállalat, az FKF Nonprofit Zrt. munkatársai, vagy szelektív hulladékválogatók stb. Többen dolgoznak építkezésen, főleg segédmunkásként, ketten biztonsági őrök, ketten pedig konyhán dolgoznak kisegítő munkakörben.

Azok közül, akiknek alacsonyabb az iskolai végzettsége (max. nyolc általános), szinte mindenki dolgozik. Egy fő tartósan munkanélküli, a többiek, ha épp munka nélkül vannak, jellemzően több év folyamatos munkaviszonnal jelenleg állást keresnek. A szakmával rendelkezők között magasabb a tartósan munkanélküliek aránya (közel felüknek nincs jövedelme), közülük minden második nyíltan vállalja, hogy (felépülésben lévő vagy aktív) szerhasználó vagy pszichoszociális nehézségekkel küzd. A szakmával rendelkezők többnyire segédmunkát végeznek. A legmagasabb iskolai végzettségűek (érettségivel vagy diplomával rendelkezők) között szintén magas a munkával és rendszeres bevétellel nem rendelkezők aránya.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

A nőknél is a takarítás volt a leggyakoribb munkakör. Az ő esetükben a munkanélküliség nem az iskolai végzettséggel, hanem a párkapcsolattal volt összefüggésben – a nem dolgozó és jövedelem nélküli nők egy kivételével mind párkapcsolatban éltek és párjuk osztotta meg velük jövedelmét. Több olyan nő volt a negyven év feletti korcsoportból, akinek még sosem volt munkaviszonya – ilyen a férfiak között nem találtunk. Az anyákkal ellentétben szintén nem volt az apák között olyan, aki hajléktalan emberekre jellemző, a többségi társadalomban azonban nem bevett pénzkereseti lehetőséget végzett volna (pl. dobozolás, Fedél Nélkül újság árusítása, „gyűjtögetés”, saját kézműves alkotások árusítása, „plazmázás”). Ez, a nőkkel szemben, összhangban áll Győri (2019) megállapításával, miszerint az ilyen tevékenységeket végzők jellemzően nem átmeneti szállókon élnek, és egyben jól mutatja az adatok férfiközpontúságát.

A jövedelmi helyzetet a munkavállaláson túl a korábbi tartozások, fizetési elmaradások utáni törlesztőrészlet megfizetési kötelezettsége is befolyásolja. A mintába került 50 apa közül legalább 21 főnek van olyan tartozása, ami a bejelentett jövedelméből levonásra kerül: adó- vagy egészségügyi hozzájárulás tartozás, gyermek-tartás, közlekedési bírságok, mobilszámla elmaradás, hiteltörlesztés, szabálysértési büntetés stb.

„Sándor szerint hiába keres sokat, de azt két emberre kell költeni. Illetve a munka mellett nem tud háztartást vezetni, ezért nagyon sokba kerül az élelem, mert mindent készen vásárolnak. Büntetése is van, jogosítvány nélküli ittas vezetés miatt. (250.000 Ft) (intézményi dokumentum, Sándor, 47 éves, 2 gyermek)

„A mai napi beszélgetés alkalmával kiderült, hogy Györgynek kb 1 000 000 összegű NAV-nak átadott tartozása is van, amely KATA vállalkozás adóinak nem fizetéséből, illetve személyi kölcsön törlesztő rész elmaradásából, valamint egy nagyobb összegű Telekom tartozásból adódott össze. Mindaddig, amíg bejelentett munkája volt, a törlesztendő összeget jövedelméből levonták.” (intézményi dokumentum, György, 45 éves, 6 gyermek)

Egészségügyi állapot

Az általunk vizsgált férfiak egészségi állapota jobb, mint az anyáké. Valamivel kevesebb közöttük a pszichoszociális fogyatékossgal élő (11 vs. 18 fő) illetve a szív- és érrendszeri betegségben érintett (10 vs. 14 fő). A férfiak között ugyanakkor lényegesen többen vannak, akik addiktológiai problémával küzdenek – minden negyedik apa dokumentációjában szerepel a szerhasználat, alkoholproblémák vagy a kettő együttese. Lehetséges, hogy a nők között is többen vannak, akik ilyen nehézséggel

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

küzdenek, csak kevésbé nyitottan beszélnek róla – esetleg szenvedélybetegségük nem okoz olyan könnyen észlelhető tüneteket, mint a férfiaknál.

„Tamást elkapta a rendőrség valami kábítószerrel, elterelésre küldték. Ezzel egy időben intézi az elvonót, szeretne szabadulni a függőségétől, ebben van segítsége.” (intézményi dokumentum, Tamás, 30 éves, 2 gyermek)

„Rosszul nézett ki az elmúlt héten, ezért kértem, hogy beszéljünk. Elmondása alapján beteg. A múlt héten előfordult, hogy sokat ivott, de alkoholproblémájával nem kíván foglalkozni. Szabadságon volt, munkáját nem érzi veszélyben.” (intézményi dokumentum, Ádám, 44 éves, 2 gyermek)

Hajléktalanná válás

A hajléktalanná válás története soha nem egyetlen tényezőre vezethető vissza, és az apák esetében is több ok vezetett az utolsó otthon elvesztéséhez. A legtöbb esetben családi (szülőkkel, rokonokkal kapcsolatos) konfliktusok (is) felelősek a hajléktalanná válásért, továbbá válás vagy az élettársi kapcsolat felbomlása.

„Állami gondozott volt, 18 évesen szüleihez költözött, majd családi konfliktus miatt 2 év után eljött tőlük. Feljött Pestre, ahol rokonnál lakott 2 évig, majd munkásszállón, később utcán, fapadon.” (intézményi dokumentum, Endre, 35 éves, 6 gyermek)

„J-n [jászszági kisvárosban] volt közös háza volt feleségével, ahonnan konfliktus miatt el kellett jönnie. Elvált feleségétől, s a váláskor gyermekeire hagyta a házat.” (intézményi dokumentum, Géza, 39 éves, 5 gyermek)

5 férfi vesztette el saját tulajdonú otthonát hiteltörlesztési nehézségek miatt, 8 fő pedig bérelt lakását közüzemi tartozás vagy bérleti díj elmaradás miatt.

„Édesanyja eladta a lakást apja halálakor, amikor ő hatodikos volt. Építkeztek, nem fejezték be, a befejezetlen lakást elcserélték egy szoba-konyhára. Jelzálog miatt a házat elveszítették. Négyen laktak egy pici lakásban, azt is elcserélték, »abból már nem lett utána semmi« 18–25 éves korában volt egy komoly kapcsolata. Amikor különváltak, »akkor tudta meg igazán, hogy mi az a csövezés«. Nővére is és édesanyja is szállóra került, később albérletekben laktak édesanyjával. Laktak munkásszállón is.” (intézményi dokumentum, András, 41 éves, 1 gyermek)

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

Többen családtagjuk önkormányzati lakásában éltek, s annak halálakor elvesztették a bérleti jogot, s így váltak hajléktalanná.

„Anyja halála után el kellett hagynia az önkormányzati bérlakást. Testvérénél, majd albérletekben lakott. Egy munkahelyi baleset után, amikor nem kapott táppénzt (feketén dolgozott), elvesztette az albérletét is.” (intézményi dokumentum, György, 40 éves, 1 gyermek)

4 fő kórház pszichiátriai osztályáról, 3 fő börtönből szabadulva, 1 fő az ukrán háború (és a sorozás előtt menekülve) lett (akár többedjére) hajléktalan.

„19 évesen feleségével közösen kapott önkormányzati szobakonyhát a VIII. kerületben, amit egy tatárszentgyörgyi házra cseréltek. Miután felesége megcsalta, pszichiátriára került, majd Budapesten lett hajléktalan.” (intézményi dokumentum, Roland, 45 éves, 6 gyermek)

„Azt meséli, hogy Ukrajnából jött. Úgy szökött át a határon. A katonák meg is verték, mutatja a nyomait. Kettős állampolgár, azt mondja, hogy ezért nem menekült szállóra került. A családja már 2 éve Magyarországon él. ... Ukrajnában egy saját péksége volt. Tud oroszul, ukránul és románul.” (intézményi dokumentum, Mátvás, 44 éves, 1 gyermek)

Többen vannak, akik családtagjukkal (párjukkal, édesanyjukkal, kiskorú gyermekükkel) együtt veszítették el a lakhatásukat. Néhányuktól eltekintve családtagjaik is hajléktalanként élnek egy ideig, akár a férfivel együtt.

„CSÁO¹⁷-ban élt párjával és gyerekeivel. Onnan kiköltözött, Németországba ment, de nem jött össze a munka, visszajött és azóta hajléktalan.” (intézményi dokumentum, Dániel, 32 éves, 2 gyermek)

„Attila nagykorúvá válása után az életkezdési támogatásból két testvérével közös házat vett, ahol nem fizették a közüzemi díjakat, így az idővel lakhatatlanná vált.” (intézményi dokumentum, Attila, 24 éves, 1 gyermek)

Az általunk vizsgált mintába lényegesen több olyan férfi került, aki kevesebb mint egy éve vált hajléktalanná, mint az átmeneti szállón élők között általánosságban,

¹⁷ Családok átmeneti otthonának rövidítése. A családok átmeneti otthona a 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló törvény 51§-a értelmében a gyermekvédelmi alapellátás részeként olyan intézmény, ahol „otthonalanná vált” szülők és gyermekeik élhetnek együtt és kapnak támogatást különböző ügyeik intézésében, a gyermek ellátásában, nevelésében.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

vagyis feltételezhető, hogy több mindenben eltérnek az átmeneti szállón élők átlagától. Jellemzően a hajléktalanná válás előtt már nem gyermekükkel közös háztartásban éltek, hanem egy másik kapcsolatban vagy egyedül. Közülük többen vállaltak hosszabb-rövidebb ideig külföldön munkát (Németországban, Franciaországban, Hollandiában, Finnországban és egy esetben Kanadában). Iskolai végzettségük magasabb és csak elvétve található közöttük olyan, aki szenvedélybetegséggel küzd.

A férfiak egy része esetében a hajléktalanság nem egy állandó állapot, hanem valami, amibe időnként egy-egy krízis eredményeképp időszakosan kerülnek. Az átmeneti szállóra való jelentkezéskor megkérdezik, hogy hol aludt előző éjszaka: nyolcan lakásból (bár többségük szívességi lakhatásból, volt feleségtől, testvértől, szülőtől) érkeztek – és nemcsak azok, akik kevesebb mint egy éve hajléktalanok!

„Egy rövid időre öccséhez, E-ba tudott menni, majd párkapcsolatai által lakott lakásban. Legutóbb D-ben élt 10 hónapig, majd N-ban 2 évig. N-ban élő volt párjával még tartja a kapcsolatot, de nem jött ki a szüleivel.” (intézményi dokumentum, István, 44 éves, 3 gyermek)

„[A válás után] Jenő szívességi lakáshasználó lett, majd utcán aludt, szállókon, folytatta az alkoholizálást. Közben [egy keresztény] közösségbe kezdett járni, ahol sok rokoni szálát felfedezett. ... A gyülekezet tagjai segítettek neki bekerülni terápiára, ahonnan hozzánk érkezett.” (intézményi dokumentum, Jenő, 50 éves, 2 gyermek)

GYERMEKEK

A kutatási mintánkban szereplő apáknak legalább 118 gyermeke született, a legtöbb a hat gyermek (3 apának van ennyi). A legnagyobb csoport a 2-4 gyermekeseké (26 fő), őket követik az egy gyermekes apák (18 fő). A korábbi vizsgálatunkban szereplő nők között többen voltak azok, akiknek sok gyereke volt, míg a férfiak többségének nem minden gyermeke származott ugyanabból a kapcsolatból. Voltak apák, akik nem voltak biztosak a gyermekeik korában.

„3 fia és 2 lánya született a kapcsolatból, de nem tudja megmondani mikor születtek a gyerekei, »asszony tudja«.” (intézményi dokumentum, Norbert, 39 éves, 5 gyermek)

Kiskorú gyermekek

Míg a hajléktalan anyák gyerekeinek nagyobbik része gyermekvédelmi szakellátásban nevelkedett, addig az apák kiskorú gyermekeinek zömét (52 gyereket) a másik szülő vagy rokonok, elsősorban nagyszülők (5 gyermek) neveli vagy nevelte, és csak

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

kevesebb, mint harmaduk, 28 kiskorú gyermek él nevelőszülőnél vagy lakásotthonban. Egy gyermeket születése után örökbe adtak.¹⁸ Két férfinak volt várandós a barátnője az adatelemzés idején (mindkettőnek volt már másik gyermeke egy korábbi kapcsolatból). Annak ellenére, hogy a gyermekek nagyobb részét (korábbi) családtag neveli, csupán 14 apa fizet tartásdíjat, 5 nem fizet, bár kellene neki. Azoknak, akiknek van hivatalos jövedelme, a tartásdíj összege automatikusan levonásra kerül. Vannak, akik lemondtak a közös tulajdonú ingatlan rájuk eső részéről a gyermektartási díjért cserébe.

„Gyerektartást nem fizet, úgy gondolja, otthagya nekik a házat gyerektartás fejében, no meg ha »kell a téhén, kelljen a borja is«, azaz, ha belép egy új férfi az asszony életébe, az gondoskodik annak gyerekeiről is.” (intézményi dokumentum, Géza, 39 éves, 5 gyerek)

„Gyermektartás elmaradása miatt kapott 180 óra közmunkát, ebből már 100 órát ledolgozott, 80 BV.” (intézményi dokumentum, Ádám, 44 éves, 2 gyermek)

Természetesen olyan apa is van, aki (akár a hivatalos tartásdíjon felül) támogatja gyermekét.

„Féltreenni nem nagyon tud, mert két gyermekét (4 és 2 évesek) támogatja anyagilag.” (intézményi dokumentum, Tibor, 48 éves, 6 gyerek)

„Anyagilag nagyon sok pénzzel támogatja a lányát, illetve volt párját. ... ő fizette nekik a rezsit, kaját, vett ruhát, nem bírja nézni, hogy a lánya nélkülözön bármit is. Néha elvitte a nagyszülőkhöz a lányát nyaranta.” (intézményi dokumentum, Szilárd, 44 éves, 1 gyerek)

Nagyon hiányosak az adatok arról is, hogy meddig nevelte az apa a gyermekeit: a többségüket iskolás vagy óvodás korukig, néhány gyermeket ennél fiatalabb koráig, négy esetben pedig már nem voltak együtt a gyermek anyjával a szüléskor. A legtöbben válás miatt kerültek el a gyermekeiktől, illetve többen mondták, hogy a feleségük az alkoholfogyasztása miatt hagyta el őket és magával vitte a gyereke(ke)t is.

„24 évesen nősült, párja falujába költöztek. 13 évig tartott a házasságuk, öt gyermekük született, négy lány, egy fiú – a legidősebb kislány 14 éves, a legkisebb 9. Szépen éltek, volt a gyerekeknek volt saját szobája, mindig tele volt

¹⁸ 32 gyerek esetében nem volt ilyen adat.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

a hűtő. (...) Géza az anyóst hibáztatja válásukért. Mivel az após súlyos alkoholista volt, az anyós nem tolerálta Géza italozását. Ő ugyan tisztességesen dolgozott, gondoskodott a családjáról, és csak munka után, kikapcsolódásként járt a kocsmába, ahogy arrafelé szokás, az anyós, valószínűleg saját rossz tapasztalatából kiindulva, nem vette jó néven ezt az életformát. Szép lassan elmarta lányát a férfitől. ... Végül az asszony a gyerekekkel mégis visszaköltözött az anyjához. Így végül Géza teljesen egyedül találta magát. Belekeveredett a drogba, 3-4 hónapig biofüvet használt, de mikor azon kapta magát, hogy a drága öltönyét elkótyavetyélte a drog miatt, gyorsan leállt. A házat végül otthagytta a gyerekeknek, és a szüleihez költözött.” (intézményi dokumentum, Géza, 39 éves, 5 gyermek)

Többen éltek a gyerekeikkel családok átmeneti otthonában (CSÁO), vagy a feleségük élt anyaotthonban a gyermekek kiemelése előtt.¹⁹ Olyan férfi is akadt, aki az új párjával és annak gyerekeivel lakott ilyen típusú intézményben. Az anyagi okok minden esetben közrejátszottak a gyermekek kiemelésében, egy esetben a család életmódja is.

„Harmadik feleségével 2004-től 2009-ig voltak együtt. 2004-ben vesztették el a lakhatásukat, a felesége 3 hónapos terhesen anyaotthonba tudott menni, Levente pedig utcára került. Ebből a kapcsolatból három gyermeke született, 2005-ben született meg az első, 2007-ben a második és 2009-ben a harmadik.” (intézményi dokumentum, Levente, 49 éves, 5 gyerek)

„Endrének lett egy új párkapcsolata, 7 évig voltak együtt. Két gyermekük született, főleg családok átmeneti otthonaiban éltek együtt több helyen is. Laktak a XXII. kerületben, a IV. és a IX. kerületben, innen már a párja nélküle költözött a gyerekekkel CSÁO-ba. Endre 2023 szeptemberig munkásszállón lakott, utána került az utcára.” (intézményi dokumentum, Endre, 35 éves, 6 gyerek)

Kapcsolat a gyerekekkel

Az apák 118 gyermekéből csak 18 apa 34 gyermeke esetében került szóba a gyerekekkel való kapcsolat – többnyire rendszeres, 9-nél pedig rendszertelen módon. 25 gyerekekkel az apának egyáltalán nincs kapcsolata. A többi gyermeknél hiányzik ez az információ – vagy nem került szóba a téma, vagy nem tűnt fontosnak az esztitel kapcsán.

¹⁹ Az anyaotthon nem egy hivatalos intézmény típus: olyan családok átmeneti otthona, ahol csak anyákat és gyermekeiket fogadják.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

„A válóper folyamatban van, gyermekeit kéthetente láthatja a helyi családsegítőben, esetmenedzser felügyelete alatt.” (intézményi dokumentum, Imre, 43 éves, 2 gyerek másik szülőnél)

„Kéthetente látogatja a fiát, felügyelet mellett lehet kapcsolatot tartani vele. Élettársa súlyos alkohol, drog és gyógyszer fogyasztó, emiatt nem nevelheti a gyerekeket.” (intézményi dokumentum, Timót 41 éves, 2 gyerek, egy nagymamánál, egy gyermekvédelmi szakellátásban)

Több okot is említettek a férfiak, amikor arról beszéltek, hogy miért nem találkoznak a gyermekükkel. Egy apa arról számolt be, hogy a gyermekek anyja nem engedi látogatni a gyerekeket, míg egy apát a bíróság tiltott el a láthatástól. Volt, aki szégyelli jelenlegi helyzetét, volt, aki nem tudta, hol él gyermeke, és olyan is volt, aki nem akart vagy nem tudott erről a témáról beszélni.

„Jelen állapotában nem szeretne vele találkozni.” (intézményi dokumentum, Márk, 43 éves, 1 gyerek, húga és annak élettársa neveli a gyereket)

„Kisebbik gyerekének az anyja nem engedi a láthatást, saját anyjától van híre a gyerekről.” (intézményi dokumentum, Ádám, 44 éves, 2 gyerek, mindkettő másik szülőnél)

Az egyéni esetkezelés során a gyermekekkel való kapcsolat nem csak a célok, hanem az egyén jóllétét, érzelmeit, lelkiállapotát befolyásoló tényezőként is szóba kerül.

„Richárdot a közeledő húsvéti ünnep lelkileg nagyon megviseli, mivel nincs lehetősége a gyermekeivel a közös ünneplésre.” (intézményi dokumentum, Richárd, 48 éves, 3 gyermek, 2 nagykorú, 1 kiskorú gyermekotthonban)

„Lánya nem hívta meg a ballagására, ami neki nagyon rosszul esett. Amikor ezt elmondta neki, a lány sírva fakadt.” (intézményi dokumentum, Mátyás 44 éves, 1 gyerek másik szülőnél)

Célok

A szociális munka céljai között 10 férfi esetében szerepel gyerekekkel kapcsolatos terv: elsősorban rendszeres kapcsolattartás vagy a kapcsolat rendezése, néhány esetben pedig együttélés. Az anyák sokkal nagyobb arányban terveztek a gyermekükkel közös lakhatást.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

„Célja, hogy olyan helyen lakhasson, amit a gyerekei előtt is felvállalhat, nem szeretné, ha hajléktalannak látnák.” (intézményi dokumentum, Géza, 39 éves, 5 gyerek)

„Párjával közösen vannak a szállón, közös célok: esetleg pszichológus bevonása a trauma-feldolgozásban; a kiemeléssel kapcsolatos gyámügyi/gyermekvédelmi kérdések pontos feltérképezése; a láthatás szabályozásának megismerése, kapcsolatfelvétel a gyermekvédelmi gyámmal; amennyiben mód, és (a gyerekek részéről igény) van rá, lépések a családegyesítés felé: vendégszoba használata a szállón stb.” (intézményi dokumentum, György 45 éves, 6 gyerek)

A gyermekekkel kapcsolatos tervek között olyat is találtunk, amely nem a férfi saját gyermekeihez kapcsolódott, hanem a párja gyermekeihez.

„Terveit, M-val közös terveiket ehhez kötik: munkát szeretne keresni, M. is, és amennyiben stabilizálódnak, M. előző kapcsolatából származó két gyermeket (akik vidéken vannak nevelőszülőknél), magukhoz vennék. Ez egy nagyon hosszú tervnek látszik, és nem tudom, hogy minderre Lajos és M. egyaránt fel van-e készülve. ... M. gyerekeivel rendszeresen tartanak kapcsolatot, de Lajosnak nincs láthatási joga, M-nak közös a láthatási ideje a gyerekek apjával és a nagyszülőkkel is. Kéthetente mennek láthatásra. A két gyerek 3 és 4 éves.” (intézményi dokumentum, Lajos, 25 éves, 1 gyerek)

NAGYKORÚ GYERMEKEK

Nagykorú gyermekeikről is beszéltek a férfiak akár az első interjúban, akár az esetmunka folyamatában. Voltak olyan szülők, akik gyermekeiket adták meg értesítendő személyként.

Hárman számoltak be arról, hogy felnőtt gyerekük támogatja őket – akár anyagi, akár érzelmi értelemben.

„2002-ben született M. nevű fia. Jelenleg már főiskolára jár, rendszeresen tartanak kapcsolatot, Frigyes havonta jelentős pénzüsszeggel támogatja.” (intézményi dokumentum, Frigyes, 47 éves, 3 gyermek – 2 nagykorú)

Míg az anyák között többnek élt nagykorú gyermeke is hajléktalanszállón vagy anyaotthonban, azaz intézményi keretek között, az apák között csak egy férfit találtunk, aki fiával együtt élt a szállón: Sándort. A 47 éves férfinak két gyermeke van, két kapcsolatából. Idősebb gyermekét, fiát, annak 5 éves kora óta egyedül neveli. Egy második élettársi kapcsolatából született 13 éves lányával a különköltözés óta nem tartja

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

a kapcsolatot. Fiával sokáig albérletekben, majd munkásszállón éltek, míg tavaly nyáron nem tudták tovább fizetni és Sándor édesanyjához költöztek, annak pici albérletének az udvarára. Innen kerültek hajléktalanszállóra.

„A további lakhatását is mindenképpen a fiával közösen képzelem el. Úgy gondolja, hogy a fia önállóan nem boldogul, szüksége van a támogatására. Ő ezt felvállalta, így érzi természetesnek. ... Sándor a korábban megbeszéltek ellenére sem keres meg heti-kétheti rendszerességgel. A folyosón sosem látom őt vagy a fiát, nem keresik a többi lakó társaságát. ... Sándort és fiát is hívtam a holnapi karácsonyi ünnepségre. Sándor kitérő választ adott. Elmondta, hogy nem szeretik a tömeget, jobban érzik magukat a szobában. Igyekeztem meggyőzni, hogy érdemes csoportokra járni és részt venni a közösségi programokban. A karácsonyt a fiával kettesben fogják tölteni, de Sándor albérletben élő édesanyja meglátogatását is tervezik. ... A lakhatási tervei változatlanok, fiával közös albérletben gondolkodik.”

AMIKOR A FÉRFI A NAGYKORÚ HAJLÉKTALAN GYERMEK

Több olyan férfi került a mintába, akinek szülei (elsősorban anyja) vagy más rokona volt hajléktalan – s köztük olyanok is, akikkel közös szállón éltek²⁰. Korábbi, hajléktalan nőket vizsgáló tanulmányunkban is több olyan nőt találtunk, akinek felnőtt gyermeke szintén hajléktalan élethelyzetbe került, vagy akár más bentlakásos intézményben (rehabilitációs intézmény, tartós bentlakásos intézmény vagy börtön) élt. Ezekben az elemzésekben egyértelműen kirajzolódott, hogy a szülők és felnőtt gyermeke(i)k élete összefonódik, döntéseiket alapvetően meghatározza, hogy családtagjukról (ezekben az esetekben felnőtt gyermekeikről) gondoskodjanak. Az alábbi példából kitűnik, hogy a gondoskodó szerep fordított irányban, a felnőtt gyermek felől a támogatásra szoruló szülő felé is érvényes.

A 41 éves Jeromosnak korábbi élettársi kapcsolatából 4 gyermeke született. Legidősebb lánya 22 éves, vele időnként beszél telefonon, a lány anyagilag is támogatja. Középső lánya balesetben elhunyt. Kisebb lánya 16 éves, nevelőotthonban él. Fia 13 éves, édesanyjával él vidéken. A kapcsolat felbomlása után Jeromos saját édesanyjával és annak két testvérével élt egy önkormányzati lakásban, aminek nem fizették a számláit, így költözni kényszerültek. Jeromos anyjával közösen költözött albérletbe, majd, amikor eladták a lakást, utcára kerültek. Néhány éjszakát közterületen töltöttek, együtt kerestek szállót is. (Időközben az egyik nagybátyja is hajléktalanná vált.)

²⁰ Mivel az adatbázisban az anya nevére tudunk rákeresni, elsősorban az anya hajléktalan helyzetét láthatjuk. Ez nem zárja ki, hogy az apák is hasonló arányban lehetnek ilyen élethelyzetben, ugyanakkor a mintánkba csak egy olyan apa került, aki biztosan felnőtt fiával élt a szállón.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

„Jeromos szerint édesanyja egészségi állapota folyamatosan romlik, ezért szükségesnek érzi, hogy együtt lakjanak és gondoskodni tudjon róla. ... Jeromos az édesanyjához fűződő kapcsolatáról mesélt. Nagyon aggódik érte, tőle telhetően próbál gondoskodni róla. Szerinte nagy segítség mindkettőjüknek, hogy egy szállón lakhatnak. (...) Jeromos továbbra sem jelent meg a Könyves Álláskereső Irodájában. Tüdőszűrő vizsgálatát sem végeztette el. Újabb egyeztetés után megállapodtunk, hogy mindkét intézményt felkeresi – édesanyja kíséretében.”

Párkapcsolatok

Az apák többségének a szállóra jelentkezés pillanatában nincs párkapcsolata. Kicsit több mint egyharmaduknak van – közülük 13 együtt is él párjával (vagy közösen jelentkeztek szállóra). Az anyák többségének, velük ellentétben, volt párkapcsolata, és felük páros elhelyezésbe is került. Van több olyan férfi, akinek ugyan a párja nem hajléktalan, de feltételezhetően nem jó lakáskörülmények között lakik, és az együttműködés során közösen jelentkeznek páros szállóra.

„Ottó a lakásban élő barátnőjét anyagilag támogatja, aki 82.000 Ft NAV büntetést kapott. Ottó most oda is fizet.” (intézményi dokumentum, Ottó, 43 éves, 1 gyermek)

„Nagyon konkrét tervei nincsenek, de azt tudja, hogy nem szeretne visszakerülni az utcára. A párjával és az esetkezelőjével négyesben leültünk a jövőről beszélgetni. Nagyon jó hangnemben, hangulatban telt. Két évet vártak, hogy bekerülhessenek, addig sátorban laktak. Onnan jártak dolgozni. Jelenleg a környezetüket és magukat is tisztán tartják, figyelnek arra, hogy ne legyenek konfliktusaik a lakótársakkal. Megbeszéltük, hogy stabilizálódjanak a dolgaik és utána visszatérünk erre a kérdéskörre.” (intézményi dokumentum, Márton, 45 éves, 2 gyermek)

Erőszak

A hajléktalan élethelyzetű nőkkel készült kutatásokban gyakran előforduló téma a családon belüli erőszak, melyet akár gyermekkorban, származási családjukban, akár felnőttként saját párjuk részéről szenvedtek el a nők (lásd például Tomas – Dittmar 1995; Reeve et al. 2006; May – Cloke – Johnsen 2007; Miragliese et al. 2021; Fehér – Lengyel 2024b). Az apák történeteiben találtunk (igaz, elvértve) jelet párkapcsolati erőszak elkövetésére, melyről azonban rendszerint nem az érintettek számoltak be, hanem a szálló munkatársai észleltek erőszakos magatartást.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

„Endre férőhelye megszűnése után visszajött, a munkatársakkal, illetve párjával is igen agresszíven, fenyegetően viselkedett. Ismételt távoztatásához [külső biztonsági szolgálat] segítségét kellett kérnünk.” (intézményi dokumentum, Endre, 35 éves, 6 gyermek)

„Dániel 1 hete közterületen éjszakázik, előtte családok átmeneti otthonában lakott párjával, E-val. Bántalmazó kapcsolat, ami elől a nő elmenekült a CsÁÓ-ból. Dániel újra megtalálta és elszedte a pénzt. Páros átmenetire szerettek volna jelentkezni. ... Megkértem Dánielt, várja meg a nőt a váróban, míg elintézem a papírmunkát. E. rossz mentális állapotban van, beszélgettem vele. Elmondta, hogy csak a gyerekek miatt szeretne vele párosba menni, mert fél, hogy elveszik így őket tőle.” (intézményi dokumentum, Dániel, 32 éves, 2 gyermek)

Míg a párkapcsolati bántalmazás a hajléktalan nőkhöz képest kevésbé van (explicit módon) jelen a férfiak élettörténeteiben, az erőszak erőteljesebben jelenik meg. Több történet szerepel random vagy kocsmai verekedésről, bántalmazásról, illetve a hajléktalanellátó intézményeken belüli erőszakba torkolló konfliktusról.

„Frigyes a munkahelyén verekedésbe keveredett és mindkét keze megdagadt. Kérte, hogy vizes fászlival kötözsem be a kezét. Megtettem és elindult a Balesetibe. Később jön elmondani, hogy a röntgen mit mutatott ki. ... Frigyes karja több helyen eltört, de a kórházban nem gipszelik be, mert nem illetékesek, elküldték K-re [vidéki város].” (intézményi dokumentum, Frigyes, 47 éves, 3 gyermek)

„Ma késő este utcán bántalmazták, leütötték. A rendőrségen bejelentés tett. Az esetet a kamera rögzítette, így az elkövetőket beazonosították.” (intézményi dokumentum, Richárd, 48 éves, 3 gyermek)

Az élet különböző területeit átszövő erőszak több esetben a férfiak identitásának részévé vált, ugyanúgy összefügg számukra a férfi léttel, mint más, „macsónak” tartott viselkedési formák, mint például a szexuális hódítás, illetve a szexuális védekezés tudatos mellőzése, vagy a házimunkából való kivonulás.

„Melyik férfi nem verekszik? Aki nem verekszik, az olyan, mint a Zsiguliban a bólogató kutya.” (intézményi dokumentum, Iván, 47 éves, 1 gyermek gyermekotthonban)

„A-val utcán voltunk főleg... nincs már vele kapcsolat 2 éve... a gyerekeknek örülök... vigyék a nevem, a vérem... az nem zavar. ... »futó kapcsolatok vannak,

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

*azokban védekezek... néha elmegyek bulizni... nem akarok álszentnek tűnni.»
»Kiket szeretek? Szeretem a gyerekeim...« (intézményi dokumentum, Tamás
32 éves, 3 gyerek, 2 nevelőszülőnél, 1 másik szülőnél)*

*„Lehet, hogy egy hölgy állapotos lesz, elmondása szerint itt lakik a szállón,
de ez Kristófot nem igazán érdekli, kiszakadt az óvszer. Kérdezte, hogy mit
csináljon, tájékoztattam a sürgősségi 72 órás fogamzásgátló tablettáról, amit
nőgyógyász ki tud írni a hölgynek, de úgy gondolja, hogy ez a hölgy problémá-
ja, ha állapotos lesz. ... Két hölgy is lejár hozzá, X és még egy 3. emeleti hölgy,
akinek nem tudom a nevét. X nagyon gyakran, többször kimosta már Kristóf
holmiját, szennyes ruhákkal láttam elmenni az iroda előtt.” (intézményi do-
kumentum, Kristóf, 34 éves, 2 gyerek, másik szülőnél)*

Összegzés

A hajléktalan apák egy része jobb helyzetben van, mint a hajléktalan anyák (vagy akár a hasonló korú hajléktalan férfiak): jobban képzett, egészségesebb, nem olyan régen vált hajléktalanná. Ők lehetnek azok, akik közelebb állnak a hagyományos lakáspiachoz, és talán könnyebben ki tudnak kerülni a hajléktalanságból. Ebben kulcsfontosságú lehet akár egy támogató párkapcsolat, akár a gyermek mint motivációs erő.

A férfiaknál a nőknél kevésbé vannak fókuszban a gyerekek, illetve a velük való kapcsolat – de ez lehet, hogy a szociális munkáról és a segítő kapcsolatról is szól (még a nőknél is kevésbé kérdeznak rá, vagy kerül dokumentálásra a gyermekek említése). Az apák egy részénél ugyanakkor hangsúlyosabban jelent meg az, hogy szégyellik a helyzetüket (a hajléktalanságon túl pl. a szenvedélybetegségüket, a szegénységet – bevétel hiányát), és (többek között) ezért sem látogatták gyermeküket. A gyermektartás fizetése vagy annak elmaradása is gátló tényezőként jelent meg néhány esetben. Más apák akár emberfeletti erőfeszítést tettek azért, hogy gyermekeik közelében éljenek (például ezért vállalva a hajléktalanságot), rendszeresen látogatták őket, több olyan esetben is, ahol az anyák már nem vettek részt az életükben.

Míg a nők életében gyakran megjelent a családon belüli (akár párkapcsolaton belül, akár más családtagoktól elszenvedett,) illetve nemi alapú erőszak (zaklatás), és nem egy esetben az előbbi volt a hajléktalanná válás egyik kiváltó oka, a férfiaknál inkább találtunk példát akár a szállón belül, akár azon kívül random agresszióra, bántalmazásra (mind elkövetőként, mind áldozatként).

Az apák közül kevesebben éltek párkapcsolatban, ami talán kevesebb érzelmi támogatást is jelent esetükben. Talán ez is összefüggésben áll avval, hogy közülük a nőknél lényegesen többen küzdöttek valamilyen szenvedélybetegséggel, ami megnehezítette, vagy egyenesen lehetetlenné tette a gyermekeik látogatását (pl. emiatt

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

kerültek eltiltásra), de egyben azt is megnehezítette, hogy a segítő munka fókuszába kerüljön szülői szerepük. Ugyanakkor a hozzájuk fűződő érzelmek olyan kapaszkodót jelenthetnének, amely segítségével motivációt nyernének szenvedélybetegségükkel való szembenézésre, és ismét közel kerülhetnének gyermekükhöz.

Mindezek alapján úgy látjuk, hogy a gyerekeket, a velük való kapcsolatot, vágyakat és reményeket érdemes beemelni a segítő munka fókuszába még olyankor is, amikor nagyon távoli célnak tűnhet a kapcsolatfelvétel, esetleg a rendszeres kapcsolattartás – hiszen ezek is támogathatják a motivációt, valamint a kapcsolat megerősödését akár kiskorú, akár nagykorú gyermekekről legyen szó. Jó lenne ezt a szociális munka protokolljának részévé tenni - bár vizsgálatunk átmeneti szállókra fókuszált, az éjjeli menedékhelyeken is figyelmet lehet erre fordítani, hiszen a gyermekek óriási motiváló erőt is jelenthetnek.

A kiskorú gyerekekkel való kapcsolattartás, esetleges családgyejesítés szempontjából elengedhetetlen, hogy a gyermekvédelmi rendszer különböző szereplői és az apákat támogató szakemberek megismerjék egymást és egymás munkáját, együttműködjenek, akár közös esetmegbeszélést, vagy esetkonferenciát szervezzenek, ez utóbbit a szülők részvételével.

Hajléktalanellátásban dolgozó szociális munkásként a hajléktalan emberek és az őket támogató szakemberek helyzetét ismerjük behatóbban, a hajléktalan emberek életében többféle olyan hátrány is felbukkan, amivel más típusú intézmények is találkozhatnak, például szenvedélybetegség, pszichoszociális fogyatékoság, börtönbüntetés utáni reintegráció. A fenti tanulságok így más hátrányos helyzetű célcsoportokkal foglalkozó szervezetek számára is érvényesek lehetnek.

Irodalom

15/2020. (09.22.) számú igazgatói utasítás A Budapesti Módszertani Szociális Központ és Intézményei átmeneti szállásainak egységes szakmai eljárásrendjéről

Bartis A. (2019): *A vége*. Magvető Kiadó, Budapest.

Bóna A. (2015): A krízis lélektana. In: Kiss E. Cs. – Sz. Makó H. (szerk.): *Gyász, krízis, trauma és a megküzdés lélektana*. Pro Pannonia, Pécs.

Bradshaw, J. (2003): *Hazatérés önmagadhoz. A sebzett belső gyermek gyógyítása*. Kulcslyuk Kiadó, Budapest.

Breitner P. – Pataki Z. (2023a): *Személyes szociális munka a BMSZKI segítő szolgáltatásaiban*. https://bmszki.hu/sites/default/files/fajlok/node%20-674/Szem%20A9lyes%20szoci%20A1lis%20munka%20a%20BMSZKI%20seg%20Adt%20C5%91%20szolg%20A1ltat%20A1saiban_2023.pdf (Letöltve: 2025. 06. 17.)

Breitner P. – Pataki Z. (2023b): *Összefoglaló a 2023. évi Február 3. felmérés eredményeiről*. <https://bmszki.hu/sites/default/files/fajlok/node%20-674/Ada>

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

- tok%20a%20hajl%C3%A9ktalans%C3%A1gr%C3%B3l%20BMSZKI%20%C3%A9s%20Budapest%20k%C3%B6zter%C3%BClet%202023.%20Feb-ru%C3%A1r%203.pdf (Letöltve: 2025. 06. 17.)
- Breitner P. – Pataki Z. (2024): *Adatok a hajléktalanságról*. <https://www.bmszki.hu/hu/rolunk/intezmenyi-beszamolok/2024-evi-intezmenyi-beszamolok> (Letöltve: 2025. 07. 25.)
- Bretherton, J. – Mayock, P. (2021): *Women's Homelessness in Europe*. Palgrave Macmillan, London.
- Cramer, H. (2005): Informal and Gendered Practices in a Homeless Person Unit. *Housing Studies*, 20(5): 737–751. <https://doi.org/10.1080/02673030500213987>
- Daróczi G. (2016): *Megszámíthatatlan hajléktalan Magyarországon az ezredfordulón*. Doktori értekezés. Budapest. doi: 10.14267/phd.2018001
- Fehér B. – Kovács I. (2018): Különbségek és hasonlóságok. Hajléktalan helyzetű nők és férfiak összehasonlító vizsgálata a 2016. február 3-ai adatfelvétel alapján. *Esély Szociálpolitikai Folyóirat*, 29(6): 75–106.
- Fehér B. – Lengyel L. (2023a): A hajléktalanság női arca. *Párbeszéd. Szociális Munka Folyóirat*, 10(1): 83–99. <https://doi.org/10.29376/parbeszed.2023.10/1/6>
- Fehér B. – Lengyel L. (2023b): Hajléktalanság családok több generációjában. *Esély Szociálpolitikai Folyóirat*, 34(4): 3–19. <https://doi.org/10.48007/esely.2023.4.1>
- Fehér B. – Lengyel L. (2024a): Generációkon átívelő ismétlődő (összetett) hátrányok hajléktalan családok körében. *Szociológiai Szemle*, 34(3): 4–31. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.15054>
- Fehér B. – Lengyel L. (2024b): Hajléktalan nők biztonsága koedukált intézményekben. *Párbeszéd. Szociális Munka Folyóirat*, 11(2): 1–26. <https://doi.org/10.29376/parbeszed.2024.11/2/3>
- Friedman-Gell, L. (2023): *Örökölt sebeink gyógyítása. Interaktív könyv a transzgenerációs traumák felismeréséhez és a gyógyuláshoz*. Kulcslyuk Kiadó, Budapest.
- Gajda N. – Gál A. – Hódi Á. (2023): Az apahiány vizsgálata a Z generáció körében. *Módszertani Közlemények*, 63(1): 39–58. <https://doi.org/10.14232/modszertani.2023.1.39-58>
- GreCsó K. (2024): *Apám üzent*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Gubucz-Pálfalvi S. – Kurimay T. – Danis I. (2024): Szenvedélybetegek traumainformált ellátása. Indokoltság, elméleti háttér és nemzetközi kitekintés. *Orvosi Hetilap*, 165(50): 1975–1984. <https://doi.org/10.1556/650.2024.33188>
- Győri P. (2020): Idősorok a hazai hajléktalanságról. In: Kolosi T. – Szelényi I. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi riport, 2020*. TÁRKI, Budapest.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

- Győri P. (2021): Büszkeség és balítélet (F3 2016). In: Breitner P. – Gurály Z. – Győri P. – Mózer P. – Szabó A. (szerk.): *Húsz év után. A Február Harmadika Országos Hajléktalan Adatfelvétel elemzése*. Menhely Alapítvány, Budapest.
- Homonyikné B. L. (2007): Az agresszivitás és az agresszió csökkentése. *Börtönügyi Szemle*, 26(1): 35–44.
- Kaló Zs. (2020): *Bevezetés a szerhasználó nők világába*. ELTE PPK – L'Harmattan, Budapest.
- Kapitány-Fövény M. (2019): *Ezerarcú függőség. Felismerés és felépülés*. HVG Könyvek, Budapest.
- Kántor Á. (2019): *A külső és lelki otthontalanság együttes kutatása*. PhD-értekezés, Budapest.
- Kozma L. – Kocsor F. (2018): Elvárások és azonosulás: a férfi nemi szerep többszempontú vizsgálata. *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat*, 8(2): 39–65.
- Kozma L. (2019): *Mintakövetés, genetikai örökség és társas alkalmazkodás. Biológiai és társas hatások a férfi nemi szerep és viselkedés kialakulásában*. Doktori értekezés. Pécs.
- KSH (2016): *2011. évi népszámlálás. 19. Műhelytanulmányok*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KSH (2022): *A háztartások száma és összetétele*. <https://nepszamlalas2022.ksh.hu/eredmenyek/vegleges-adatok/tablatatok/nsz2022-1.2.1.xlsx> (Letöltve: 2025. 05. 12.)
- MRI (2024): „Minden ember számít!” – *Budapesti hajléktalan „népszámlálás” előzetes eredményei*. https://mri.hu/wp-content/uploads/2024/10/okt_11_szamlalas_sajtoanyag.pdf (Letöltve: 2025. 06. 17.)
- Nagy T. (2009): Átmenet a szocializmus rejtett hajléktalan világából a kvázi jóléti szociális védőhálóba. *Tér és Társadalom*, 23(3): 79–96.
- NAV (2023): *A minimálbér és a garantált bérminimum december 1-jei emelkedésével az adókötelezettségek is változnak*. https://nav.gov.hu/ado/szja/A_minimalber_es_a_garantalt_berminimum_december_1-jei_emelkedesevel_az_adokotelezettsegek_is_valtoznak (Letöltve: 2025. 06. 17.)
- Máté G. – Máté D. (2022): *Normális vagy. Trauma, betegség és gyógyulás mérgező világunkban*. Open Books, Budapest.
- May J. – Cloke P. – Johnsen S. (2007): Alternative Cartographies of Homelessness. Rendering Visible British Women's Experiences of 'Visible' Homelessness, Gender. *Place and Culture*, 14(2): 121–40.
- Miragliese, L. – Vella, J. – Ponce-Voiron, C. (2021): *Un abri pour toutes. Mieux accueillir les femmes dans les centres d'hébergement mixtes*. <https://fondationdesfemmes>.

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

- org/fdf-content/uploads/2021/10/uapt-rapport-1-web.pdf (Letöltve: 2025. 12. 09.)
- Országos Bírósági Hivatal (2019): *Gyermektartásdíj megállapítása iránti per*. https://birosag.hu/sites/default/files/2020-04/tarta%CC%81sdi%CC%81j_2019_jav0905.pdf (Letöltve: 2025. 06. 01.)
- Pőcze F. (2014): *A Moszkva tér gyermekei*. Libri, Budapest.
- Révész Gy. (2007): Személyiség, társadalom, kultúra – a pszichoszociális fejlődés erikson-i koncepciója. In: Gyöngyösiné K. E. – Oláh A. (szerk.): *Vázlatok a személyiségről. A személyiséglélektan alapvető irányzatainak tükrében*. Új Mandátum, Budapest.
- Rialland C. (2024): *A bennünk élő család. Transzgenerációs minták feltárása, megértése és feloldása*. Lélek és Test Könyvek. HVG Könyvek, Budapest.
- Spéderer Zs. (2011): Ellentmondó elvárások között... Családi férfiszerepek, apaképek a mai Magyarországon. In: Pongrácz T. (szerk.): *A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Szoboszlai K. – Fábíán G. – Hüse L. (2008): Hogyan válnak áldozattá a hajléktalanok? Hajléktalanok sérelmére elkövetett cselekmények feltárása és a megelőzés módjainak keresése. *Esély Szociálpolitikai Folyóirat*, 19(4): 94–106.
- Teller N. – Gurály Z. – Győri P. – Surányi Á. – Vajodovich N. – Görbe L. (2025): *City Report Budapest, European Homelessness Counts 2024*. <https://www.kuleuven.be/lucas/en/images/city-report-budapest-final.pdf> Letöltve: (2025. 05. 12.)
- Temesváry Zs. (2018): *A szociális munka és a szociálpedagógia modern elméletei*. L'Harmattan – Szoszak, Budapest.
- Theobald J. – Haylett F. – Watson J. – Murray S. (2024): Pregnancy, early motherhood and homelessness: affective injustice. *Journal of Gender Studies*, 34(7), 1068–1083. <https://doi.org/10.1080/09589236.2024.2427835>
- Tomas A. – Dittmar H. (1995): The experience of homeless women: An exploration of housing histories and the meaning of home. *Housing Studies*, 10(4): 493–515.
- Tong M. – Kaplan L. – Guzman D. – Ponath C. – Kushel M. (2019): Persistent Homelessness and Violent Victimization Among Older Adults in the HOPE HOME Study. *Journal of Interpersonal Violence*, 36(17–18): 8519–8537. <https://doi.org/10.1177/0886260519850532>
- Varga I. (2002): *Uticalakók. Kilenc hajléktalan meg egy segítő*. Válasz, Budapest.
- Vukovich G. (2006): Az elvált apák helyzetének néhány aspektusa. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi riport 2006*. TÁRKI, Budapest.

RECENZÍÓ

Mi fán terem a felzárkózás?¹

Szarvák Tibor (2022): Adalékok a társadalmi felzárkózás szociológiájának értelmezéséhez. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 114 oldal

KRABÁK ATTILA ADRIÁN²

Szarvák Tibor könyve az „Adalékok a társadalmi felzárkózás szociológiájának értelmezéséhez” 2022-ben látott napvilágot a Szociológiai Tudástár Könyvsorozat 12. részeként, a Debreceni Egyetemi Kiadó gondozásában.

A könyv borítóján egy Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyében lévő Bodrogközi településen készült szociofotó található. Bár a szerző vizsgálati horizontjában elsősorban az Alföld áll, a kép az ottani társadalmi valóságot is jól illusztrálja. A fotó előterében egy EU-s forrás felhasználásával megvalósult hinta látható, amely népmesei motívummal van díszítve, míg a háttérben a település temploma és egy lakhatási szegénységre utaló településrész fedezhető fel. A fotó ezáltal rávilágít a társadalmi felzárkózás célkitűzései és azok korlátozott megvalósulása közötti kontrasztra, így a borítókép különösen szemléletes.

A kötet alcíme utal a mű fő céljaira és felépítésére: „Közösségi és egyéni szerepek, társadalmi meghatározottságok a vidéki Magyarországon”. A könyv a társadalmi tervező folyamatot támogató és akadályozó struktúrákat, tényezőket, az elméleti és gyakorlati kereteket mutatja be, valamint a különböző szintű érdekeltek szerepét taglalja. A mű kiemelt célja a közigazgatás és a közszolgáltatások megerősítésének hangsúlyozása a periférikus helyzetű járásokban, valamint hozzájárulás a társadalmi felzárkózás megértéséhez és esélyének megteremtéséhez.

¹ Szarvák Tibor (2022): Adalékok a társadalmi felzárkózás szociológiájának értelmezéséhez. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 114 oldal.

² PhD-hallgató, Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskola Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program; krabak.attila@arts.unideb.hu

RECENZÍÓ

A szerző társadalmi felzárkózással, helyi fejlesztésekkel foglalkozó szociológus, szociálpolitikus, egyetemi adjunktus. A Máltai Szeretetszolgálat Felzárkózó Települések programjának egyik szakmai vezetője, akitől a terepmunka sem áll távol. Ebből kifolyólag gyakorta járt és jár kedvezőtlen helyzetű településeken és azok szegregátumaiban, így a könyv a gyakorlatból is sokat merít.

A kötet felépítését tekintve nyolc fejezetből áll, melyek a felzárkózás vonatkozásában meghatározó kulcsfogalmakat, tényezőket, potenciális beavatkozási területeket taglalnak a maguk folyamatjellegében, történeti-társadalmi-gazdasági kontextusba ágyazva.

A könyv aktualitását és relevanciáját a magyarországi térbeli egyenlőtlenségek, a regionális leszakadási folyamatok és a gettósodó, periférikus helyzetű falvak problémaköre és azok tovagyűrűző negatív hatásai, potenciális következményei adják.

A bevezetést követő fejezetben Tönnies (1983) közösség és társadalom dichotómiájára utalva a modern társadalmak töredezettségéről ír Szarvák Tibor, illetve a kitáguló életvilág és a megváltozó szocializáció általi mintakövetés szerepének ismertetésével eljut a sikeres helyi stratégiák, mint minták bemutatásának szükség-szerűségéig. Ezt követően a sikerről ír, a fenntarthatóságról és feltételeikről.

A harmadik fejezetben a *verseny és a szolidaritás szociológiai jellegzetességeit*, viszonyrendszerét vizsgálja a szerző. A szociális kérdés alakváltozása (Castel 1995) kapcsán, a 2010-es években a szociális kiadások csökkenéséről, a közfoglalkoztatás hatásáról, a hiányszakmák helyzetéről és a területi különbségekről értekezett. A szerző szerint a felzárkózás klasszikus szociológiai mutatói, az újkapitalizmus társadalmi struktúrája és egyes posztmodern dimenziók - mint közös értékek és kulturális közeg - vagy a technológiai fejlődés mind olyan kategóriák, amelyek alapján társadalmi csoportok leszakadásáról beszélhetünk. A hosszasan fennálló munkanélküli lét és a szociális elszigetelődés együttes hatásaként kialakuló kiilleszkedés (Castel 1993, 1995), illetve tartós kirekesztődés komoly veszélye Szarvák Tibor szerint a gondolkodás és az értékvilág hozzáidomulása a társadalom peremén szokásos életmódhoz. Ezzel egybevág az Oscar Lewis (1988) által megfigyelt és leírt szegénység kultúrája, amely lényegében a mélyszegénység elviselését teszi lehetővé a benne élők számára, egyúttal meg is akadályozza, hogy kilépjenek ebből a deprivált létehelyzetből. Ezen felül azt állítja Lewis, hogy amíg a szegénység megszüntethető, addig a szegénység kultúrája aligha (Lewis 1988).

A *népességmegtartó képesség/képességmegtartó népesség* kezdetű alfejezetekben Szarvák történeti kontextusban közelíti meg az iménti fogalompárokat, meghatározó tényezőit ismerteti, valamint szakpolitikai aspektusait tárgyalja. A társadalmi egyenlőtlenségek alapvető jellemzőinek - mint például a nemkívánatosság, a szubjektivitás vagy a viszonylagosság - számba vétele után arra felhívta a figyelmet, hogy mivel az egyenlőtlenségek a társadalmi működés során keletkeznek, azok különböző beavatkozásokkal mérsékelhetőek, ami szükséges is a népesség megtartása érdekében. A fiatalok külföldre vándorlása alapján véve veszélyezteti a jövőbeli társada-

RECENZÍÓ

lomszerkezetet és a népességmegtartó képességet, ezáltal az ezzel szoros kapcsolatban álló képességmegtartó népességet. A népességmegtartó képességnek különféle tényezői vannak, melyek szerzőnként eltérhetnek. A könyv írója Matolcsi Lajos, valamint Csatári Bálint osztályozásait emelte be a kötetbe, s az látható, hogy az általuk meghatározott tényezők többsége (pl. lakhatás, munkalehetőségek, infrastruktúra) Maslow szükséglethierarchiájának alsóbb szintjeihez illeszkedik, mint alapvető hiányszükségletek, továbbá mindkét csoportosításnak van egy közösséghez vagy identitáshoz köthető eleme. A hivatkozott szakirodalmak alapján meghatározó a térség vagy település földrajzi elhelyezkedése is. Az előbbiekkal összefüggésben a területi különbségek kapcsán a munkaerőpiac szegmentáltsága, a munkalehetőségek és a megélhetés az, amely a fiatalok elvándorlásának ütemét is nagyban befolyásolja. Ebben a fejezetben arra mutat rá a szerző, hogy a településeknek a népességük megtartása, illetve növelése érdekében megélhetést, magasabb életszínvonalat, közösséget, illetve kötődést kell biztosítaniuk polgáraik számára.

A *vidékről és versenyképességről, települési stratégiákról* szóló fejezetben Szarvák a többféleképpen definiálható versenyképességet a magasabb életszínvonal elérésére való képességként fogja fel, ennek fontosságát tárgyalja és hatását a regionális és települési stratégiákra. Lengyel Imre (2000, 2016) piramismodellje alapján a regionális versenyképességet, a társadalmi-gazdasági modernizáció sikerét az adott térség innovációs miliője határozza meg. A szerző hangsúlyozza, hogy a versenyképesség nem kizárólag gazdasági tényezők függvénye, hanem a társadalmi miliő, a humán index és az innovációs potenciál alakulása is fontos szerepet játszik benne. A szerző az állam versenyképesség javításában és a gazdasági folyamatok tudatos alakításában betöltött szerepét és felelősségét egy talán túlzottan is tömör alfejezetben tárgyalja. A magyar versenyképességet taglaló részt érdemes lett volna különböző nemzetközi versenyképességi rangsorokkal kiegészíteni és elhelyezni az országunkat egy-egy nemzetközi rangsorban, így láthatóvá válhat, hogy az évek során feljebb jutottunk-e vagy sem. Ennek elmaradása némi hiányérzetet kelthet az olvasóban. A hazai területi egyenlőtlenségek demonstrálására érdemes lehet különböző mutatók, változók szerinti térképeket használni (pl. GDP/fő, lokális HDI vagy hátrányos helyzetű gyermekek, munkanélküliség eloszlása stb.), melyek akár a centrum-periféria dinamikus viszonyrendszert is szemléltethetik a térben.

A vidék és versenyképesség kérdéskörét követően a szerző a *modernizációs folyamatok szerteágazó társadalmi jellemzőire* tér át. Ebben a fejezetben főként az oktatás és tudás felértékelődő szerepét fejtegeti, amely kulcsfontosságú a felzárkózás szempontjából. A technológiai fejlődés hatásáról, a hálózatosodásról és a globalizációról olvashatunk bővebben a lokalitás kontextusában. Az innovációk társadalomföldrajza részben a különféle innovációk (új, a korábbiaktól eltérő ötletek, tevékenységek, termékek, magatartások stb.) elterjedését, vagyis diffúzióját és a lakosság általi fogadtatását, alkalmazását elemezte a szerző.

RECENZIO

Ezután a perifériák leszakadásáról és felzárkózásuk esélyeiről olvashatunk. A jövőbe tekintve pedig települések potenciális forgatókönyvei kerültek felvázolásra, melyek között található negatív, pozitív és kvázi középutas, realista elképzelés is. Ezek a jövőképek viszonylag jól magyarázhatóak a Paul Krugman (1995) által a gazdasági tevékenységek térbeli eloszlását leíró két ellentétes folyamattal. Az egyik folyamat alatt a koncentrációt elősegítő centripetális erők (a nagyobb városokban a piacok közelsége, fejlett infrastruktúra és közszolgáltatások, méretgazdaságosság stb.) értendők, míg a másik folyamat a diszperzió, a szétszóródás irányába ható centrifugális erőket (mint magas ingatlanhasználati díjak, immobil természeti tényezők, túlnépesedés és bűnözés a nagyobb városokban) foglalja magába (Lengyel 2000, 2006). A centripetális erőkkel a rurális, kevésbé fejlett térségek leszakadásának folyamata magyarázható, mint negatív forgatókönyv, míg a centrifugális erők a Florida (2002) elméletén alapuló úgynevezett „kreatív osztály” Szarvák által felvázolt pozitív forgatókönyvére bírhatnak magyarázó erővel. A kreatív osztály tagjai nem csak információt és tudást birtokolnak, hanem ezt eszközként használják arra, hogy újszerű, innovatív módon alkalmazzák munkájuk során, újat hozzanak létre és problémákat oldjanak meg. Az egyének kreatív potenciálja a városi vagy regionális gazdasági fejlődés motorjává válhat (Florida 2002), feltéve, hogy sikerül elkerülni a nagyfokú „agyelszívást” (Legrain 2007). A harmadik, tulajdonképpen középutas forgatókönyvet mindkét említett erő párhuzamosan alakíthatja. A jövőképek taglalásakor hiányérzetet kelt az azokat befolyásoló társadalmi és regionális folyamatok kissé elnagyolt bemutatása és a felhasznált elméletek viszonylag szűk köre.

A társadalompolitika határai című fejezet a magyar jóléti rendszer változásáról, a szociálpolitikai támogatásokról, a rendszerváltozás okozta tömeges munkanélkülségről szól, melynek kezelése, a szerző meglátása szerint aktív társadalompolitikai és foglalkoztatáspolitikai eszközökkel kell, hogy történjen. Emellett számos, a társadalompolitikát meghatározó tényezőt tárgyalt a szerző a társadalmi kirekesztettségen és konfliktusokon át, a vidékstratégia sikertényezőin keresztül a településfejlesztési értékpárokig. Ezekből is látszik mennyire szerteágazó, több beavatkozási ponttal rendelkező területről van szó. A szegregáció mibenléte, jellemzői is ismertetésre kerültek, melyeket különböző intézményi folyamatok, alrendszeri diszfunkciók sokszor fel is erősítenek. A szegregáció és a társadalmi kirekesztődés következménye lehet a tartós fennállás, a reprodukció, az újratermelődés és a társadalmi mezőkből való kimaradás, ezért is stratégiaileg fontos foglalkozni velük. A területfejlesztési nézőpont mutat rá a szegregáció egyik legszembetűnőbb jellemzőjére, mégpedig a koncentrációra, amely az alacsony társadalmi státuszú családok zsúfoltan történő együttélésében mutatkozik meg, valamint számos társadalmi-gazdasági probléma, egyenlőtlenségi dimenzió együttes jelenlétében. Ezután a jó gyakorlatok értelmezéséről olvashatunk, majd a szerző egy recenziót emelt be a tanulmányába a képesség-alapú közösségfejlesztésről, amely egy ígéretes fejlesztési módszertan.

RECENZÍÓ

Az esélyteremtés társadalmi-települési környezete című fejezet alapkérdése, hogy milyen helyi cselekvések szükségesek ahhoz, hogy a szegregált élethelyzetek csökkenjenek. Fontos a mikro-makroszint összekapcsolása mellett a felzárkózásban érintett szereplők együttműködése, hiszen az szinergiát teremt – mutat rá Szarvák. Ezen felül, a települési erőforrások és viszonyok figyelembevétele, illetve a helyi közösség bevonása sem elkerülhető felzárkózási stratégiák kialakításakor, beavatkozások tervezésekor. A Jó Állam jelentés (Kaiser szerk. 2018) alapján Szarvák négy fejlesztéspolitikai hatásterületet határozott meg: a lakhatási viszonyok, a képzettség és munkaerőpiac, a helyi közösség és család, valamint a helyi ellátórendszerek és szolgáltatások hatásterületet. Ezek mindegyike lehetséges beavatkozási terület is. Ezt követően a szegregált élethelyzeteket csökkentő komplex programok újszerű elemeire, valamint a jelenléti szociális munka jelentőségére is rávilágít a szerző, melyek szakmai hidat is képeznek az ágazatközi kapcsolatok erősítésével. Ezen programok, projektek legfőbb céljai között - a hatásterületekkel egybehangzóan – a hozzáférés, a lakhatási körülmények és a foglalkoztathatóság javítását találjuk. Mindemellett három folyamatábrát találhatunk a települési tervezéshez, amik felzárkózási programok készítéséhez is támaszul szolgálhatnak.

Összegzőképpen elmondható, hogy a szerző sok, látszólag inkongruens jelenséget, folyamatot vagy fogalmat kapcsolt össze és használt munkája során, amelyeket a felzárkózás fonalára fűzött fel és valamilyen szinten mind összefüggésben állnak vele. Ennek következtében néhol csapongás tapasztalható a témák között, nincs mindenhol elég átkötés és túl gyakran érződnek a tördelések. Előfordulhat, hogy első olvasásra nem teljesen egyértelmű a fejezetek közötti összekapcsolódás és a könyv által követett gondolatmenet, de némi üledést követően körvonalazódhat és megteremtődhet a szerző által követett gondolati ív az olvasó fejében.

Ugyanakkor a könyv írója művében felhívja a figyelmet arra, hogy a felzárkózás maga egy meglehetősen komplex folyamat és számtalan tényező befolyással van rá. Ennek kezeléséhez elengedhetetlenek a szakmaközi együttműködések, valamint a helyi szükségletek felülről érkező elképzelésekkel történő összeegyeztetése, amiben a jövő szakembereinek is komoly szerepe van. Emellett több jó gyakorlatot, programot és figyelembe veendő körülményt fejtett ki és elemzett, melyek mintául szolgálhatnak a különböző érdekelt szereplők számára, hogy mire is érdemes koncentrálniuk a szegregált élethelyzetek kezelése és a települések fejlesztése terén.

A mű legfontosabb erénye gyakorlati alkalmazhatósága, mivel számos megfontolandó szempontot, tapasztalatot, tanulságot, tervezési módot ismertet, melyek fenntartható projektek létrehozását, felzárkózást segítő, inkluzív programok megvalósítását támogatják. A könyvet ajánlom mindazoknak, akik a társadalmi felzárkózás, leszakadás, területfejlesztés vagy a szociálpolitika területén dolgoznak, azoknak, akik a tématerület vagy társterületek kutatói, illetve az ezekről tanulóknak.

RECENZÍÓ

Irodalom

- Castel, R. (1993): A nélkülözéstől a kivetettségig – a „kiilleszkedés” pokoljárása. *Esély* 5(3): 3–23.
- Castel, R. (1995): A szociális kérdés alakváltozásai (Előszó). *Esély* 6(6): 3–15.
- Florida, R. (2002): *The rise of the creative class: And how it's transforming work, leisure, community and everyday life*. Basic Books, New York
- Kaiser T. szerk. (2018): Jó Állam Jelentés 2018. https://joallamjelentes.uni-nke.hu/2018_pages/pdf-serve/non-compress/web_PDF_JAJ_2018.pdf (Utolsó letöltés: 2025. 07. 01.)
- Krugman, P. (1995): *Development, Geography, and Economic Theory*. MIT Press, Cambridge (MA).
- Legrain, P. (2007): *Immigrants: Your Country Needs Them*. Princeton University Press, Princeton (NJ).
- Lengyel I. (2000): A regionális versenyképességről. *Közgazdasági Szemle*, 47(12): 962–987.
- Lengyel I. (2006): A klaszterek előtérbe kerülése és alapvető jellemzőik. In: Lengyel I., Rechnitzer J. (szerk.): *Kihívások és válaszok: A magyar építőipari vállalkozások lehetőségei az EU csatlakozás utáni időszakban*. Novadat Kiadó, Győr.
- Lengyel I. (2016): A megyék versenyképességének néhány összefüggése a megújult piramismodell alapján. In: Lengyel I., Nagy B. (szerk.): *Térségek versenyképessége, intelligens szakosodása és újraparosodása*. JATEPress, Szeged.
- Lewis, O. (1988): A szegénység kultúrája. *Kultúra és Közösség*, 15(4): 94–105.
- Tönnies, F. (1983): *Közösség és társadalom*. Gondolat, Budapest.

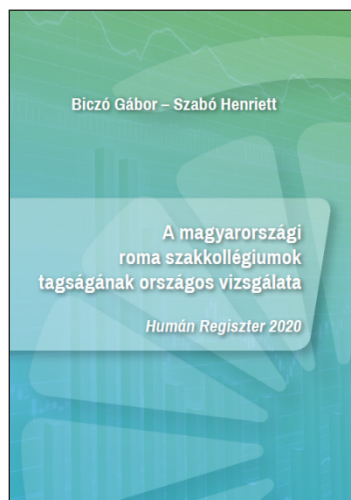
RECENZÍÓ

A magyarországi roma szakkollégiumok tagságának országos vizsgálata¹

Biczó Gábor – Szabó Henriett (szerk.) (2020):

A magyarországi roma szakkollégiumok tagságának országos vizsgálata.
Humán Regiszter 2020, Roma Szakkollégiumok Egyesület, Debrecen, 107 oldal

BALOGH JENIFER²

Biczó Gábor és Szabó Henriett 2020-ban megjelent kötete az első átfogó, empirikus vizsgálat a magyarországi roma szakkollégiumi hálózat hallgatóiról. A *Humán Regiszter 2020* a 2011 óta kiépülő rendszer első évtizedének eredményeit és kihívásait elemzi, statisztikai adatokra és azok társadalmi, oktatáspolitikai értelmezésére támaszkodva. A kötet szakpolitikai relevanciáját jelzi, hogy adatai hozzájárultak a felsőoktatási bemeneti szigorítások kritikai újragondolásához. A szerzők a roma szakkollégiumokat tágabb elméleti keretben vizsgálják, különös tekintettel az integráció és asszimiláció dilemmájára, és arra a következtetésre jutnak, hogy e hálózat a társadalmi integráció sajátos modelljét valósítja meg, amely az identitásmegőrzést a tehetséggondozással és a hátránykompenzációval kapcsolja össze.

A recenzió a kötet főbb megállapításait ismerteti, valamint társadalmi jelentőségére reflektál, személyes hallgatói tapasztalatokkal kiegészítve.

A kötet bevezető fejezete a roma szakkollégiumi rendszer társadalomtörténeti és intézményi hátterét tekinti át. A roma szakkollégiumok a magyar felsőoktatás viszonylag új intézményei, gyökereik a 20. századi népi kollégiumok mozgalmáig nyúlnak vissza, amely az 1930-as évektől szegény sorsú, tehetséges fiatalok támogatását tűzte ki célul. E hagyomány a rendszerváltás utáni szakkollégiumi mozgalomban éledt újjá, ám az 1990-es években a szociális szempontok háttérbe szorultak

¹ Biczó Gábor – Szabó Henriett (Szerk.) (2020): A magyarországi roma szakkollégiumok tagságának országos vizsgálata. Humán Regiszter 2020. Roma Szakkollégiumok Egyesület, Debrecen, 107 oldal.

² PhD-hallgató, Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskola, Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program; e-mail: jenifer.balogh1995@gmail.com

RECENZÍÓ

a kiválóság hangsúlyozásával szemben. A roma szakkollégiumok megjelenése a tehetséggondozást és a hátránykompenzációt ismét összekapcsolta. Az első kezdeményezések az 1990-es évektől jelentek meg, majd a rendszeres hálózatépítés 2011-ben indult meg a Keresztény Roma Szakkollégiumi Hálózat keretében. A hálózat ezt követően tovább bővült egyházi és világi intézményekkel, működését pedig 2018-tól a Roma Szakkollégiumok Egyesülete fogja össze.

A fejezet alapján a roma szakkollégiumok kettős missziót töltenek be: támogatják a hátrányos helyzetű, többségében roma fiatalok felsőoktatási előrehaladását és diplomaszerezését, miközben közösséget építenek, erősítik a roma értelmiségi identitást és a társadalmi felelősségvállalást. A hálózat alapelvei a keresztény szellemiséghez kapcsolódó történelmi felelősségvállalást hangsúlyozzák, és olyan működési kereteket rögzítenek, amelyek az asszimiláció helyett strukturális integrációt céloznak. Ennek része az intézmények tudatosan vegyes összetétele, amelyben a roma többség mellett nem roma, hátrányos helyzetű hallgatók is részt vesznek, elősegítve a társadalmi párbeszédet és a kulturális pluralizmust.

A kötet empirikus alapját a *Humán Regiszter 2020* vizsgálat adja, amely a teljes roma szakkollégiumi hálózat hallgatóira terjedt ki. A szerzők 2020 őszén kérdőíves felmérést végeztek a 11 működő szakkollégiumban, a 326 fős teljes hallgatói populáció bevonásával, ami a korábbi adatfelvételhez képest létszámbővülést jelez. A válaszadók döntő többsége magyarországi volt, kisebb részük határon túli, ami a program regionális kiterjedtségére utal. Az adatok gondos tisztításával a kutatás megbízható adatbázist hozott létre, amely a keresztmetszeti jelleg ellenére a 2018-as adatokkal való összevetés révén trendek azonosítását is lehetővé teszi. A mennyiségi adatfelvételt minőségi elemek egészítik ki, a hallgatók szabadon megfogalmazott véleményeinek feldolgozásával.

A kutatási eredmények bemutatják a roma szakkollégisták demográfiai profilját, különös tekintettel a roma származású hallgatók arányára. A 2020-as felmérés szerint a hallgatók 69%-a vallotta magát roma származásúnak, míg 31% nem roma tagként vett részt a programban, ami lényegében megegyezett a 2018-as adatokkal (Biczó & Szabó, 2020, 29. o.). Ez a stabil arány arra utal, hogy a hálózat fenntartható módon képes megszólítani célcsoportját. A szerzők ugyanakkor felhívják a figyelmet arra, hogy a közoktatási és felsőoktatási szabályozások szigorítása – különösen a kötelező nyelvvizsga és az emelt szintű érettségi terve – jelentősen csökkenthette volna a hátrányos helyzetű, köztük roma fiatalok felsőoktatási bejutását, veszélyeztetve a szakkollégiumi utánpótlást (Biczó & Szabó, 2020, 11., 32. o.). A Roma Szakkollégiumok Egyesülete a korábbi kutatási eredményekre támaszkodva sikeresen érvelt a szabályozás felülvizsgálata mellett, ami jól mutatja a *Humán Regiszter* vizsgálatok szakpolitikai relevanciáját (Biczó & Szabó, 2020, 11–12. o.).

A hallgatók életkori megoszlása a fiatal felnőttek felé tolódik: a szakkollégisták 78,5%-a 18–24 éves, többségük közvetlenül érettségi után kezdte meg felsőoktatási tanulmányait (Biczó & Szabó, 2020, 29. o.). Az idősebb, levelezős vagy másoddiplomás

RECENZIO

hallgatók aránya elenyésző, ami arra utal, hogy a roma szakkollégiumok elsősorban az azonnali továbbtanulást támogatják. A nemek szerinti megoszlás szerint 2020-ban a hallgatók 61%-a nő és 39%-a férfi volt, ami a felsőoktatási átlagnál magasabb női arányt jelez, és összhangban áll a 2018-as adatokkal (Biczó & Szabó, 2020, 27–28. o.). A szerzők ezt részben azzal magyarázzák, hogy a hátrányos helyzetű fiatal férfiak körében gyakoribb a középfokú végzettség utáni munkavállalás, ami rövid távon stabillabb megélhetést ígér (Biczó & Szabó, 2020, 27. o.). A szakkollégiumi programok ezért a fiatal férfiak továbbtanulásra ösztönzését a jövőben kiemelt feladatként kezelik.

A földrajzi adatok szerint a roma szakkollégisták sokféle településről érkeznek, ugyanakkor túlsúlyban vannak a kelet-magyarországi térségek. A hallgatók közel fele Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar és Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyéből származik, amelyek az ország legnagyobb arányú roma lakosságú és leghátrányosabb helyzetű térségei (Biczó & Szabó, 2020, 35–37. o.). Ez igazolja, hogy a program elsősorban a leginkább rászoruló régiókat éri el. A szerzők ugyanakkor rámutatnak a nyugat- és közép-dunántúli térségek alulreprezentáltságára, ami a területi kiegyenlítés szükségességét veti fel (Biczó & Szabó, 2020, 35. o.). A legtöbb településről csupán 1–2 hallgató kapcsolódik be a hálózatba, ami a széles elérésre utal, míg egyes kulcstelepülések – például Hodász – kiemelkedő kibocsátása a támogató helyi közösségek szerepét jelzi (Biczó & Szabó, 2020, 35. o.).

A kötet részletesen elemzi a roma szakkollégisták családi hátterét, és megállapítja, hogy többségük első generációs értelmiségi. A szülők iskolai végzettsége jellemzően alacsony: az apák több mint kétharmada legfeljebb alap- vagy szakmunkásképző végzettséggel rendelkezik, és mindössze 9%-uk diplomás, míg az anyák körében az alapfokú végzettség aránya még magasabb, ugyanakkor a diplomás anyák aránya (kb. 15%) némileg meghaladja a diplomás apákét (Biczó & Szabó, 2020, 74–75. o.). Összességében egy „szűkülő piramis” rajzolódik ki, vagyis sok hallgató nagyon alacsony iskolázottságú közegből érkezik, és csak kevesen értelmiségi családból (Biczó & Szabó, 2020, 74–75. o.). A foglalkoztatottsági adatok szerint az apák többsége stabil munkaviszonnyal rendelkezik, míg az anyák körében gyakoribb az inaktivitás (Biczó & Szabó, 2020, 78. o.). A vizsgálat kitér a családszerkezetre is: az állami gondoskodásban felnőtt hallgatók aránya rendkívül alacsony, ami arra utal, hogy e csoport szinte teljesen kiszorul a felsőoktatásból (Biczó & Szabó, 2020, 72–73. o.). A szerzők hangsúlyozzák, hogy a családi támogatás és motiváció meghatározó tényező a hallgatók tanulmányi sikerességében (Biczó & Szabó, 2020, 73. o.).

A lakáskörülmények vizsgálata szerint a hallgatók többsége stabil háttérrel rendelkezik: 75%-uk családja saját tulajdonú ingatlanban él, ugyanakkor minden ötödik hallgató komfort nélküli lakáskörülmények közül érkezik, ami a szakkollégisták társadalmi sokféleségére utal (Biczó & Szabó, 2020, 82., 84. o.). A Humán Regiszter 2020 kiemelten kezeli a hallgatói véleményeket is: a válaszok alapján a szakkollégiumot biztonságos, támogató közegként értékeli, amely tanulmányi, anyagi és közösségi erőforrásokat biztosít, valamint erős „sorstársi” élményt nyújt.

RECENZÍÓ

A szerzők az empirikus eredményeket társadalomelméleti és oktatáspolitikai keretben értelmezik, különös tekintettel az integráció–asszimiláció dilemmájára. Érvelésük szerint a roma szakkollégiumi hálózat a strukturális integráció sikeres modellje: elősegíti a felsőoktatási és társadalmi beilleszkedést anélkül, hogy az identitás feladását kényszerítené (Biczó & Szabó, 2020, 10. o.). A kutatás cáfolja azokat a korábbi kritikákat is, amelyek szerint a szakkollégiumok elszakítják a hallgatókat közösségeiktől, mivel a végzetek közül sokan a civil, oktatási és szociális szférában vállalnak szerepet.

Oktatáspolitikai szempontból a kötet rámutat arra, hogy a felsőoktatási jelentkezők számának csökkenése mellett a célzott támogatási programok nélkül a hátrányos helyzetű, köztük roma fiatalok jelentős része lemorzsolódna (Biczó & Szabó, 2020, 30. o.). A *Humán Regiszter 2020* egyik fő üzenete, hogy a társadalmi felzárkózásban a felsőoktatási esélyteremtés kulcsszerepet játszik, és megfelelő mentorálással, anyagi és közösségi támogatással a hátrányos helyzetű fiatalok nemcsak diplomássá válhatnak, hanem aktív társadalmi szereplőkké is. A szerzők következtetése szerint a roma szakkollégiumi hálózat oktatáspolitikai és társadalmpolitikai innováció, amely a közép-európai térségben is egyedülálló (Biczó & Szabó, 2020, 10. o.).

Recenzensként és a debreceni Wáli István Református Cigány Szakkollégium hallgatójaként különösen inspiráló volt Biczó Gábor és Szabó Henriett kötete. A bemutatott empirikus eredmények mögött számos esetben saját tapasztalataimat és ismerőseim történeteit ismertem fel. A szakkollégium számomra is egyszerre jelentett „ugródeszkát” és „védőhálót”: olyan szakmai és nyelvi lehetőségekhez juttatott, amelyekhez másként nem fértem volna hozzá, miközben mentorálással és közösségi támogatással segített átlendülni a nehézségeken. A könyvben idézett hallgatói vélemények, miszerint a szakkollégium nélkül sokan nem jutottak volna el idáig, saját élményeimmel is egybevágnak.

A kötet hitelesen mutatja be a szakkollégiumok értékalapú működését, beleértve a nem dogmatikus, közösségépítő spiritualitás szerepét is. A *Humán Regiszter 2020* hiánypótló munka, amely precíz empirikus adatokat és átfogó elméleti, oktatáspolitikai értelmezést kínál. Bár időhatáraiból fakadóan a 2020 utáni fejleményeket nem tárgyalja, ez nem csökkenti értékét, inkább további kutatások szükségességét jelzi.

Összességében a kötet legnagyobb erénye, hogy komplex módon teszi láthatóvá a roma szakkollégiumi rendszer társadalmi jelentőségét, az egyéni életutakat és a strukturális hatásokat egyaránt bemutatva. Tudományos igényességgel, közérthetően érvel amellett, hogy a hátrányos helyzetű fiatalok felsőoktatási támogatása nemcsak egyéni, hanem társadalmi szinten is megtérülő befektetés. A könyv fontos hozzájárulás a roma szakkollégiumi mozgalom megértéséhez és elismeréséhez, és széles szakmai és laikus közönség számára is ajánlható.

A könyv egyaránt hasznos oktatáskutatóknak, szociológusoknak, romaügyi szakembereknek, illetve a téma iránt érdeklődő laikus olvasóknak. Nyelvezete szakmai, de közérthető, adatai pedig gondosan feltártak. Recenzensként úgy vélem, a ma-

RECENZÍÓ

gyarországi roma szakkollégiumok tagságának országos vizsgálata című kötet publikálásra alkalmas recenziója megállja a helyét: a szerzők munkája hozzájárul ahhoz, hogy a roma szakkollégiumi mozgalom társadalmi szerepét és eredményeit a szélesebb nyilvánosság is megismerje és elismerje. A könyv elolvasása után nehéz lenne kétségbe vonni, hogy a roma szakkollégiumok igenis értéket teremtenek, nemcsak a résztvevők, hanem az egész magyar társadalom számára.

Irodalom

Biczó, G., & Szabó, H. (2020). *A magyarországi roma szakkollégiumok tagságának országos vizsgálata: Humán Regiszter 2020*. Debrecen: Roma Szakkollégiumok Egyesülete.

Abstracts

Coping strategies in the hinterland: the social impact of the Russia-Ukraine war on the Transcarpathian Hungarian community

KATALIN KOVÁLY–JULIANNA KOHUT-FERKI–ÁGNES ERŐSS–PATRIK TÁTRAI

Although the territory of Transcarpathia, the westernmost county of Ukraine, is located relatively far from the focal points of the combat operations of the Russia-Ukraine war, the everyday lives of the region's inhabitants have undergone profound transformations since February 2022. While several hundred thousand internally displaced persons arrived and settled in the oblast, a substantial segment of the Hungarian population has responded to the introduction of martial law and the ensuing economic hardships by emigrating. However, a considerable number of Transcarpathian Hungarians have chosen to remain in their homeland despite the challenges of wartime conditions. The present study focuses on the situation of the latter community by: (1) outlining the most important socio-demographic changes taking place in the region; (2) examining the coping strategies of the Transcarpathian Hungarian community under wartime circumstances, the underlying factors shaping migration decisions, and the main motivations for remaining in their homeland; and (3) analyzing the effects of the influx of internally displaced persons on local society and the evolution of interethnic relations. Based on the findings of our empirical research, it can be concluded that the key to remaining in one's homeland lies in the continuous adaptation and reconfiguration of family coping strategies in response to rapidly changing circumstances. It can also be observed that, while emigration has been the primary factor reducing the number of Transcarpathian Hungarians over the past decades, since 2022 both the scale and nature of migration have shifted considerably, posing new social challenges for the community that has remained at home.

KEYWORDS: Ukraine, Transcarpathia, Russia-Ukraine war, Hungarian minority, coping strategies

East or West? Finnish national identification in the light of historical narratives

MÁRTON MARKOVICS

The study presents the main milestones in the formation of Finnish national and state identity, the process of building the Finnish nation state, based on the regional archetypes of historian Jenő Szűcs and researcher Antonsich. The analysis of the literature presents four main identity narratives of Finland. These narratives do not follow each other chronologically, but are time-to-time reinforced at different historical periods and turning points. These narratives include: „Finland has always been part of the Western world,” „Neither East nor West,” „Finland as a bridge between East and West,” „Finland as a northern country.” During the study the influence of Eastern and Western European historical developments on Finland's historical self-identification, described by Szűcs, is highlighted, which includes both Eastern, Byzantine (Russian Empire)

and Western (Swedish Empire) elements and symbols. In various approaches, we view identity conveyed by the state as a construct that was created under the influence of the ruling elites of the time, but for the purpose of forming and strengthening national identity. These elites mainly used folk motifs and social identities that have strengthened the sense of belonging to the nation among the predominantly agrarian population of Finland. After all, the national identity expressed by citizens and the identity narrative conveyed by the state can influence each other resulting in a stronger sense of identity and identification. In the case of Finland, the most significant events influencing the formation of national identity include the wave of Russification that began at the end of the 19th century and the policy of Finnish neutrality that developed during the Cold War. The former led directly to the creation of the Finnish nation state, while the latter represented a kind of forced return to Eastern identity, reinforcing the narrative of Finland as a bridge between East and West, which is also often emphasized in the case of Hungary. Today, Finland's identification with the West is clearly pronounced, but nationalist, populist ruling parties, primarily the Finns Party, are promoting narratives that once again bring the „neither West nor East” approach to the fore. In addition, the national populists emphasize Finland's marginality and separateness, which is manifested in the emphasis on efforts to break away from the European Union.

KEYWORDS: *state identity, national identity, identity politics, identity narratives, Finland*

The role of sports programmes in the lives of juvenile offenders serving their sentences in correctional institutions, with particular reference to their impact, pedagogical and psychoeducational approaches

MÁRTA MIKLÓSI

Sport plays a crucial role in the lives of juveniles serving their sentences in correctional institutions, and in addition to its many direct positive effects, it is also associated with successful reintegration after release. Sport programmes can help young people to develop, but the situation is more nuanced because they can also create specific, challenging situations. It is also important to address the pedagogical, psychoeducational and corrective approaches in this field, because these different approaches bring with them a different focus. In order to gain a thorough understanding of the topic, the academic literature on the theoretical background to the study of the participation of juveniles serving their sentences in correctional facilities in sports programmes (focusing primarily on international studies) was explored, mainly looking at the psychological, educational and criminological dimensions of the topic. The main value of the study, besides the literature on the subject, is to show the relationship between the participation of young offenders in sport programmes and its direct and long-term indirect effects. Sport programmes provide an opportunity to support the socialisation of the young people concerned, in addition to developing their skills and abilities. However, participation in sport does not necessarily bring long-term, positive results, so it is essential to be aware of the planning process, and to focus not only on the results of the programme, but also on the process of implementation. Investigating the participation of juvenile offenders in sport programmes is a key issue and it is in the common interest of all to address them, as it can contribute to the juvenile's desistance and desistance from delinquent behaviour by adulthood.

KEYWORDS: *sport, juvenile offenders, reintegration*

Homeless Fathers. What they brought – What they received, and what they passed on

BORÓKA FEHÉR– LEA LENGYEL

The study presents the main milestones in the formation of Finnish national and state identity, the process of building the Finnish nation state, based on the regional archetypes of historian Jenő Szűcs and researcher Antonsich. The analysis of the literature presents four main identity narratives of Finland. These narratives do not follow each other chronologically, but are time-to-time reinforced at different historical periods and turning points. These narratives include: „Finland has always been part of the Western world,” „Neither East nor West,” „Finland as a bridge between East and West,” „Finland as a northern country.” During the study the influence of Eastern and Western European historical developments on Finland’s historical self-identification, described by Szűcs, is highlighted, which includes both Eastern, Byzantine (Russian Empire) and Western (Swedish Empire) elements and symbols. In various approaches, we view identity conveyed by the state as a construct that was created under the influence of the ruling elites of the time, but for the purpose of forming and strengthening national identity. These elites mainly used folk motifs and social identities that have strengthened the sense of belonging to the nation among the predominantly agrarian population of Finland. After all, the national identity expressed by citizens and the identity narrative conveyed by the state can influencing each other resulting in a stronger sense of identity and identification. In the case of Finland, the most significant events influencing the formation of national identity include the wave of Russification that began at the end of the 19th century and the policy of Finnish neutrality that developed during the Cold War. The former led directly to the creation of the Finnish nation state, while the latter represented a kind of forced return to Eastern identity, reinforcing the narrative of Finland as a bridge between East and West, which is also often emphasized in the case of Hungary. Today, Finland’s identification with the West is clearly pronounced, but nationalist, populist ruling parties, primarily the Finns Party, are promoting narratives that once again bring the „neither West nor East” approach to the fore. In addition, the national populists emphasize Finland’s marginality and separateness, which is manifested in the emphasis on efforts to break away from the European Union.

KEYWORDS: *state identity, national identity, identity politics, identity narratives, Finland*